Jurgen Kuczyinski

İŞÇİ SINIFI TARİHİ

Sosyalist Yayınlar

Dünyaca tanınmış bir toplumbilimci olan profesör **Jurgen Kuczynski** işçi sınıfı tarihçilerinin öncülerindendir. Bu alanın en yetkin uzmanlarının başında gelen ve araştırmalarıyla bütün dünyada haklı bir üne kavuşan Jurgen Kuczynski'nin yaşamının ana çalışma konusu işçilerin durumunun tarihini araştırmak olmuştur.

J. Kuczynski'nin şimdiye kadar yayınlanan, kendi deyimiyle "sadece 100 kadarı kitap ya da kalınca broşür" olan 3000 civarında yapıtı vardır. Ana yapıtı **İşçilerin Durumunun Tarihi** 40 cilt olarak yayınlanmış olup, konusunun temel kaynaklarından biridir. J. Kuczynski daha sonraki yıllarda, 70-75 yaşlarında bir diğer ana yapıtı ve olgunluk dönemi eseri olan 10 ciltlik **Toplum Bilimlerinin Tarihi Üzerine Tezler**'i yayınladı. Bunun arkasından son çalışmaları **Alman Halkının Günlük Yaşamının Tarihi** 5 cilt olarak yayınlandı.

İşçi Sınıfının Tarihi'ni J. Kuczynski konuyla ilgili zengin bir literatürü ve orjinal belgeleri inceleyerek hazırlamış olup, çeşitli ülkelerdeki işçi sınıfının doğuşu ve tarih sahnesine çıkışı, toplumsal koşulları ve sınıf karakterinin özgünlükleri çarpıcı ve özlü bir biçimde verilmektedir. Konusunda temel bir başvuru kitabıdır.

J. Kuczynski'nin türkçede yayınlanmış iki kitabı daha bulunmaktadır: **Nazi Yönetimi Altında İşçi Sınıfı ve Çalışma Koşulları** (Bilim yayınları, 1979), **Torunuma Mektuplar** (De yayınevi, 1988)

Sosyalist Yayınlar
KIZIL İSTANBUL

SOSYALİST YAYINLAR: 15
DÜNYA İŞÇİ HAREKETİ TARİHİ DİZİSİ: 1

Kapak Resmi: Jules Adler'in Fransa'da Le Creusot grevinde, işçilerin kızıl bayraklarla yürüyüşünü canlandıran tablosu, 1899

Dizgi: Gülümseyiş

Basım Tarihi: Mayıs 1994

Basım Yeri: Avcı Ofset

Yayın Yönetmeni ve Sorumlusu: Hasan Basri Gürses

Yazışma Adresi: P.K. 1364, Sirkeci, İstanbul.

Tel: 553 02 93

Dağıtım: Meşrutiyet cd. 18 Aslıhan pasajı: 48, 80070, Galatasaray, Beyoğlu-İstanbul.
Tel: (0 212) 244 50 43

Yayına Hazırlayan: Pele Sor Basım-Yayın
Hocapaşa V.D. 5629600011

Hoca Rüstem sk. Zafer han 7/12, Cağaloğlu-İstanbul.

JURGEN KUCZYNSKİ

İŞÇİ SINIFI TARİHİ

Çeviren: Galip Üstün

Sosyalist Yayınlar : 15

İÇINDEKİLER

GİRİŞ 7

SANAYİ DEVRİMİNDEN ÖNCE İŞÇİLER 11
İmalathane İşçileri 12
Maden Ocakları İşçileri 18
Zanaatçı Kalfaları ve Çıraklar 19
Tarım İşçileri 23
Proletarya 24
İŞÇİ SINIFININ ORTAYA ÇIKIŞI 29
Makinadan Nefret 37
İşçi Sınıfının Durumu 44
İŞÇİ SINIFININ DÜŞÜNCE VE DAVRANIŞ TARZLARI 61
Örgütlerin Başlangıcı 86
İşçi Sınıfının Eğitimi 101
ULUSLARIN TARİHLERİNDE İŞÇİ SINIFININ DOĞUŞU 109
1- İngiltere: Klasik Örnek 111
2- Amerika Birleşik Devletleri: Özel Bir Durum 126
3- Fransa: Devrimci Gelenek 145
4- Almanya: Yarı Feodal Bir Toplumda Sanayi Devrimi 158
5- Diğer Ülkeler: Başka Zamanlar, Başka Şekiller 173
Rusya 173
Avusturalya 175
Hindistan 178

SONUÇ 181
NOTLAR VE BİBLİYOGRAFYA 189

GİRİŞ

İşçi sınıfı derken ***işçi*** sözüyle kimi anlatmak isteriz? Bu kimseyi bir iş gören, bir eser ortaya koyan bütün diğerlerinden ayıran nedir? Sözün geniş anlamında, insanlar yeryüzünde var olalı beri dünyada her aman, çalışan bir iş yapan kimseler var olmuştur. Bugün de hangi ülkeyi alırsak alalım üstünde bir şey yapmayan, işi ve ortaya koyduğu bir eseri olmayan kimselerin yaşamadığı bir tek yere raslayamayız. Ama ne köylüye, ne üniversite profesörüne, ne esnafa ve zanaatçıya, ne imalathane ya da fabrika sahibine, ve hatta ne de, okula gidiyorsa, yani onun da üstünde çalıştığı bir işi varsa öğrenciye; köleye ve köy ya da kent serfine işçi demeyiz.

Oysa, ya şu aşağıdaki gibi tanımlanan insanlara ne ad vermek doğru olur?

> *"Geniş ve uzun bir salonda*
> *İki yüz kocaman tezgâh vardı.*
> *Evet, yalan değil, tam iki yüz adam,*
> *Art arda dizilmiş bu tezgâhlarda dokuyan.*
> *Her birinin yanında sevimli bir çocuk,*
> *Oturmuş oyalanan, mekik masurası yaparak*
> *Ve ötede, hemen yanda,*
> *Yüz kadın, neşeyle*
> *Yün tarayan,*
> *Oturdukları yerde şarkılar söyleyerek. (1)"*

İki yüz dokuma tezgâhı.. Hemen alttaki satırda bu tezgâhların her birinin başında bir kişi ve yanında bir çocuk bulunduğu söylenmemiş olsa, bir büyük fabrikadan söz edildiğini sanmak hiç de yanlış olmaz. Bundan bin ya da beş bin yıl önce, hatta daha da önceleri yine böyle çalışılıyordu. Yalnız şu farkla ki, böyle bir durum istisnai olarak bir iki kere görülmüş olsa bile, genellikle, bir tek binanın içinde iki yüz dokuma tezgahı yoktu. Çalışma

sırasında avazı çıktığı kadar bağırarak şarkı söyleyen yüz tane yün tarayıcı kız, bize işçiler üstünde bildiklerimizi hemen hatırlatacak bir manzara değildir.

Yukarda bir parçasını verdiğimiz şiir XVI. yüzyıl sonundan kalmadır. Bu sınaî çalışmayı yaptığı ülkenin adı dolayısıyla **Jack of Newbury** adıyla da bilinen **John Winch - Combe**'un imalâthanesini övmek amacıyla yazılmıştır. O zaman çalıştırdığı kimseler bugün işçi sınıfı derken kastettiğimiz anlamda işçiler değildi. Bugün işçi sınıfı dediğimiz sınıfın işçileri atalarınınkilerden başka aletlerle çalışırdı. Şimdi de, halk türkülerinden sonra, bir de polis arşivlerine bakalım. Bunlarda, 1787 yılında, çalıştıkları iplikhaneyi ne gece ne gündüz terkedemeyen, bunun için de gerçekte bir mahpus hayatı yaşadıklarından yakınan iplikçi kızların şikâyetlerini buluruz. Polis onlara hiç acımamakta ve bu katı tutum tam kırk yıldır sürmektedir. İşte nedenleri: **Biraz gündüzleri çalışan, akşam olunca da dilenmeye ve fuhuş yapmaya koyulan iplikçi kızların pek iyi bilinen yaşama tarzı iplik evi sahiplerini böyle bir tedbir almaya zorlar. İşyerine, vücutlarında açılmış yaralarla, hatta zührevî hastalıklarla, yada gebe kalmış olarak dönerler. Kendilerini sakınmadan yaşamaları yüzünden illetleri birbirlerine bulaşır ve işte en büyük yoksulluğun doğuşunun ve düşkünler evleri için en fuzuli bir yükün ortaya çıkışının nedeni budur.** (2)

Pek tabi ki burada söz konusu olan, bu söze bizim bugün verdiğimiz anlamda işçiler değildir. Zira bizim işçilerimiz hareketlerinde özgürdür.

İşte bundan dolayıdır ki 1859 yılında hakkında bir seyyahın şunları yazmış olduğu A.B.D., Virginia'daki bir kömür madeninde çalışanları da işçi olarak adlandırmayacağız: **Dün bir maden ocağını ziyaret ettim. Çalışanların çoğu köle. Göze hoş görünen ve pek az raslanacak derecede atletik vücutlu zenciler. Sorumluluk gerektiren görevlerde kullanılan çok sayıda Beyaz da var. Kölelerin bazıları Maden Ocağı Kumpanyasına ait; ama büyük çoğunluğu, sahipleri tarafından yıllık 120. ilâ 200 Dolar arası fiyatla, giyim ve**

barınaklarını da sağlayan Kumpanyaya kiralanmış. 3

Burada sınıf olarak ortaya çıkışını inceleyeceğimiz çağdaş anlamdaki işçiler geçmiş devirlerin işçilerinden, özgür kişiler olmaları ve onlarla aynı üretim araçlarını, aynı iş âletlerini kullanmamaları dolayısıyla ayrılır. Demek oluyor ki aynı zamanda hem, ne köle ve ne de serf değil de özgür kişiler olmaları, hem de kullandıkları yeni iş âletleri dolayısıyla çağdaştırlar. İlerde göreceğimiz gibi bu iki nokta arasında sıkı bir bağ vardır: çünkü yeni araç ve gereçlerle yalnız özgür emekçiler çalışabiliyorlardı.

Ama bu işçi, bütün çağdaşlarından nasıl ayrılır? Atelye sahibiyle arasındaki fark ba ittir: Mülkiyet meselesi.. İşçi, ne binası ne de donatımı kendisi e ait olmayan bir atelyede çalışmaktadır. Bununla birlikte, köle gibi hiç bir şeye malik olmayan bir kimse de değildir. Elbiseleri, ev eşyası ve bazı başka malları vardır. Yalnız, işyerinde hiç bir şey kendi malı değildir. Bir çeşit çifte hürriyeti vardır: Davranış, yani **Feodalite toprağına ya da XIV. Louis Fransasında olduğu gibi krallığın malı işyerlerine, imalâthanelere bağlı serfler olan** atalarının tersine, istediği yere gitmek hürriyeti; ve aynı zamanda da iş âletleri konusundaki hürriyeti ki, sermayesi iş âletleri olan sermaye sahibinden, bu işçiyi ayırt ettiren işte budur.

Belki bu işçiyle aynı evde yaşayan, ya da bazen, çalıştığı ve oturduğu bir kendi evi olan, ama iş aletlerinin sahibi bulunan zanaatçı ile arasındaki fark da budur.

İşçi, zanaatçıya benzediği gibi toprağı işleyen köylüye de benzer: Her üçü de iş âletlerinden yararlanırlar. Ve yine aradaki fark, bu iş aletlerinin işçinin kendi malı olmamasıdır.

Vücudu bile kendisine ait olmayan köle bir yana bırakılacak olursa, beden işçilerinin tarihinde, hiç olmazsa iş aletlerinin büyük bir kısmına sahip bulunmayan hiçbir insan topluluğu sosyal tabaka ya da sınıf mevcut olmamıştır.

Ama buna karşılık da iş aletlerinden, işyerinden, ve feodalite toprağından bağımsız oldukları içindir ki modern anlamda işçiler, sınıf olarak, bir işyerini başka bir işyerine gitmek için terketmekte özgür ilk işçilerdir. Ve işte yine bundan dolayı da, büyük

iktisatçı **David Ricardo**'nun dediği gibi, iş hayatında dolduracakları boş yerlere geçmek için aralarında serbest rekabete girişen ilk işçiler de bunladır.

Dünyada bugün, ya da bundan yüz elli yıl önce, Almanya'da veya İngiltere'de, Hollanda'da veya Birleşik Devletler'de, işçiyi müteşebbisten, imalâthane sahibinden veya köylüden ayırt etmeyi başaramayan bir kimse pek bulunamazdı. Buna karşılık, bugün bir fabrika işçisini bir zanaatçı kalfasından ayırt edebilmek bile güç olmaya başladı. Bu gün artık işçi sınıfının mevcut olmadığını öne sürenler bile var.

Bu kitabın ilerdeki bölümlerinin amacı, işte bu çeşitten sorunları ele alarak incelemektir.

Bunu başarabilmek için belki de en pratik metod, tarih yolunda ilerlemek, 1760'tan önce adına işçi denilen kimselerin **imalâthane-manüfaktür** işçileri ve tarım işçileri, maden ocağı işçileri ve evlerinde çalışan emekçiler, aynı zamanda da kalfalar ve çırakların - sosyal karakterinin analizidir ve bu kimseler hakkında da ileride, daha dar bir anlamda alınmış olan **işçi sınıfı**, yani *Arbeiterklasse* ya da *working class* terimleri yerine **emekçi sınıfı**, *arbeitende Klassen*, *labouring classes* terimleri kullanılacaktır.

SANAYİ DEVRİMİNDEN ÖNCEKİ İŞÇİLER

Bugün toplumu sanayi devriminden önceki durumuyla göz önüne getirmek kolay değildir. Yukarda bilhassa, *Kapitalizmden önce* değil de *Sanayi devriminden önce* dedik; zira İngiltere'de Kapitalist bir durum sanayi devriminden en az yüz yıl, hatta bazılarına göne ikiyüz yıl önce vardı. (4)

Bu toplumda herkes, bir şeye sahip olmaya önem vermekteydi. Hiç bir şeye sahip olmayan, yalnız aldığı ücretle yaşayan kimse diğerlerinden aşağı sayılıyordu. Hiç bir köylü, hiç bir zanaatçı böyle birine kız vermek istemezdi. İngiliz devrimi sırasında en ağır yoksulluğun temsilcisi ve toprak tesviyecilerinin, **diggers**ların başkanı Gerrad Winstanley işte bunun için, ücretli çalışmaya karşı bir kanun çıkarılmasını istiyordu. O zamanlar küçük bujuvazinin devrimci kanadını meydana getiren **levellers**lar, yani tesviyeciler, bütün hür insanlar için oy hakkı istiyorlardı -*ve tabbii*- bu sözle de bir şeye sahip olanları, mal ve mülk sahiplerini kastetmekteydiler.

O tarihten yüz elli yıl kadar sonra, Fransız İhtilâli sırasında da mülkiyet ve hürriyet konusunda tutum yine aynıydı. **Tanrılar Susamışlardı**'da Anatole France, Robespierre tarafından genç devrimci Gamelin'e aşağıdaki dersi işte bu anlayış içinde verdirmektedir:

Bilge Maximilien onu malları eşitleştirmeyi ve toprakları paylaştırmayı, zenginliği ve yoksulluğu ortadan kaldırmayı ve herkes için mutlu, hayırlı olan mutavassıt yolu, orta kararı sağlamayı isteyenlerin yalancı, kalleşçe niyetleri konusunda aydınlatıyordu. Onların vecizelerine kapılarak, ilkin, gerçek bir cumhuriyetcinin görüşleri-

ne uygun olduğunu düşündüğü tasarılarını beğenerek kabul etmişti. Ama Robespierre, Jakobenlere söylevleriyle, onların art niyetlerini gözlerinin önüne sermiş ve sonuç olarak da niyetlerini saf ve temiz gibi gördüğü bu adamların Cumhuriyeti yıkmaya yönelmiş olduklarını ve zenginleri yalnız, meşru otoriteye karşı güçlü ve hakkından gelinemeyecek düşmanlar ortaya çıkartmak amacıyla telâş ve endişeye sevkettiğini anlamıştı. Gerçekten, mülkiyet tehdit altına girer girmez, malı mülkü az olduğu kadar malına düşkün olan bütün halk birden Cumhuriyetin karşısına çıkıyordu. Çıkarları tehdit ve kışkırtmayla harekete getirmek iş başındaki rejime karşı en ağır tahriktir. Genel bir mutluluk ve adalet devri hazırlamak kisvesi altında malların eşitlik ve ortaklaşalığını yurttaşların çabalarına lâyık bir iş olarak öne sürenler, aslında Federalistlerden çok daha tehlikeli hain ve şerirdirler. (6)

Mülkiyet ve hürriyet, ikisi birbirine bağlıydı ve devrimci bir partinin en radikal kanadının hatta Robespierre'in gözünde bile, gelir getiren bir mülkü, örneğin ev gibi bir çeşit sabit sermayesi olmayan hiç kimse toplumun içine katılmaya değer bir kişi değildi.

İMALATHANE İŞÇİLERİ

Bu açıdan, emekçi tabakalarının yapısını gözden geçirelim ve bunu yapmak için de işe modern endüstriye en yakın görünen imalâthane işçilerinden başlayalım.

Aşağıdaki paragrafta imalâthane işçisi olan bir ailenin hayatı anlatılmaktadır:

Makinaların ortaya çıkışından önce ham maddenin eğirilmesi ve dokunması işçinin evinde yapılırdı. Kadınlar eğirir, erkek de dokurdu; ya da aile reisinin kendisi çalışmıyorsa, eğirilen iplik satılırdı. Dokumacı ailelerinin pek çoğu şehir dışında şehre yakın yerlerde otururdu. Dokuma piyasası ürünleri talebini karşılamak bakım-

ından mahalli piyasanın kesin bir rol oynaması, bu konuda hemen hemen yegâne pazar olması ve daha sonraları gerek yabancı pazarların fethi, gerekse ticaretin gelişmesi dolayısıyla ortaya çıkan rekabetin büyük gücünün kendini henüz ücretler üstünde güçlü bir biçimde duyuramaması dolayısıyla bu aileler, ücretleriyle büyük bir rahatlık içinde yaşamaktaydılar. Bu elverişli duruma ayrıca, ağır nüfus artışıyla birlikte mahalli pazarda sürekli bir talep artışının her emekçiye iş sağlayan olumlu sonucu ve meskenlerinin şehir dışında birbirinden uzak ve çok dağınık olması dolayısıyla işçiler arasında güçlü bir rekabetin ortaya çıkmamasını da eklemek gerekir. İşte bundan dolayı dokumacının durumu her zaman, boş vakitlerinde işleyebileceği bir parça toprak satın almaya elverişliydi. Boş zamanı ise, istediği kadar bulabilecek durumdaydı; zira dokumacılığını ancak canı istediği zaman ve canı istediği sürece yapıyordu. İşinin kazancı iyi olduğu için çalışmasını kendisi ayarlardı. Yalnız, doğrusu kötü bir tarımcıydı; bu yüzden de, önem vererek ve inançla işlemediği tarlaları pek bir şey getirmiyordu. Ama hiç olmazsa proleter değildi ya !.. İngilizlerin dediği gibi, "yurdunun toprağına kazık çakmış" yani yerleşmişti ve çağdaşı İngiliz işçisinden bir üst basamağı işgal ediyordu.

"Bu işçiler işte böyle, dindar ve ağırbaşlı bir hava içinde kendilerini sakin ve dürüst bir hayatın akışına bırakmışları. Durumları daha sonraki devirlerin işçileriyle ölçülemeyecek kadar iyiydi. Bitap düşecek kadar çalışmak gereğini duymuyorlardı; bahçelerinde ya da tarlalarında, onlar için dinlenme yerine geçecek olan sağlıklı ve dinlendirici, gevşetici çalışmalar yapıyorlardı. Dokumacılıkta ancak canlarının istediği kadar çalışarak bütün ihtiyaçlarını karşılayabiliyorlardı. Ayrıca komşularının oyun ve eğlencelerine de katılabilecekleri için bütün bu kır oyunları, eğlenceleri, top oyunları sağlık durumlarının bozulmasını önlediği gibi vücutlarını da kuvvetlendiriyordu. Büyük çoğunluğuyla, enikonu sağlam yapılı insanlardı ve gövdelerinin, komşuları

köylülerle ya hiç ya da pek az bir farkı vardı. Çocukları temiz kır havasında büyüyor, ailelerin işine yardım edecek olsalar bunu ancak zaman zaman, arada bir yapıyorlardı ve sekiz ya da on iki saatlik iş günü gibi bir şey hiç bir zaman söz konusu değildi. (7)"

Yukarda tırnak içinde verdiğimiz yazının kaynağı yanlış değildir. Evet, bu satırlar Goethe'nin İsviçre gezisini anlatan, idil tarzı bir anlatısı değildir. İmalâthane emekçisi iplikçi ve dokumacıların önemli bir kısmı gerçekten böyle yaşıyordu.

İki çeşit imalâthane vardı: Merkezileşmiş imalâthane ve dağılmış, bir merkezde toplanmamış olanı. Bunların birincisi çok sayıda işçiyi bir işletmede toplardı **daha önce sözünü etmiş olduğumuz Winch-Combe'unki gibi.** İkincisi ise çok zaman, kırda yaşayan bir tek merkezi yapımevi *Manüfaktür* hesabına çalışan binlerce işçi kulanıyordu. Merkez imalâthanenin, *Manüfaktürün* sadece bu imalâthanenin, dağınık yerlerde imâl edilmiş dokumalarını boyamak gibi imalâtın yalnız son safhasıyla ilgili işlemlerini yaptığı da görülürdü.

Fransa, Almanya ya da Avusturya gibi feodal ülkelerdeki dağınık imalâthane işçilerinin hayatı Engels'in anlattığından başka türlüdür. Bu ülkelerde genellikle, toprak kölesi köylülerin feodal senyörlerine karşı yükümlülük olarak yün eğirdiklerini, elde edilen iplikleri de feodal senyörün merkezî imalâthanelere sattığını görürüz. Bu köylülerin büyük çoğunluğu, çok zaman artık yok olmak üzere olan feodal sistemin en kötü şartları altında yaşardı. XV. ve XVI. yüzyıllarda, örneğin Almanya ve Fransa'da şartlar daha iyi, feodal yükümlülükler de XVII. ve XVIII. yüzyıldakinden daha az ezici olduğundan, zaman içinde daha gerilere doğru çıkıldığında, merkezileşmiş imalâthanelerde emekçilerin daha çok hürriyete ve daha iyi bir duruma sahip olduklarını görmek nadir raslanan bir olay değildi. Hatta kimi zaman, ve özellikle de hürriyetin kırlarda henüz pek geniş olduğu XVI. yüzyılda, hemen hemen yalnız kendi hesabına çalışan kasaba dokumacılarına bile raslamak mümkündü. Örneğin Heitz 1540'ta, dokumacı köyü olarak bilenen Saksonya köylerinde Langhennersdorf'ta on üç dokumacıdan yedisinin toprak sahibi olduğunu; dolayısıyla da bu kimselerin gerçekte, tarlaları kendilerini besle-

meye yeten köylüler olduklarını ve ayrıca yedisinin de bahçıvan ya da bir evin ortaklaşa kiracı'larından biri olduğunu nakletmektedir. (8) Bahçıvanların da, işledikleri evleri vardı. Gerçekten, "hane"lerin sayısı çok zaman, toprak sahiplerinin ve bahçıvanlarınkiyle aynıydı. Yalnız evlerin ortaklaşa-kiracı'ları genellikle mülk sahibi değildi ve o devirde nispî bir davranış özgürlüğüne sahip bulunan gerçek işçilerle durumları aynıydı.

Merkezileşmiş imalâthanelerin işçileri büsbütün başka tip işçilerdi. Sayıları, ayrı ayrı yerlerde çalışan merkezileşmemiş imalâthane işçilerine oranla daha azdı. Sée'nin XVII. yüzyıl Fransası için yapmış olduğu şu gözlem XVIII. yüzyılda Almanya ve imalâtheneler Avrupasının geri kalan bütün öteki bölümü için de geçerlidir:

Zaten imalâthaneleri modern fabrikalar gibi düşünmemek gerekir. Endüstrinin bir yerde yoğunlaşması olayı, XVII. yüzyılda Clermont-l'Heraut yakınındaki dokumacı ve kumaş çırpıcısı atelyelerini aynı çatı altında toplayan Villeneuvette imalâthanesi (9) gibi bazı imalâthaneler sayılabilirse de bunlar henüz yaygınlaşmış değildir. İmalâthaneler işlerini çok zaman, bir çok küçük yapımcıyı ekonomik bağımlılıkları altında tutarak dışarda yaptırıyorlardı.

Gerçekten, şehir dışında evlerde yapılan sınaî çalışmanın daha o zaman büyük bir rolü vardı 1698 yılında Amiens bölgesi Maliye dairesinde görevli olan Bignon'un Anıları bu bakımda çok önemlidir. (10) Bignon bu anılarında Picardie imalâthanelerinin pek çoğunda yalnız şehirde değil civar köylerde, ovada da çalışıldığını, çok zaman tüccarın ham maddeyi avans olarak verdiğini söylüyor. İşçilerin *bir kısmı bütün vakitlerini işlerine vermektedir*; diğerleri ise"çiftçilik ve ekim işleri boş zaman bıraktıkça" bu işi yapıyorlardı. Bu durumda da yaptıkları bu iş, "belirli bir mesleği olmayan göndelikçiler için, zaman zaman çalıştıkları bir " meslek" oluyordu. Kumaşçılıkta tüccarın ya da imalâthane sahibinin önemini arttıran, *Bignon bu noktaya da dikkati çekiyor yapılan her işin tarakçı, eğirici, katmerleyici, bükücü, boyacı, çırpıcı, toplayıcı, silindirci gibi* (11) görevlerini birbirinden değişik çok sayıda işçinin elinden geçmesidir."

Buna karşılık, merkezileşmiş yapımevlerinde işçilerin hepsi bütün zamanlarını haliyle sinaî üretime vermekte ve sıkı bir disiplin altında bulunmaktadırlar. Fransa'da işçiler çoğunlukla, *özellikle kraliyet yapımevlerinde*, yapımevinin yurt'larında koğuşlarda otururdu. **Birçok Kraliyet yapımevi işçisi, tıpkı kışlada askerler gibi her zaman yapımevinin içinde yaşar ve burayı yalnız tatil günlerinde terkeder.** (12) Bazı başkaları da, bunların hayat şartlarının "manastırlara taş çıkaran sertliğinden" söz etmektedir. Çalışma, yemek, dua ve dinlenme saatleri hep önceden belirlenmiştir.

Ama bu sert disiplin yine de Almanya'nın merkezileşmiş yapımevlerinde çalışan işçilerininkinin yanında hafif kalır. Almanya'da, günlük konuşmalara girmiş bir terim olan "Zucht-und Spinnhaus" sözü tutuklulukla iplikçiliği birbirinin eşi sayarak iplik evlerinin hapishaneden farksız yerler olduğunu gösteriyordu.

Zira Almanya'da tutukluları iplikçilikte kullanmakla yetinilmeyerek, bunun tam tersi de yapılmakta ve ilkin yeni yeni hapishaneler yaptırıldıktan sonra da işçi bulabilmek için insanlar mahkûm edilmekteydi. **"Spandau Islah ve İlik Evi"** 1686'da, *aynı zamanda da bölgemizdeki iplik evlerinin sayısının azlığına bir çare bulmak için* (13) yaptırılmıştı. Krüger ise şu noktaya dikkati çekiyor: *Prusya'da, mahkûmların dolaylı ya da dolaysız olarak yapımevi için çalışmadıkları hapishane yoktu. Frankfurt an der Oder hapishanesinin de bakım masraflarını buradaki mahkûmların çalışmalarıyla karşılamak zorunda olduğu belirtilmektedir.* (14) *Jauer hapishanesinde bir iplik evi Goldberg kumaşçılarının yararına işletilmekte ve bu da onların, mallarını daha ucuz fiyatla satmalarını sağlamaktaydı. Tutuklulara kabul ettirilmiş olan iş normu öyle yüksekti ki bunu aşmak hiç kolay değildi. Kâr hapishanenin kasasına yatırılıyor ve besin, giyim masrafları ile binanın bakımının gerektirdiği giderleri karşılamaya yarıyordu.*(15.16) Zaman zaman, bir yapımevinin işletmesi, tutukluların potansiyeli yeterli olmadığı için başarısızlığa uğrardı. Forberber, Saksonya ile ilgili olarak şöyle diyor: **Ünlü maliyeci Raab'ın bir tasarısı konu olarak, yapımevlerinde hükümlülerden yararlanılmasını ele alıyordu. Tasarıda**

ülkenin yöneticilerine bazı şartlarla, İktisat, Yapımevleri ve Ticaret için Waldheim ve Torgau barınak-hapishanelerinde ve aynı zamanda da mahallî Dresde (17) düşkünler evinde iki ilâ üç yüz iplikçi ve yün tarayıcının bakımının sağlanabileceği bildiriliyordu. Bununla birlikte, yapılan bir araştırma "bölgede, kullanılmayan yeteri kadar el emeği bulunmadığını" ortaya koydu ve dolayısıyla da tasarı, gerek bu nedenle, gerekse Raab'ın bazı şartları bir takım şüpheler uyandırmış olduğu için öylece kaldı. (18.19)

Bu arada tabii ki baskı ve zorlama İngiltere'deki merkezileşmiş yapımevlerinde rol oynadı. Bununla birlikte, Sanayi Devrimi'ne takaddüm eden yüzyılda, o kadar genel ve önemli değildi. Yapımevleri çoğaldığında, yeni bir toplumsal düzene geçiş tamamlanmış, oysa Avrupa kıtasının *yönetici derebeyi sınıfları,- Fransa, Polonya, Prusya, Moravya ve diğer ülkelerde-* yapımevlerinin yaygınlaşması sırasında, yaşama koşulları dayanılmaz hale gelen yığınların kaynaşmasıyla karşılaşmıştı. Bunun içindir ki çalışma konusundaki lehte hüküm İngiltere'de gitgide ağırlık kazanabildi. Püriten bir avukatın daha 1597 Parlâmentosunda **hem tanrıya hem de yeryüzünde insanlara tiksinti veren tembel ve serseri kimselerin savurganlık ve kepazeliklerinin varlığından** (20) söz etmesinin yanı sıra, gurbete düşmüş halk yığınlarının Kıta Avrupası yöneticilerine verdiği korku, Alman Devletlerinde ve Avrupa'nın Doğusunda olduğu gibi Kıtanın batısında da, dilencilekle ilgili kanun ve emirnamelerde sık sık görülmektedir ki bu durum, İngiltere'de XVI. yüzyıl ve XVII. yüzyılın ilk yirmi beş yılındaki ve zaten XVII. yüzyıl boyunca artık pratik önemini yitirmiş olması dolayısıyla resmen 1714'te kraliçe Anne tarafından kaldırılan, serserilere karşı sert kanunlar dönemine rastlar.

Ama şartları nispeten elverişli olan İngiltere'de bile, *ki yapımevi işçileri konusundaki gözlemlerimizi bitirirken bunu hatırlatmak yerinde olur* merkezileşmiş yapımevlerinde çalışmak yine de aşağı, doğru dürüst kimselere lâyık olmayan bir iş sayılırdı. Ve, ailesinin yanında yün eğirirken az bir drahomayla bile olsa bir koyuncunun oğluyla evlenmek ihtimali olan pek çok

köylü kızı, şayet merkezileşmiş bir yapımevinde çalışmaya gidecek olursa, artık en fakir kalfanın gözünde bile bir dilenci ya da kötü kadından başka bir şey olmazdı. Yapımevinde çalışan işçi kızlarla fahişeler sırf, fahişelerin herkese vücutlarını satmasına karşılık ötekilerin de bir "**public work**", evlerinin dışında bir kamu hizmeti görmeleri dolayısıyla fahişelerle bir tutuluyorlardı. Öte yandan, bu yargı, bütün diğer emekçilerin durumunun tersine hayatlarının hiç bir teminatı bulunmayan bağsız, ilişkisiz proleterler olan iş arkadaşları erkeklerin durumuna da uygun düşüyordu. Böylece de görülüyor ki fabrikaların öncüsü merkezileşmiş yapımevi işçileri aslında *kast-dışı* bir topluluktu.

MADEN OCAKLARI İŞÇİLERİ

Bu durum, belli bir ölçüde, modern işçi sınıfının bir diğer alt tabakasına, maden ocağı işçilerinin durumuna da uyuyordu.

İlk büyük maden bilimi uzmanının adının Georgius Agricola olması hiç de öyle akla gelmeyecek bir raslantı değildir. Zira Avrupa'da, Orta Çağ'da (*Ama, örneğin Eski Yunan'da değil*) maden ocağı işi tarımın bir koluydu. Dolayısıyla da gitgide ondan bağımsız duruma gelirken ve hatta münhasıran sınaî bir çalışma olunca bile, şehirden uzak olma durumunu hep muhafaza etti. Sanayi haline geldikten sonra, maden işletmeciliği, personelini; hayat tarzı insanlığın geri kalan bölümünden bir çok bakımlardan ve çok farklı olan özel ikamet bölgelerinde -*maden işçisi köylerinde*- toplamaya başladı. **Maden ocağı işçileri şehirlerin halkı tarafından neredeyse insandan aşağı yaratıklar gibi görülüyordu. Sefil ve kasvetli kasabaların perişan kulübelerinde sımsıkışık ve yoksulluk içinde yaşıyorlardı. Başka meslekten kimselerle hemen hemen hiç bir ilişkileri yoktu. Bu kapanık ve pis insanlar hakkında türlü türlü hikâyeler anlatılmaktaydı ve kendi halinde yaşayan küçük kasaba taciri için, bu en korkunç bir biçimde çalıştırılan işçilerle görüşmek düşüncesi bile tüyler ürpertici bir şeydi. Fife Kontluğunda, maden ocağı işçilerini özgür işçilerle aynı yere gömmek yasaktı.** Page Arnot XVIII. yüzyılda İskoçyalı maden ocağı işçilerinin durumu-

nu işte bu sözlerle anlatmaktadır. (21) G.D.H. Cole'un gözlemleri de aynıdır: **Maden ocağı ve ağır metalürji işçileri çoğunlukla, toplumun kalan bölümünün dışında yaşayan bir yabaniler ırkı sayılıyordu.**(22)

Ve Van Gogh da 24 eylül 1880'de Pas-de-Calais maden işçileri için şunları yazmıştır:

Kömürcüler ve dokumacılar da diğer emekçilerden ve zanaatçılardan hemen hemen apayrı, başlıbaşına bir ırk; ve onlara büyük bir sempati duyuyorum. Bu değişik, yepyeni tipleri bir gün oldukları gibi çizebilirsem kendimi gerçekten mutlu sayacağım.

Uçurum dibinin adamı, *de profundis*, kömür işçisi; dalgın görünüşlü ve rüya görüyormuş gibi, uyurgezer gibi olanıysa, dokumacı. İşte, aşağı yukarı iki yıl oldu onlarla yaşıyorum. Orjinal karakterlerini tanımayı biraz olsun öğrendin; hiç olmazsa kömürcülerininkini... Ve gitgide, bu belki işlek bir muhayyelenin etkisiyle ama yanlış ve haksız olarak bir şerirler ve haydutlar takımı gibi düşünülen yoksul ve kapanık, diğerlerinin hepsinin gerisindeki işçilerde dokunaklı bir şey, insanın içine işyelen bir yan buluyorum. Şerir, ayyaş, haydut başka yerde olduğu gibi burada da var, ama gerçek tip bu değil (23)

Tabii ki, aslında maden ocağı işçisinden çok, köylü olan kimi işçilerin durumu başkaydı. Bu durum hiç de nadir değildi: Bir çok bölgelerde, örneğin Fransa'nın Kuzeyinde 1789'dan önce binlerce kişi yazın kırda çalışır, sonra da **kadın ve çocuklar artık yalnız yapabilecekleri zaman** maden ocağına giderdi. Hayat şartları en kötü olanların arasında bulundukları halde bu adamlar *kast-dışı* değildi; çünkü bir yandan toprak sahibi Senyör madende bol bol kazandıklarını bahane ederek onları eziyor, sömürüyor; öte yandan da maden sahibi hayatlarını asıl tarımdan kazandıklarını söyleyerek ücretlerini düşük tutuyordu.

ZANAATÇI KALFALARI VE ÇIRAKLAR

Sanayi devriminden önce, sayı bakımından diğerlerini çok ge-

ride bırakan içşi grubu zanaatçı kalfaları ve çırakları topluluğuydu. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Kıta Avrupasında zanaatçıların durumunun durmaksızın bozulduğu biliyoruz. Justus Möser'in *Yurtseverce Fantezilerinde* yaptığı şu gözlem yalnız Almanya için değil, Paris'in lüks zanaatları bir yana bırakılacak olursa bütün Fransa, Avusturya ve İtalya için de doğrudur: **Ticaretle birlikte zanaatçılık da o kadar bozuldu ki bugün hemen hemen bütün Alman işçiliği eski mamullerin hiçbirinde ve bugünkü hiçbir gerçek İngiliz mamulünde raslamadığımız kötü bir finisajla çıkıyor.** (24)

Bizim araştırmamızla ilgisi bakımından bundan çıkarılması gereken şudur:

İlkin, nazarî olarak her çırak ve kalfanın ustabaşı, yani içinde kalfaları ve çıraklarıyla bir atelyenin sahibi olmak olanağı vardır. Bir zanaatçı çok zaman, içinde yaşadığı ve çalıştığı evin, çalışırken kullandığı âletlerin ve çoğunlukla, çalıştırdığı kimselerin âletlerinin de sahibi, toplumun saygı değer bir üyesiydi. En büyük refah devirlerinde ustabaşılar, tüccarları ve şehirlerin dışındaki ileri gelenleri yönetim mevkilerinden koğarak Avrupa kıtasının bir çok şehirlerinde yönetici tabakayı temsil ediyorlardı.

Sonraları, tarih gösteriyor ki zanaatçılığın gerilemesiyle birlikte bu nazarî imkân kalfalar için gitgide ortadan kalkmıştır. Zira ustabaşılar bu durumda artık, rekabet korkusuyla, kalfaların ustalığa yükselmesini güçleştirmeye başladılar. Schmoller'in Bavyera için yapmış olduğu bir kalfanın artık **ustaların dar çevresine hiç bir itirazla karşılaşmaksızın ancak dolu bir keseyle ya da ölmüş bir kalfanın geçkin dul karısının elini tutarak** (25) girebileceği yolundaki gözlem bütün Avrupa için daha da geçerlidir. Bu durum, işin artık **ebediyen kalfalık**'a kadar gelip dayanmış olduğunu gösteriyordu.

Ama yine bu kalfa da âletlerinin bir kısmının sahibiydi ve gitgide daha büyük bir kolaylıkla **gayri meşru usta** olabilmekteydi. XVIII. yüzyıl boyunca, korporasyonun izni olmaksızın kendi hesabına iş yapan bu kalfaların sayısının durmadan arttığını görürüz. Argenson Markisi 15 mart 1753 tarihli günlüğ ünde, Pa-

ris'te durumun bozulmuş olması yüzünden *Faubourg Saint-Antoine*'ın işsiz küçük sanat erbabıyla dolu olduğunu ve gerek Paris'te durumun bozulmuş olması, gerekse gelir dağılımındaki eşitsizlik dolayısıyla, mallarının kalitesi büyük ustalarınkinden düşük olan bu küçük zanaatçıların mamullerinin düşük fiyatlarla satılmakta olduğunu belirtiyor. Kendi hesabına iş yapan bu ustaları *-ki bazen, bunların arasında çıraklara da rastlanıyordu-* anlatmak için **Chambrelans** ya da **Bönhausen** gibi bir çok adlar kullanılmıştır.

Ama bu korporasyon dışı ustalar gayrı meşru çalışmakla birlikte, mülk sahibi olmayan kimseler de değildiler, Fransız İhtilâli'nin en civcivli zamanında ***sans culottes*** adı verilenlerden oldukça uzak bir görüşte, hatta büyük çoğunluğuyla onlara karşı oldukları halde-Robespierre'in en zorlu taraftarları arasında bulunanlara raslıyoruz.

Zanaatçıların bir kısmı *-hatta, belki de biraz izam eden Schmoller'e (26) bakılacak olursa şehirlerde bile büyük bir kısmı-* geçimlerini sağlayabilmek için tarımcı da oluyorlardı. Bununla birlikte, bazı tanıklıklarda mübalağa edilmiş olduğunu kabul etsek bile yine de, şehirlerde dahi, birer parça toprağa sahip kimseler vardı.

İngiltere'de de, zanatçıların durumu *büsbütün başka nedenler yüzünden, yani yaşadıkları toplumun genel düşkünleşmesinden ötürü değil de yapımevi rekabeti dolayısıyla gerilemiş olmakla birlikte* pek farklı değildi. Gerilemenin, yapımevinin rekabet ettiği sanayi dallarında sınırlı kalmış olmasının nedeni budur.

Maden ve yapımevi işletmeciliği tamamen önemsiz bir rol oynayan Amerikan kolonilerinde zanaatçının önemi saygı uyandıran ve ekonomik bakımdan da elverişli bir pozisyonu vardı. Bunu, zanaatçıya yönetici sınıfın üyelerine olduğu gibi **Mr.** ve **Mrs.** diye hitap edilmiyorsa bile, basit bir işçi gibi yalnız küçük adıyla çağırılmayarak adını söylerken **Goodman**, kadınsa da **Goodwife** sıfatlarının kullanılmasından görüyoruz.

Çalışma şartları çok zaman, XI. ve XII. yüzyıllarda Avrupa'da büyük bir tarımsal işletmedeki şartları hatırlatıyordu. İçinde yalnız ayakkabıcıları yarım düzineyi bulan Plantasyonlar vardı.

Ayrıca bunlara, asıl mesleği iplikçilik ya da dokumacılık olanları, ve tabii demircileri, marangozları, v.b. da eklemek gerekir. (27) Bundan başka, tıpkı Orta Çağ'daki gibi, şu yada bu tarzda, belirli bir toprak üstünde çalışmaya katlanmak zorunda olanlar da eksik değildi. Bunların arasında tabii ilkin köleleri saymamız gerekir. Sonra bir de **indentured persons** denilen bazı kimseler vardı ki bunlar araziden *geçiş haklarının* bedelini ödünç aldıkları paraların birikip duran faizlerini çalışarak, bir çeşit toprak köleliği biçiminde ödemek zorundaydılar. Bunların ardından da, ailelerinin başlıca işi kendilerine plantasyonun sınırları içinde ayrılmış yeri işlemek olanlar geliyordu.

Küçük şehirlerde zanaatçıların durumu, zanaatçılığın Avrupa'da en elverişli olduğu devirlerdeki kadar iyiydi. Büyük şehirlerde, 1775'te, *Filadelfiya'nın nüfusu* 40.000, *New York'un* 25.000, *Boston'un* 16.000 idi ekonomik bakımdan hiç de kötü durumda değildiler; ama Filadelfiya, New York ve Boston belediyelerinin yönetiminde hiç bir zaman York, Nuremberg ya da Rennes zanaatçılarının ya da 1775 dolaylarında Birleşik Devletler'in düzünelerle küçük şehrindeki zanaatçılarınkinin eşi bir etkiye sahip olamamışlardır.

Bununla birlikte yine de, zanaatçıların hiç bir zaman, merkezileşmiş yapımevi ya da maden ocağı işçileri gibi toplumun tortusunu meydana getirmediğini, genellikle her zaman, İngilizce deyimiyle *very much in it, very much of it* olduklarını görürüz.

Kalifiye işçilerle zanaatçılar, ya da evlerinde çalışan çeşitli emekçilerle onların yardımcıları veya çırakları arasında şu, ya da bu durumlardaki farkları göstermek kolaydır. Ama bu ayırım sonuna kadar götürülemez. Merkezileşmiş bir yapımevi kalifiye işçi, sanaat erbabını, makinist olarak bir zanaatçının hizmetlerine başvurabilir; bu kimse, atelyesini yine muhafaza ederek, zaman zaman, ya da bütün zamanını vererek gidip orada çalışabilir. Ve yine her zaman, merkezileşmiş yapımevinin işçilerinden farklı olarak kalır.

TARIM İŞÇİLERİ

Sanayi Devriminden önceki ilk büyük işçi kategorisi tarım işçileri, gündelikçiler gibi kırda çalışan işçilerden meydana gelmiştir. *Machines et Bien-etre* (**Makinalar ve Rahatlık**) adındaki kitabında Jean Fourastie (28), Vauban (29) tarafından XVII. yüzyılın sonu için yapılmış olan nüfus tasnifini bir **modern hiyerarşi** halinde düzenlemek istemektedir. Burada, grupların şöyle sıralandığını görüyoruz:

> B. Gündelikçiler, ya da maaş alanlar, veya zanaatçılar. Yılda ortalama olarak 150 lira kadar alan Kralın Görevlileri (Officiers du Roi). Hizmetçiler ve Uşaklar; yemek ve yatmaktan başka yılda 30 lira...

Oldukça tuhaf bir tasnif. Ama her hâlü kârda, kırda çalışan işçilerin çoğunluğunun, sayıları 1.150.000 olarak gösterilen Hizmetçiler ve Uşaklar kategorisinde bulunması gerekiyor.

Kimdir bu kırda çalışan işçiler? Yaşamalarına yetmeyecek ve zaten geçimlerini de sağlayamayan, ama terketmeleri hiç de kolay olmayan, ve hatta çok zaman, feodal bağlar dolayısıyla terketmeye de hakları olmayan bir parçacık toprağa sahip bu kimselerden, Thüringen'in küçük bir feodal devletinde olduğu gibi Merkezî ve Batı Avrupa'da ve kapitalist İngiltere'de de pek çok vardı. Görüldüğü gibi, yer değiştirme hakları kısıtlıydı; tıpkı gayrı meşru çalışan ustabaşılar gibi, bulundukları ülkelerin pek çoğunda bunlara değişik, özel adlar verilmiştir.

Çiftliklerde çalışan uşak ve hizmetçilerin çoğunlukla ne toprakları, ne de âletleri vardı; ve bu feodal Fransa ile İtalya için olduğu kadar kapitalist İngiltere için de doğrudur.

Bu hizmetçi kızlarla uşakların arasında her zam en basit işleri görenler olduğu gibi daha başkaları, belirli bir sosyal seviyeye ulaşan ve çok zaman da ataerkil tarzda efendinin ailesinden olanlar da bulunurdu.

Bununla birlikte, içlerinden pek çoğu bu görevleri ancak geçici bir süre için yapar, sonra da ailesinden oldukları çiftlik sahibinden burayı devir alır, ya da köylü ailelerinden evlenirlerdi.

Beride, İngiltere'de ve Kıta Avrupasında da,kimi zaman kırda tarım işçisi gibi, kimi zaman da şehirde ve uzmanlık, ustalık istemeyen işlerde çalışan başıboş, serseri gündelikçiler vardı.

Kırlarda, meslekî bilgi isteyen işlerin en alt basamaklarında, hasata, yo ya da bina yapımına yardımcı olarak çalışan emekçilere de raslanır.

Hali vakti yerinde köylülerin, uşaklar konusundaki mevzuat dolayısıyla tarım işçisi pozisyonuna katlanmak zorunda bulunan ve halkın orta tabakaları zanaatçılar, köylüler, dükkâncılar, dokumacılar ile küçük toprak sahiplerince damat olarak kabul edilebilir birer aday sayılan çocukları gelecekteki mirasçılardan başlayarak, toplumun tortusunu meydana getirenlere; ana yolları zaman zaman çifçilik için terkettikten bir süre sonra o işi de bırakarak geçimlerini *dilenci, hırsız, kadınların "belâlısı"* ya da *kiralık asker* olarak çıkarmaya çalışanlara varıncaya kadar bütün bu işçiler, o devirde, birbirinden tümüyle farklı bir sosyal tabakalar yığını meydana getiriyordu.

Ama, Sanayi Devriminden önce üyelerine işçi adı verilen bütün sosyal grup ve tabakalar hiç de daha az *heterogen* değildi. Aile bağları ya da başka bağlarla günün birinde asaleten usta olacağından emin bulunan kalfayla gezginci serseri tarım işçisi arasındaki fark ne büyüktür!... Ya da yapitalist tarzdaki ücretli İngiliz tarım işçisi ile hizmetlilerle ilgili mevzuat dolayısıyla feodal toprağa bağlı Bavyeralı çiftlik yanaşması arasındaki mesafe şöyle bir gözönüne getirilsin...

PROLETARYA

Sanayi Devriminden önce, İngiltere dahil hiçbir Amerika ya da Avrupa ülkesinde, geniş bir işçi topluluğu, bir işçi sınıfı olduğu söylenemez.

Bu işçiler -*bir parçacık toprağı olan tarım işçileri ve kalfalar*- ya çalışmalarına yarayan üretim araçlarının hiç olmazsa bir kısmına sahiptirler, ya da -*örneğin gezginci serseri, gündelikçi tarım işçileri ve nice maden ocağı işçileri gibi*- kollarından başka

bir şeyleri yoktu.

Aynı sosyal düzenin içinde ve aynı ülkede, ya az çok, ya da tatamen hürdüler. Örneğin, bazen İskoçyalı maden ocağı işçilerinin çocuklarını daha vaftizden itibaren maden ocağının sahibine bağlamalarına karşılık yapımevi işçileri tam bir hürriyet içinde, çalışırlardı. Bunlar hapisli, köle veya **indentured** ya da İngiltere'nin bazı bölgelerinde, daha hâlâ hiç değilse yarı-feodal bir düzen altında bulunabildikleri gibi Almanya'da old ığu gibi Kapitalizm şartları altına geçmiş bile bulunabilmekteydiler.

Kimi zaman ise ya gezgınci, serseri tarım işçileri gibi her türlü toplumun dışında, ya d*.* maden ocağı işçileri gibi, ama köylerinin kapalı toplumuna katışmış olabilirlerdi. Bu kimseler aynı zamanda da, pek çok kalifiye işçi ya da zanaatçı gibi, kızları şayet günün birinde ev hayatının yeknasaklığından kurtulmak hevesine kapılarak komşu ilin yapımevine çalışmaya gidecek olursa, kötü yola düşmüş gözüyle bakılan, köyün bellibaşlı kişileriydi.

Tarihçinin gözünde bunların hepsinin yegâne ortak yanı; ilerde endüstri proletaryasının, yani modern işçi sınıfının en büyük bölümünün bunların saflarından çıkacak olmasıdır.

Ama bu hiç bir zaman, bu grupların pek çoğunun dinbilimcilerin, filozofların, politikacıların gözünde ve tasniflerinde bir bütün meydana getirmemiş oldukları anlamına gelmez. Bu kimseleri anlatmak için **die Armen paupers** yani *yoksullar* ya da *yoksul sınıflar* gibi kolektif adlar kullanılmıştır. Bu kolektivitelerin üyeleri hiç bir şeyi tasarruf etmezdi; iş âletleri yoktu ki bu da, zanaatçılar sınıfından hiç bir işçinin bunlardan sayılamayacağı anlamına gelir. Buna karşılık da bu kollektivitelerin içinde, işi aylaklık olanlar, dilenciler ve herhangi bir sosyal örgüt tarafından bakılan sakatlar bulunurdu. Seidel, (30) incelemesini Conze'ye (31) istinat ettirerek şöyle yazıyor:

Aşağı tabaka ya da yoksul halk tabakası, XIX. yüzyılın başına kadar, alt sınıfların insanlarından meydana geliyordu ve mülk sahibi köylünün, korporasyonların zanaatçı ustalarının karşısında *köylünün altında, burjuvanın altında* sayılmış olmakla birlikte, bir zamanların Roma'sının *Plebeienleri* gibi bir ordo plebeius, bir sosyal

gövde meydana getiriyordu; yani, yukardan dikkatle gözetim altında tutulan düzenli bir bütüne aitti ve dolayısıyla da ne bu bütünün dışmda, ne de ona yabancıydı. (32) Marjinal yaşayışı içinde çok zaman en büyük yoksullukla karşı karşıya ve hayatın pahalı olduğu dönemlerde kıtlık devirlerinde yardıma muhtaç durumda olan bu *Pleb'in yoksulu* tıpkı halefi proleter gibi, hiç de yararsız değildi. Kırlarda, çiftliklerdeki yanaşmalar ve gündelikçiler, küçük köylüler ve küçük toprak sahipleri; şehirlerde de ilk fabrikaların işçileri ve uşaklar, arabacılar, yapı işçileri hep bu aşağı tabakadan çıkıyordu. Toplumun bünyesini her zaman ihtiyaç duyduğu el emeği bakımından besleyen hazne, bu tabakaydı. Ve bu varlığı mutlaka gerekli el emeğini sağlamakla da - tıpkı halefi proletarya gibi- pek büyük bir yarar sağlamış oluyordu.

Demek oluyor ki aşağı tabaka halk, XVIII. yüzyılın sonuna kadar toplumun, durup dinlenmeksizin yok olmasına çalışılan aşağı, bayağı bir tabakası değildi, Zaten, yok olması neden istenecekti ki?.. Zavallının yiyeceği kırda bir parçacık toprağı, bir ineği, şehirde de ücretli bir işi vardı. Luther'den James Watt'ın devrine kadar hep, toplumun yapısı içinde bir sınıf meydana getirmekteydi. Sınıflar hiyerarşisi onsuz düşünülemezdi ve ne adını anmayarak ne de tartışmayla, çekişmeyle onu yerinden söküp atmanın gereği yoktu.

Seidel'in, özellikle de yazısının sonuç bölümünde, çifte bir yanlışı var. Feodalitenin başlangıcında ve en yüksek noktasına vardığı devirde dilenciler sosyal düzenin dışmda değildi. O düzenin içinde onların da yeri vardı; hatta kimi zaman, korporasyonlar biçiminde örgütlenmiş durumdaydılar bile. Din ve teoloji için ise, beşeri düzenin temel nitelikte bir terkibini meydana getiriyorlardı. Dilenciler olmasaydı insanlar tanrının karşısında kendilerini nasıl, merhametli ve mağfiretli gösterebilirlerdi? Var olmalarının zorunluluğunun ayrıca ekonomik nedenleri de açıktı. Nitekim, Ortes'te şu gözlemi buluyoruz: **Yoksullar ve aylaklar, zenginlerin ve emekçilerin kaçınılmaz ürünüdür.** (33)

Ama daha sonraları, İngiliz Kapitalizminin başlangıcında, da-

ha da sonraları, Feodal rejimin son bulması sırasında, çalışmaya zorlamak için dilenciler ve serseriler kovuşturulduğu; dilencilik, çalışabilecek durumdaki kimseler için cezalandırılması gereken bir suç olarak kabul edildiği zaman onlar da yoksulların, ya da artık sosyal düzenin dışında sayılmaya başlamış olmalarına rağmen yine aşağı tabakanın, *Pleb*'in arasında sayılmaya devam edildiler.

Demek oluyor ki nihaî sonuç yine şöyle olmaktadır. İşçi sınıfına kaynaklık etmiş olan sosyal tabakalar bir çok bakımlardan, hiç bir zaman ve hiç bir yerde bir bütün olarak düşünülmeyecek kadar heterogendiler. Nitekim devrin edebiyatının yaptığı da bundan başka türlü değildi.

İŞÇİ SINIFININ ORTAYA ÇIKIŞI

Berlin hükümetinin, von Heydebreck'e *Fabrika İşçilerinin Durumunun Düzeltilmesi İçin Teklifler* konusundaki 1 Haziran 1819 tarihli bir raporunda, fabrikalarda çalışan çocuklara yardımda bulunmanın ve özellikle onlara okul eğitimi sağlamanın yolları aranmaktaydı. Raporda bu konuda şu sözleri buluyoruz: **Fabrika sahipleri bakımından ise, eğitim için gerekli boş zamanı vermeye, kesin emirler ve yasakla zorlanmadıkları sürece onlardan hiç bir şey beklememek yerinde olur. Zira bu kimseler, devletin bütün selâmetinin onların fabrikalarının çalışmasına bağlı olduğuna ve devletin başında gelebilecek en büyük felâketin de bu fabrikaların en küçük, önemsiz bir atelyesinin çalışma hızının azalması, ya da fabrikalardan, daha az veya biraz daha yüksek fiyatla mal çıkması olacağına kesinlikle inanmaktadırlar. Hizmetlerinde çalışanları, işçileri ve çocukları makinaların ârızî birer parçası saymaya alışmışlardır. Bu gövdelerin çalışması ve ellerin yararlı bir biçimde işlemesi onlara yeter.** (34)

Berlin'in en yüksek idarî otoritesinin bu yazısında bizi özellikle ilgilendiren, fabrika sahiplerinin emekçileri **makinaların uzantı parçaları** olarak görmeleridir. Yarı feodal Berlin hükûmetinin bu makinanın uzantı parçası emekçi formülünü aradan yarım yüzyıl geçtikten sonra Marx'ın işçinin makina ilişkileri konusundaki son derece duygulandırıcı, acı tahlilinde buluyoruz. *Buna, makinanın işçi ile ilişkileri dememiz daha doğru olmaz mıydı acaba?* Marx, **Kapital**'de şöyle diyor:

Kapitalist sistemde, emeğin sosyal prodüktivitesinin bütün metodları ferdi işçinin zararına olarak işler; üretimin gelişmesine dönük bütün araçlar, üreticinin hizmetindeki sömürü ve nüfuz araçları biçimine girer; işçiyi sa-

katlayarak ancak kısmen insan durumuna düşürür; onu makinanın basit bir parçası yapar; çabasıyla birlikte çalışmasının temelini de yok eder; onu çalışma sürecinin manevî güçlerine, bilim bu sürecin içinde yer aldığı oranda yabancı kılar: İşçinin içinde çalıştığı şartları tanınmaz hale getirir; onu sürekli olarak, kindar ve bayağı bir despotizm altına bırakır; hayatını, ardı kesilmeksizin sürüp giden bir çalışma durumuna sokar ve karısı ile çocuklarını sermayenin silindirinin altına sokarak ezer. (35)

İnsan, çalışma sürecinin entellektüel değerlerine yabancı kılınmıştır ve **makinanın bir parçası** durumuna gelir. Bu, tabii ki makinanın suçu değil (*Marx makina düşmanı değildir*), tersine, kapitalizmin makinayı kullanma tarzının sonucudur:

Makinaların kapitalist tarzda kullanılışının birbirinden ayrılmayan çelişme ve antagonizmaları makina için yoktur; çünkü bir çelişme ve antagonizmaların kendinden değil, kapitalist tarafından kullanılma tarzından ileri gelir.

Böylece, kendinde *kendi mahiyeti bakımından* olarak alınan makina çalışma süresini kısaltır, insanın tabiat kuvvetlerine üstün gelmesini sağlar, üreticinin zenginliğini arttırır. Ama, kapitalistin kullanma tarzıyla, iş gününün süresini uzatır, işin yoğunluğunu arttırır, insanı tabii kuvvetlerin boyunduruğu altına sokar ve üreticiyi yoksullaştırır... (36)

Kapitalist üretim tarzının, işçiye oranla çalışma şartlarına ve ürüne genel olarak verdiği yabancı ve bağımsız biçim, modernizm yüzünden, mutlak bir zıddiyete dönüşür.(37)

İşçi ile çalışma süreci arasındaki kopma, *bu sürecin entellektüel kısmının ortadan kaldırılması*, o devrin birbirinden en değişik tabaka ve sınıflarından kimseler için çarpıcı olmuştur. Nitekim, bunların biri olan Leipzig Üniversitesi profesörü liberal Karl Biedermann'ın bu konuda şunları yazmış olduğunu görüyoruz:

Sonunda buna bir de, insan çalışmasını sırf mekanik bir çalışma durumuna düşürerek müteşebbisin zekâsına ve sermayesine işçinin üzerinde daha da büyük bir üstünlük sağlayan makina işi eklenir. Size, bir meşgalenin içinde entellektüel olan ne varsa tümünden yoksun bırakabilen tarz olarak bana tamamıyla inandırıcı gelen bir tek örnek vermekle yetineceğim. Jacquard'ın, kendi adıyla anılan dokuma tezgâhındaki buluşunu herhalde bilirsiniz. Bu buluş, bir desen meydana getirmeye yarayan ve basit dokuma tezgâhlarında çeşitli çapraz ipliklerin kısmen tezgâhın bu işe mahsus bir tertibatı, kısme de iş sırasındaki bazı el hareketleriyle düzenlenmesi yerine bu işin, işçinin ayrıca müdahalesine lüzum kalmadan, pek basit ve akıllıca bir mekanizmayla otomatik olarak yapılmasına dayanır. Bu durumda, dokumacı işçinin çalışması çok daha mekanik olmuştur. Belli bir deseni dokuma tezgâhında ortaya çıkarmak için kullanması gereken zekâ, artık makinanın işi olmuş ve işçinin, zekâsını kullanarak edindiği kazanç da şimdi onca yok olarak makinanın sahibine, yani işverene geçmiş demektir. İşçi bu durumda, eskisine göre iki katlı bir zarara uğramıştır. Önce, bu işe artık zekâsını ve ustalığını kullanamayacak, dolayısıyla da bu desen işinden artık kazanç sağlayamayacaktır. Sonra da, fiyatı çok daha yüksek olduğu için kendine bir Jacquard tezgâhı satın alamayacağından bir başka işverenin emanet ettiği makinada, onun hesabına çalışacaktır. (38)

Belli bir deseni dokuma tezgâhında ortaya çıkarmak için kullanılması gereken zekâ, artık makinanın işi olmuştur. Yani, makina işçinin entellektüel görevlerinden birini ondan devir almış olduğu için işçiyi artık kendi parçası, bir *eklentisi* durumuna getirmiş olur.

Ayrıca makina, işçinin entellektüel görevlerini ondan devir almakla kalmıyacak işçinin nezaretçisi de olur Charles Barbage, uzun zaman unutulmuş olarak kaldıktan sonra ancak günümüzde yeniden keşfedilmiş olan makinalar ve fabrikalar (39) üstündeki kitabında bu noktaya şu sözlerle dikkatimizi çeki-

yor: **Makinanın en dikkate değer avantajlarından biri, bizi işçinin dikkatsizliği, tembelliği ve hilebazlığına karşı garantisi altına almasıdır.**

Makinanın parçası -eklentisi- insan... Ve tabii, kapitalist için makinanın insandan daha değerli olması farkıyla.. 1844'te Goethe'nin, Prusya kralının ve Berlin'in yoksullarının dostu- Bettina von Arnim'in oğlu Anton Freidmund Endüstriyalizm ve Yoksulluk (40) adındaki bir kitapçıkta şöyle yazıyordu:

İnsanın hizmetinde kullanılan tabiat kuvvetleriyle meydana getirilmiş işler her zaman en önemli, en ucuz ve en prodüktiftir. İnsan tarafından meydana getirilmiş olanlar ise, sâf realite alanında kesinlikle belirlenmiş sonuçlara varmak söz konusu olduğu zaman, kaçınılmaz bir biçimde, daima daha geride kalır. Ve bu da işçiyi makinadan daha aşağı duruma getirmeye yeter. Sanayici kapitalist, ancak makinayı kullanamadığı yerde insandan yararlanır; ve onun ticarî önemine verdiği düşük değer de işçide hiç bir zaman insanı göz önünde tutmadığını yeterince gösterir.

Genel olarak, mahkûm edilmesi gereken, tabiat kuvvetlerinin kullanılması değil; bu kullanmayı bütün sınaî itici güçle yöneten ve cismanî olanın yanında ruhanîyi, en iğrenç egoizmin yanında da tanrısal ve genel olanı unutan işleme tarzıdır.

Ve bununla birlikte makina aynı zamanda da ne büyük bir harikadır! Yalnız emekçinin toplum içindeki yerine değil, bütün toplumu da dönüştürmüş, büyüklüğü ve ifadesi bakımından Engels'in şu sözlerle 1789 Fransız İhtilâline eş önemde saydığı bir devrim yaratmıştır: **Fransa'da ihtilâlin fırtınası ülkeyi kasıp kavururken İngiltere'de de daha sessiz, ama hiç de daha az güçlü olmayan bir altüst oluş gerçekleşmişti. Buhar ve yeni âlet-makina'lar, yapımevinden modern endüstriye geçişi sağlayarak burjuva toplumunun temellerini altüst ediyor, yapımevi devrinin gevşek ritmi yerini üretimin gerçek bir "şiddetli evrim dönemi"ne bırakıyordu"** (41)

Büyük dinbilim uzmanı Schlelermacher, daha yüzyılın başlangıç noktasında, yeni zamanların sembolü "harika makina" (42) konusundaki hayranlık duygularını şu sözlerle anlatıyordu:

Beni hayatımın her ânında herkese bağlayan kendi öz gücümün tamamlayıcısı topluluk anlayışını işte burada duyuyorum. Herkes kendini üstüne düşen işe veriyor; tanımadığı birinin eseri olan işi bitiriyor; ona ne borçlu olduğunu bilmeyen bir başkasının işini hazırlıyor. Böylece de herkes yabancı güçlerin etkisini kendisinin olan bir hayatmış gibi duyarak, yeryüzünde çepçevre, insanların ortak eseri tamamlanıyor; ve bu topluluğun harika makinası da herkesin her hafif, küçük hareketini sanki onun uzuvlarıymış gibi, başkalarının meydana getirdiği binlerce zincirin arasından, ve büyüterek, bir elektrik ışığı gibi, amaca götürüyor; ve bütün bu yaptıklarıyla, onun işini bir anda tamamlıyor.

Ondan otuz küsür yıl kadar sonra da Fransız edebiyat eleştirmecisi Desire Nisard şöyle yazıyor: **Şimdilik bütün şiirimiz, buharlı gemilerin pruva bodoslamaları ve demiryollarının raylarıyla ilgileniyor** (43). Bundan da on bir yıl sonra ise, yani Anton Friedmund von Arnim Kapitalizm için makinanın işçiden daha değerli olduğunu yazdığı yıl, Fransız Akademisi yıllık ödülü için konu olarak, *sınaî gelişmenin önemli faktörü, buharın keşfi*ni veriyordu. Bununla birlikte, değişiklik nedeni olan aslında buhar makinası değildir. Engels, İngiltere'de emekçi sınıfın durumu konusundaki gençlik yıllarının eserine şu sözlerle başladığı zaman bunda ancak kısmen haklıydı: **İngiltere'de emekçi sınıfının tarihi, bir önceki yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte, buhar makinasının ve pamuk işleyen makinanın bulunmasıyla başlar.**(44)

Buhar makinasının bulunması, Sanayi devriminden önce olmuştur. Bu, yapımevi dönemi sırasındaki bir buluştu ve İngiltere'de maden ocaklarının işletilmesinde yaygın bir biçimde kullanıldı. Üretim metodlarında hiç bir devrime yol açmadı ancak, bu buluştan sonra artık kuyuların suyunu daha çok su çekerek daha büyük bir hızla çalışarak eskisinden daha kısa zamanda

boşaltabilen, dolayısıyla da daha derin kuyular açarak kömür ocaklarını daha rasyonel bir biçimde işletebilen pompolama tulumba tesislerin gücünü arttırmaya yaradı. Savary ve Newcomen tarafından gerçekleştirilen buharlı tulumbalar sayesinde İngiliz kömür üretimi XVIII. yüzyılın başından ortasına kadar eskisinin yarım misli arttı.

Buharlı tulumbaların, iktisadî bakımdan ancak kapitalist yani üretimin geliştirilmekte olduğu bir ülkede kullanılabileceği doğruydu. Nitekim bu harikadan söz edildiğini işitmiş olan feodal bir Alman prensi bu çeşit bir makina edinerek bunu, şatosunun bahçesindeki çeşmelerden su akıtmakta kullandı... Oysa ki İngiltere'de, buhar makinası yalnız, yakıt bakımından mevcut ihtiyaçları karşılamaya yaramıştır.

Bir devrim yaratan makina, âlet-makina *machine outil* -yani, evde çalışan zaatçı ve işçilerin eski âletlerini değerden düşüren ve işçinin "entellektüel yeteneklerinin" yerini tutan ya da bu yetenekleri kendine alan, kendinin yapan makina- olmuştur.

Alet-makinanın kullanılmaya başlaması, İngilizlerin yaratıcı zekâsının ve üretim şartları ile kapitalist ihtiyaçlara dayanan bir İngiliz ekonomik uygulamasının eseridir. Bu son derece önemli olayın üstünde durmak ve bu olayı daha yakından incelemek gerekir. (45)

Gerçekten, bu makinanın kullanılmaya başlanması iktisat tarihinin en ilgi çekici olaylarından biridir. (46) Hareket noktası tekstil endüstrisinin iki dalı olan iplik eğirme ile dokuma işlerinin gelişme hızının nispetsizleşmesi oldu. Teknik ve, üretimin randımanı konusunda, iplik eğirme dokumacılığın gerisinde kalmıştı. Dokumacılara yeteri kadar mal teslim edebilmek için pek çok sayıda iplikçinin kullanılması zorunluluğu kendini gösteriyordu. Bu durumu, erken kapitalist olmuş İngiltere'de olduğu gibi ekonomisi feodal Kıta Avrupasında da görüyoruz. Hem de öyleki, bu yeni durum, Kıta Avrupasında, askerleri ve karılarını bile zorla istihdam etmeye kadar varıyordu. 1733'te ise, İngiliz mühendisi Kay'in *hızlı mekik* denilen sistemi icat etmesiyle dokumacıların randımanı hemen hemen iki katına çıktı. Böylece, iplik eğiricilerle dokumacılar arasındaki randıman nis-

petsizliği o derecede artmış oluyordu ki her dokumacı için on, on iki iplikçi gerekmeye başladı. Tabii ki bu şartlar altında, ne türlü olursa olsun, iplik eğiricilerin randımanının arttırmaya çalışılması ve İngiltere'nin en seçkin biçimsel kurumu **Royal Society**'nin de iplik eğirme işinin hızlanmasına yarayacak bir keşif için ödül vereceğini bildirmesi pek normaldi. Kullanılabilecek gibi görünen ilk iplik makinası, Kay'in dokumacılığa gelişme sağlamış olan icadından iki yıl sonra Wyatt'ın bulduğu makina oldu. Dolayısıyla da Sanayi Devrimi'nin başlangıcı olarak Wyatt'ın makinasını almak gereklidir. Bu makinanın iplikçilerle dokumacılar arasındaki nispetsizliği ortadan kaldırmaya yetmiş olduğu söylenemez. Ayrıca, yeni bulunan makina, kullanılması hemen yaygınlaşabilecek nitelikte de değildi. Sorun henüz çözülmemişti, bir çok mühendis bunu çözmek için çalışmaktaydı. Wyatt'tan üç yıl sonra Paul, ihtiyaçlara henüz tamamıyla cevap veremeyen bir iplik makinası yaptı. Bu makinanın, 1748'de tamamlanan geliştirilmiş bir modeli de yeterli olmadı. Ancak 1764'te yani Kay'in icadının durumu daha da çok bozmasından bir kuşak sonradır ki Hargreaves pek başarılı sonuçlar veren makinası *Spinning Jenny*'yi çıkarmayı başarabildi. Beş yıl sonra, Arkwright, gelişmiş bir iplik makinasını işletmek için hidrolik kuvvet kullandı. Esası insan elinin çalışmasına dayanan yapımevlerine karşı ilk safhadaki fabrikalardan ancak o zamandan, ya da daha doğrusu iki yıl sonra Arkwright'ın ilk makinasının çalışmaya başladığı tarih olan 1771'den itibaren söz edebiliriz. Arkwright, makinasını önemli değişikliklerle geliştirdikten sonra 1778 de Crompton daha da gelişmiş bir modelle onu izledi.

Bu defa da yeni bir nispetsizliğe gelinmişti: iplikçilerin randımanı dokumacılarınkinden, görülür biçimde yüksekti. Demek ki dokuma işine yeniden hız vermek gerekiyordu. Aslında, Crompton'un geliştirilmiş iplik makinasının ortaya çıkışından sonra Cartwright 1785'te özellikle de 1788 ve 1789'da geçirdiği değişikliklerden sonra dokuma işini en az iplik yapma kadar hızlandıracak olan bir dokuma makinası icat ediyordu. Ama bu makinanın yayılması çok ağır olmuştu bu yüzden de, 1800'de bile, bir sanayiciler konferansının Lancashire'da *dokumacı azlığına karşı çare* aradığını görüyoruz ki bu da iplikçiliğin o zaman da yine daha ilerde olduğunu göstermektedir. Buna

karşılık, Cartwiriht 1804'te mekanik dokuma tezgâhını *elle çalışan dokumacıyla başarılı bir rekabet yapabilecek kadar ileri bir noktaya* getirmişti. O zamandan beri her yıl biraz daha mükemmeleştirilmiş olan bu icatlarla zafer artık, İngiliz endüstrisinin başlıca kollarında, el emeğinin karşısında makina çalışmasının olmuştu ve İngiliz endüstrisinin bütün tarihi de o andan itibaren yalnız, makinanın el işçisini nasıl, kazanmış olduğu bütün olanaklarından birbiri ardınca söküp attığının hikâyesidir. (47)

1880 yılları da buhar makinasının tekstil ve özellikle de pamuk endüstrisine girdiği yıllardır ve yine bu durumda özellikle Lancashire işyerlerinde görülmüştür. Bu da göstermektedir ki pamuk endüstrisi İngiltere'de gerçekten fabrikalar devrinin ilk endüstrisidir.

Ama bu ilk fabrika endüstrisi, 1760 ile 1770 yıllarında henüz ülkenin küçük sanayii arasında bulunuyordu. Pamuk sanayiinden fabrika sanayiine geçişin önemini kabul etmek ne kadar gerekliyse, olay aynı zamanda yapımevinden endüstriye doğru giden kapitalist üretimin geçirmiş olduğu geliştirici dönüşüm bakımından da o kadar karakteristik bir olaydır; yine o nispette de, Sanayi devriminin boyutlarının önemini, XVIII. yüzyıl boyunca, değerinden daha büyük görmek gibi bir mübalağaya kapılmamak gerekir.

Pamuk sanayiinin, yani fabrika endüstrisinin rolü üstünde bir fikir edinebilmek için, çeşitli sanayilerin miktarı ve önemi konusunda o devirden bir yazarın sözlerine başvurmak yararlı olur. Macpherson'un *Ticaret Yıllıklarında* verdiği rakamlara göre, yün sanayi, tarım bir yana bırakılacak olursa, ekonominin bütün kollarının başında geliyordu ve yıllık 16,8 milyon sterlinlik bir üretim göstermekteydi. Bunu 12,1 milyon sterlinle demir ve hırdavat sanayii ve 10,5 milyon sterlinle de deri sanayii izlemekteydi. Bunların arkasından da çok daha küçük bir rakamla, yani 3,35 milyon sterlinlik bir üretim değeriyle ipek sanayii, ve ancak keten, kurşun, kalay ile porselenden sonra da 0,96 milyon sterlinden biraz daha az bir rakamla pamuk sanayiini buluyoruz. Maden işletmelerine, birahanelere, yapı ve gemi sanayiine bu tabloda yer verilmemiş. Ama zaten pamuk endüstrisi ancak 1780 -

1790 yıllarından itibaren hızlı bir gelişme göstermeye başlamıştır. Bunu, pamuk endüstrisinin ham madde tüketiminin, daha 1785'te bile en büyük endüstri durumunda olan yün endüstrisinin ham madde tüketimiyle karşılaştırdığımız zaman anlıyoruz. 1781'de 2,5 milyon kilo olan pamuk tüketimi, 1810'da, hemen hemen bir nesil sonra bu miktarı yirmi beş katı kadar aşarak 60 milyon kiloya varmıştır. Buna karşılık, 1781'de 25 milyon kiloyla pamuğun on katı kadar çok olan yün tüketimi daha 1810'da pamuk tüketiminden gözle görünür derecede azdı ve 1830' da da 40 milyon kiloyu biraz geçen bir miktarla pamuk tüketiminin ancak üçte birine varıyordu.

MAKİNADAN NEFRET

Modern işçi sınıfı makinanın ürünüdür. Politik bir topluluk, ya da bazı kişisel sebep ve saiklerle ya da kişisel duygu ve izlenimlerin sonucu olarak kişilerin katılmasıyla meydana gelmiş değildir. Üretici güçlerin evriminin sonucudur. Makinanın yaratmış olduğu bir şey; âlet-makinanın bir yaratımıdır. Makina olmazsa işçi sınıfı da olmaz.

İşçi sınıfı, âletleri makina olan *yani bir tek işçinin mülkiyetinde bulunamayacak kadar pahalı bir âletle çalışan* kimselerden meydana gelmiştir. İşte bunun içindir ki işçi -*bundan sonra artık işçi sözünü yalnız ve sadece modern işçiyi, çağdaş işçiyi, yani işçi sınıfından olan kimseyi anlatmak için kullanacağız*- proleterdir. Elinden çalışma kapasitesinden başka hiç bir şey olmaksızın kişi olarak kendine mahsus özellikleri hiç bir rol oynamayan bir üretim için işçi, makinanın işleyişinin buyruğu altında çalışır ve makinanın işleyişi de işçinin kendisi tarafından değil makinanın sahibi tarafından tayin edilmiştir. Ve, müstahdemin, teknisyenin ya da işyerinin bütün diğer üyelerinin tersine, işçi elleriyle çalışır, makinaya hizmet eder; üretimdeki yeri ancak bir elişidir.

Milyonlarca âleti modası geçmiş duruma düşürerek makina bu âletleri önce gereksiz, sonra da değersiz kılar. Makinanın yaptığı işe tekabül eden üretim araçlarına sahip olanların hepsini, ellerindeki bu imkândan yoksun kılarak köksüz insanlar ya-

par. Öte yandan da, üretim aracı yokluğu dolayısıyla bir zanaat işi yapamayan, ya da bu işi yapmak istemeyenlerin hepsine, kendilerine tarımdan başka bir yerde çalışma alanı bulmak imkânını sağlar. Makina, istihdam imkânlarında ve mülkiyetin şartlarında, sosyal bünyede ve kişilerin gruplaşmasında bir devrim yaratmıştır. Teknik devrim bir sosyal devrim getirdi. Bu *fenomenin* tümünün adına, muharrik gücü, hareket noktası sürekli kılavuzu ve nezaretçisiyle, Sanayi devriminin süreci adını veriyoruz.

İnsanlar makinanın yeni zamanların merkez kuvveti olduğunu çabucak anladılar. Ama makinanın eylemi kendileri için menfî olan kimseler, yani âletlerinin artık modası geçmiş olanlar, Hegel'in deyimiyle söyleyelim, makinayı *kendinin* olarak, yani İnsanlığa sonsuz, sınırsız gelişmeler getiren *kendinde* makina gibi değil de, kapitalizmin güçlü gelişme şartları altında onların yaşayış şartlarında tamamen somut bir etki yapan makina olarak görmekten başka bir şey yapmıyorlardı. Aynı zamanda da makinayı sahibinin elindeki makina olarak değil de soyut bir nesne gibi görüyorlardı.

Makinaya karşı böylece, makinanın o zamanlar üretim sürecine sokulmuş olduğu bütün ülkelerde bir çok vesilelerle ayaklanmış olanların nefreti artmaya başladı.

Makinanın kapitalizmin ürünü olduğunu, kapitalizmin gelişmesini kolaylaştırmakta büyük bir rol oynadığını belirtmiştik. Bunun yanı sıra, maden ocaklarında kullanılan buharlı tulumbalardan söz ederken verdiğimiz bir örnek dolayısıyla, feodal toplumun bu çeşit makinalardan hiç bir istifadesi olamayacağını da gördük.

İşçilerin makinadan nefretiyle ilgili olarak söylediklerimizin yanı sıra, yine bu konuyla ilgisi bakımından, feodal bir toplumda üretim âleti olarak ortaya çıkmış en basit çeşitinden bir âlet-makinanın kaderinden söz etmemiz yararlı olur. (48)

Şerit makinası almanya'da icat edilmişti. İtalyan papazı Lancelloti 1636'da Venedik'te çıkan bir yazısında bu konuda şunları anlatıyor: **Elli yıl kadar oluyor,** (Lancelloti bunu 1579'da yazıyordu) **Danzig'li Anton Müller, bu şehirde dört ilâ altı ku-**

maş şeridini aynı zamanda imal eden pek ustaca yapılmış bir makina görmüş. Ama bu buluşun bir çok işçiyi dilenciliğe mahkûm edeceğinden korktuğu için, Belediye Meclisi buluşu gizlemiş ve mucidini de ya gizlice boğdurmuş ya da suya attırmış. Aynı makina, ilkin 1629'da Leyden'de kullanıldı, ama şeritçilerin ayaklanmaları önce Belediye yetkililerini bunu yasaklamak zorunda bıraktı. Sonraları ise, Etats Generaux'nun 1623, 1639 v.d. karanameleriyle, kullanılması sınırlandırılacaktı. Dünyada büyük gürültü kopmasına yol açmış olan bu makina gerçekte iplik ve dokuma makinalarının, dolayısıyla da XVIII. yüzyıl Sanayi devriminin habercisiydi. Dokumacılıkta hiç tecrübesi olmayan bir delikanlının bile, basit bir manivelaya mihanikî bir hareket vererek, bütün mekikleriyle tezgâhın tamamını harekete geçirmesini sağlıyordu ve aynı makinanın geliştirilmiş modelinde bir defada 40 ilâ 50 parça iş birden alınabilmekteydi.

1676'da Saksonya Diyet Meclisinde, şerit makinaları kurmayı yasaklıyor, ama makinaların imha edilmeyerek "yapımevleri için saklanmasını ve orada yasaklanmamasını" bildiriyordu.

1685: İmparator VI Charles tarafından, yasaklama kararının İmparatorluk için yenilenmesi.

1720: Saksonya için bir genel buyrukla, İmparatorun yasaklama kararını yenilenmesi. Ama bu karar, o güne kadar şerit makinalarıyla çalışmış olanların bu işe ölünceye kada devam etmelerine izin veriyordu.

1765: Saksonya için, şerit makinalarının yeniden çalıştırılmaya başlanması konusunda genelge.

1797: Saksonya'da, Annaberg yakınlarında, *Şeritçiler Korporasyonu Loncası* tarafından bir şerit makinasına son saldırı.

Bu son durumda söz konusu olan henüz çok ilkel olmakla birlikte, çıkarını baltaladığı kimselerin kendilerini belirli bir başarıyla savunabilecek durumda oldukları gerçek bir âlet- makinaydı.

Talebin pek büyük üretim imkânları verdiği, piyasanın her çeşit mal için hızla geliştiği her şeyin yolu makinaya açmak için

aynı yönde toplanmış olduğu kapitalist bir örgüt düzeni içinde durum büsbütün başkaydı.

İşçilerin makinayla mücadelesi daha sert, daha yırtıcı, daha genel, aynı zamanda da sonuçsuzdu.

Bu çeşitten kavgaların en büyükleri, makinanın en erken ve en geniş biçimde yayılmış olduğu İngiltere'de geçmiştir. Walter Scott 1812'de Southey'e şöyle yazıyordu: **Ülke ayaklarımızın altında lâğımlanmış durumdadır.** Daha sonraları ise Chorlotte Bronte, Shirley de, o devrin durumunu belirsiz *yarı-radikal* kapitalizmin görüşüyle tasvir edecektir ki bu tutum, yargıçların, *luddites* adı verilen makina kırıcılara karşı kanunun gerektirdiği bütün sertlikle karar veremediklerini mahkeme zabıtlarının da gösterdiği gibi, *gentry*'nin endüstri düşmanı tarımcı kapitalist çevresinde sık görülürdü.

Luddite'ler kimlerdi? Onları yeniden ve iyice incelemiş olan Thompson, dikkatimizi haklı olarak, bunların arasında yalnız makina tarafından doğrudan doğruya tehdit edilenlerin söz konusu olmadığına çekiyor. (49) Makina sınaî sermayesi bulunmayan bütün sosyal sınıf ve tabakaların nefret ettiği bir yeni zamanlar sembolüydü. Büyük toprak sahipleri, yani *the landed gentry*, zenginliklerin sınaî burjuvazinin elinde hızla toplanması karşısında, yönetici çevreler içindeki kendi durumundan korkudaydı. Sınaî burjuvazi lehindeki 1832 parlamenter reformunun göstereceği gibi bunda haksız da değildiler. Teknik alanın dışındaki *entellijensia* ve özellikle de yazarlar ise çirkin olan ve çirkinliği yayan her şeyden olduğu gibi makinadan da nefret ediyorlardı. Blake, **The Satanic Mill**'de şeytani fabrikalara karşı mısralar yazıyordu:

Çamurlu yollardan gidiyorum,
Thames'in bulanık dalgalarını akıttığı yerde.
Her bakışta yoksulluğu görüyorum
Ve her çehreyi, kaygıyla perişan. (50)

Lord Byron da makina kırıcılara karşı ölüm cezası verilmesini öngören kanun tasarısına karşı Lordlar Kamarasında ateşli bir söylev vermişti:

Ama, benim gördüklerim gibi, açlıktan cılızlaşmış,

umutsuzluktan dili tutulmuş, siz Senyörleri hazretlerinin bir çorap örücüsününki kadar fiyat biçmediğiniz bu adamlardan birini gözünüzün önüne getirin ve bu adamın, verecek bir dilim ekmek bulamadığı çocuklarından koparılmış olduğunu, yeni bir kanuna karşı gelmek suçundan hakkında yeniden dava açılmak üzere bir mahkeme önüne sürüklendiğini düşünün; bu adamın suçlu olduğunu kabul ederek onu mahkûm etmek için daha iki şey eksik kalır ki bence bunlar da on iki tane kasap gibi jüri üyesi ve Jeffreys (51) gibi bir yargıçtır. (52)

Bununla birlikte, daha sonra görüleceği gibi kasapları tedarik edenler işverenlerin kendileri olacaktı. Yorkshire'daki Rawfolds Mills'in sahibi, iki makina kırıcısını ağır yaraladıktan sonra, arkadaşlarına ihanet etmek istemedikleri için bunları susuz ve doktorsuz bırakarak kan kaybından ölmeye terketti.

Ama ne var ki diğer emekçilerin bütün tabakaları, (hiçbirinin durumu makina tarafından tehdit edilmiyordu) maden ocağı işçileri, dükkâncılar, terziler, kasaplar, marangozlar, makina yüzünden günlük ekmeklerinden olan dokuyucularla iplikçilerden yanaydı. Zira bu kimseler, geleceğin kendilerine ne getireceğinden korkan yenilikten kuşku duyan, gerici düşüncelere sahip muhafazakâr burjuvalardı. Bunların yanında da yine bütün sosyal tabakalardan gelen bir kısım devrimciler vardı. Onlar için de makinalara hücum, *bütün sistem*'e hücumun hareket noktası gibi görünüyordu. Bunlar çoğunlukla, ileri görüşlü ve makinalara baş kaldırmayı zenginlerin saraylarına karşı politik bir ayaklanmaya vardırabilecekleri umuduyla dolu kimselerdi.

Ama gerek zamanın gerisinde kalmış olan zamaatçı gelecekleri emniyet altına almak isteyen muhafazakâr küçük burjuvalar gerekse hınçlarını makinaların üstüne toplayan emekçiler ya da sözü edilen devrimciler olsun, darbeleri o kadar âni ve hazırlıkları o kadar gizli olmaktaydı ki hükümet başlangıçta, makinalara hücumlar karşısında iktidarsız kaldı. Newcastle dükü 1881 Aralık'ında şöyle yakınıyordu: **En büyük güçlük, isyancıların hareketleri ve niyetleri üstünde bilgi toplamanın hemen hemen imkânsız olmasındadır. Herşeyleri gayet iyi düzenlenmiş ve kararları o kadar büyük bir gizlilik içinde**

yerine getiriliyor ki herkes kendi hayatından korktuğu için onları hiç kimsenin ele vermemesinden başka, ayrıca yakalanmaları da ancak suçu işledikleri sırada mümkün olabiliyor... Şimdilik, gayrı memnun makina örücüleri ile... tuhafiye malzemesi tacirleri ve sanayicilerinin delegeleri arasında bir çeşit pazarlık yürütülmekte. (53)

Şimdi de, bir çok bakımlardan İngiltere'deki sosyal atmosferi hatırlatan ve Fransa'dan gelen bir hikâyeyi dinleyelim: **Böylece, 1819'da Vienne'li iki imalatçı, yapımevlerine bir kumaş kırkma makinası getirmek isterler. Vienne'li kırkıcı ustaları bunu protesto için Vienne şehrinin belediye başkanına bir dilekçeyle başvurur ve yalnız dört kişi tarafından kullanılan makinanın on iki saatte 1.000 'aune' uzunluğunda kumaşın tüylerini kırkmak, perdahlamak, fırçalamak gibi korkunç bir imkan verdiğini, bunun da pek çok kimseyi işsiz bırakacağını söylerler. Şehirde heyecan son haddine varmıştır. 26 Şubat 1819 günü, makina jandarmaların muhafazası altında Lyon'a geldiği zaman işçiler makinayı tahrip etmek için sandıkların üstüne saldırır ve onlara engel olabilmek için silahlı kuvvet kullanmak gerekir. Tutuklamalara girişilir, ama sanıklar iki defasında da Grenoble Ağır Cezası tarafından beraat ettirilir; kamu oyu onlardan yanadır.**(54)

İngiltere, Almanya. Fransa, Belçika ve Kuzey İtalya'da makinaların girdiği her yerde makina kırıcılara raslıyoruz. Yalnız Birleşik Devletler'de bunların sayısı nisbeten azdı; çünkü bir yandan bu ülkede el emeği bol değildi, öte yandan da asıl mesleği evde iplik eğirmek evde dokumacılık yapmak olanların sayısı büyük bir yekün tutmuyordu.

Makinaların sokulduğu devirde henüz yarı-feodal olan Almanyanın birçok bölgeleri gibi ülkelerde, makinayla mücadelede işçilerin ciddi bir müttefiki de vardı: Yetkililer. Bunlar işe açıkça girişmiyor ve makinaların yerleştirilmesine karşı bürokratik itirazlarla yan hücumlar yapıyorlardı. Örneğin, Saksonyalı bir tacir 11 Mayıs 1811 tarihinde Kralına başvurarak Plauen şehri Belediye Meclisinin, **bu makinaların şehri bir yangın tehlikesiyle karşı karşıya bıraktığı gibi pek tuhaf diyebileceğim**

bir bahaneyle bir iplik makinasının kurulmasına izin vermediğini söylüyor ve bu karara itirazını da şöyle belirtiyordu: **Bir iplik makinası yüzünden şehir yangın tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmış olsun, bunun inanılacak bir yanı yoktur; çünkü bu makina ateşle değil, bir çift öküz ya da atla harekete geçirilir ve iğnelerinin hareketi insan eliyle sağlanacak olsa bile o zaman da yine ateşe ihtiyaç yoktur.**(55)

Bir fabrika sahibinin Berlin'deki Maliye Bakanlığı Ticaret sanayi v.b. bölümü direktörü Peter Christian Wilhelm'e 3 Ocak 1829 tarihli mektubu da çok karakteristiktir: **Kamu görevlilerimiz, ya da daha doğrusu bu dilekçenin sahibi tarafından kendisine başvurulan hidrolik işleri müfettişi Roessler bana en açık şekilde fabrikasını yüksek basınçlı bir buhar makinasıyla çalıştırmak iznini hiç kimsenin alamayacağını bildirmiştir. Belediye yöneticilerimizin pek çoğunun açıkça katıldıkları, ve bir kaç hafta önce Cockerill atelyesinde kalınlığı ancak bir "Parmak"ın sekizde biri kadar olan pirinç levhalardan yapılmış bir buhar kazanının patlamasıyla sonuçlanan üzücü bir olaydan sonra söylenen bu sözler, biz imalatçılarda büyük endişelerin doğmasına yol açmıştır. Zira halen sekiz ila on fabrika bu makinaları kullanmak üzere bütün hazırlıklarını yapmış durumdadır...ve bu çeşit bir makinayı gerekli izin almadan önce kurmaya başlayan bir imalatçıya kızarak sert davranmak da akla yatkın olmaz; zira, genel olarak, bu izni istemek üzere başvurulan tarihten sonra iznin resmen verildiğinin bildirilmesine kadar oldukça uzun bir zaman geçmektedir. İşte bundan dolayı da, daha uzun zaman kaybetmemek için, izni alır almaz çalışmaya hemen başlayabilmek ancak böylelikle mümkün olabilmektedir. İzin için en az bir yıl kaybedilmektedir. Resmi makamlara başvurduğum tarih olan 25 nisan 1825 gününden beri hiç bir cevap ya da iznini alamamış olan benimki gibi ve bugün de devam eden daha bir çok durumların sanayie pek zararlı etkileri olduğu muhakkaktır. Tasarılarını resmi makamlarla sürekli bir savaş içinde gerçekleştirebilmek için artık ancak tutkuya kadar varan bir teşebbüs**

zihniyeti zorunlu olmuştur. (56)

Yarı feodal ülkede, gelişmenin gerçek trajedisi: "Makinaları kurmak ve hizmete koymak için, tutkuya kadar varan bir teşebbüs zihniyetine sahip olmak zorunluluğu."

İŞÇİ SINIFININ DURUMU

İşçi sınıfını makina yaratır. Demek oluyor ki gerçek işçiler fabrika işçileridir. Ya da içine maden işçileriyle yapı işçilerini de alabilmek için işçi sınıfı terimini genişleterek: Fabrika işçileri endüstri proletaryasının en önemli kısmını, temel unsurunu meydana getirir.

Bu unsuru daha yakından inceleyelim ve bunun için de bir fabrikanın kapısında duralım:

Tıp Akedemisi, Moral ve Politik Bilimler Akademisi üyesi, Sanayi Devrimi sırasında Fransa'da işçilerin durumu üstüne araştırmaların büyük yazarı Villerme şöyle diyor: **Her sabah şehre gelişlerini ve akşamları gidişlerini görmek gerekir. Aralarında bir çok solgun, zayıf, çamurun içinde çıplak ayak yürüyen kadın var...ve onlardan da daha çok sayıda, hiç de daha az pis, daha az soluk benizli olmayan, çalıştıkları sırada üstlerine tezgahlardan akan yağla vıcık vıcık olmuş paçavraların içinde gencecik çocuklar** (57). Victor Hugo'nun dediği gibi, *o bir teki bile gülmeyen çocuklar.*(58)

Hemen hemen aynı tarihte, Amerikan tekstil endüstrisinin küçük şehri Lowell'de *American National Trade Union Convention*'un bir raporunda yine aynı gözlem yerinden yapılmış şu tasviri buluyoruz: **Fabrikadan çıktıkları zaman yüzlerindeki derin çizgilerle ve acınacak görünüşleriyle bu bayağılaşmış kadınları görmek yüreğinizi parçalayan bir şeydir. Bu fabrikalar bugünkü durumda birer ıstırap, hastalık ve sefalet yuvasıdır.** (59)

Ve yine aynı tarihlerde Doktor Hawkins, bir kraliyet komisyonuna Manchester'de emekçilerin durumu konusunda şu raporu

sunuyordu: **Sanıyorum ki yolcuların pek çoğu, Manchester'de pek yaygın ve özellikle de fabrika işçilerinde sık raslanan cılızlık ve çelimsizlikten olduğu kadar, bu kimselerin yüzlerinin solukluğundan da hayrete düşmektedir...İtiraf edeyim ki bana tanıştırılan Manchester fabrikaları kızlarının ve erkeklerinin görünüşleri genel olarak pek sıhhatsiz, tenleri pek soluktu. Yüzlerinin ifadesinde, gençlerde görmeye alışılmış hareketlilik ve canlılıktan eser yoktu.** (60)

Sosyal bakımdan birbirinden pek farklı ülkelerde, üstelik üçü de doktor olan kimseler tarafından yapılmış bu müşahadeler, proletaryanın en başta kadın ve çocuklardan meydana geldiği intibaını vermektedir. Massachusetts devlet komitesinin raporu da, Birleşik Devletlerdeki fabrikalarla ilgili bölümünde sanki erkeklerin oynadığı hiç bir rol yokmuş gibi yalnız kadın ve çocuklardan söz ediyor. (61)

Durum gerçekten, hemen hemen öyleydi. Makinayla çalışan modern proletaryanın büyük kitlesi kadınlar ve çocuklardan meydana geliyordu. Erişkin yaştaki erkeklerin nisbeti, ancak Sanayi devriminden sonra bir dereceye kadar önemli olmaya başladı.

Çünkü makinanın büyük avantajının kadınların ve özellikle de çocukların çalışmasını sağlamak olduğu, yaygın bir düşünceydi; üstelik bunu söyleyenlerin sayısında İnsanlığa değer verdiği iddiasında olanların sayısı da az değildi.

Örneğin, Birleşik Devletler'deki durumu ele alalım:

Kadınların durumu üstündeki araştırmalarla dünya çapında ün yapmış uzman Edith Abott şöyle yazıyor:

İlk fabrikalarda, çocukların kullanılması büyük bir çoğunlukla, kadınların çalıştırılmasıyla aynı görüş açısından ele alınmaktaydı. Çalışan çocuğun değeri konusundaki koloni geleneğine hâlâ bağlı kalmış insanseverler, yapımevleri kurulmasını hararetle tasvip ederek devlet adamlarını ve iktisatçıları destekliyorlardı; çünkü bu, çocukların kullanılması için yeni yeni imkanlar demekti.

Bunlar, Ülkede büyük bir çoğunluğu kır işi için "çok küçük ya da çok narin" on ilâ on altı yaşları arasındaki 600. 000 çocuğun kullanılmasından sağlanacak ek kazanca dikkati çekiyor, bu, durumun karşısına da, çocukların bir "tembellik alışkanlığı" yüzünden maruz kalacakları "sefahat ve ahlaksızlık" tehlikesini koyuyorlardı. (62)

Daha 1800'de Noah Webster ülkenin her yanında kötü yetişmiş, paçavralar içinde ve durumları ancak tekstil sanayiinde iş bulabilirlerse düzelen çocuklar bulunduğunu yazıyordu.(63) 1808'de de bir Connecticut parlâmentosu, Albay Humphreys'in bir fabrika kurmakla *kadınların ve çocukların çalışmalarına yararlı bir biçim* vermiş olduğunu bildirerek fabrikasının on yıl süreyle her türlü vergiden muaf tutulduğuna karar vermişti. Albayın kendisi de çok samimi olarak, çalıştırdığı çocukları yoksulluktan hatta belki de cinayet gibi suçlardan korumuş olduğuna inanmaktaydı.

Fabrika personelinin manzarası ve bu personelin durumu konusundaki raporlar karşısında *genel olarak, hiç bir şey yönetici sınıfların çevresine bu raporlar kadar nüfuz etmiyordu, bu da ancak tesadüflere bağlıydı.* endişesiz bir burjuva huzuru içinde bir çeşit dini iç hayata devam etmek istenirse, tabii ki böyle bir ideolojinin gelişmesi lüzumluydu.

Amerika Birleşik Devletleri'nde endüstri personelinin terkibi üstünde bazı rakamlar verelim. Cinsiyet bakımından: New-England'ın altı devleti ile New York, New Jersey, Pennsylvania, Delaweare, Maryland ve Virginia'da, yani hemen hemen bütün pamuk endüstrisinde, 1833 yılında personelin beşte üçü kadındı (64). Lowell pamuk işçileri şehrindeki emekçiler arasında yapılan bir sayımın sonuçlarına göre, 1833'te 1200 erkek ve 3800 de kadın işçi vardı. (65) Kadınların başlangıçta durmadan artan yüzde nisbeti kadar önemli bir başka nokta da çocukların çalışmasının genelleşmesiydi. Örneğin, New Jersey, Paterson'da 1832'de yapılan bir anket, bütün endüstri personelinin altıda biri kadarının on sekiz yaşından küçük olduğunu ortaya koyuyordu. (66) Diğer bir çok tekstil endüstrisi şehirlerinde de bu nispet ya aynı ya da daha yüksekti. Aileler, çocuklarını düşük ücretler yüzünden ya da koğulmak korkusuyla çalışmaya gönderiyor-

lardı. Filedelfiya'daki durumu gösteren bir raporda şunları okuyoruz: **Çocuklarına, birinin okulu bitince diğerini okula göndererek sırayla eğitim verebilecek durumda bir çok aile biliyoruz. Bu ailelerin hepsi de, çocuklardan biri fabrikadaki işini az bir zaman için, ve okumaya gitmek gerekçesiyle bile terkedecek olursa bütün aileyi işten atacağını söyleyen işveren tarafından bundan vazgeçirilmiştir. Ayrıca, bunun kuru bir tehdit olarak kalmadığı durumları da biliyoruz.** (67) İşte böylece işverenler, çok zaman *makul bir cep harçlığı* bile denemeyecek bir ücretle çalışmak zorunda olan, ama buna karşılık da masrafı azaltan işçi başına ödenen ücret ortalamasını düşüren pek çok sayıda çocuk kullanıyordu. İşçi alınacağı zaman çoğunlukla, çok çocuklu aile reisleri tercih edilirdi. *Rhode Island Manufacturer's and Farmer's Record*'un 4 Mayıs 1820 tarihli şu ilânı gibi ilânlar hiç seyrek değildi:

Bir pamuk fabrikası için 5 ilâ 8 çocuklu aile aranıyor. (68)

İşte Birleşik Devletler'deki durum.

Ya İngiltere? Aynı devir için, elimizde 1 numaralı tablonun gösterdiği rakamlar var.

Erkekler, pamuk üzerine iş yapan işyerleri personelinin ancak dörtte biri kadardı. Bu durumun bir problem olarak ortaya çıkmasının şaşılacak bir yanı olamazdı. Nitekim 29 Ekim 1831 tarihli *Leeds Intelligencer*'e göre, durum Leeds'te yapılan bir toplantıda karar olarak şöyle yer almıştı: **Kapsamı sınırlı bir kanun, halen topluma yük olan ve çalışmak isteyen, aynı zamanda çalışacak durumda olan bir çok kişiye iş imkanı vererek, bozuk sistem yüzünden işsizliğe mahkûm bu insanların günlerini aylak geçirmelerini önleyeceği gibi, çalışanların arasında günde on iki ilâ on altı saat çalışmak zorunda olan kız çocukları bile bulunduğu halde aylak dolaşan bu kimselerin durumunu düzenleyecek ve iş imkanlarını arttıracaktır.** Geriach da buna şu sözleri ekliyor: **Gerçekten, sanayi alanındaki büyük değişiklik dolayısıyla Lancashire'da ortaya çıkan durum, kadınlar ve çocuklar fabrikada ekmek parasını kazanırken erkeklerin**

büyük çoğunluğunun ev işleriyle uğraşmalarına yol açmıştı. (69)

Tablo 1.

1835'te Pamuk Endüztrisinde Çalışanlar: (70)

	Erkek	Kadın	Yaşları 13-18 arası gençler	Çocuklar
İngiltere	50. 675	53. 410	53. 843	24. 164
Galler Ülkesi	250	458	354	89
İskoçya	6. 168	12. 403	10. 442	4. 082
İrlanda	960	1. 553	847	436
Toplam	**58. 053**	**67. 824**	**65. 486**	**28. 771**

Demek oluyor ki Birleşik Devletler'de olduğu gibi İngiltere'de de, kadın ve çocukların çalışmasını doğru bulan aynı ideolojiyi bulmamızın şaşılacak bir yanı yoktur. Biz bu konuda yalnız, biyolojik temele dayanan bir örnek vermekle yetiniyoruz. Şöyle ki, çocukları çalıştırmayı tercih sebebi A. Ure tarafından 1835'te *Philosophie of Manufactures* adındaki kitabında, **ister tarımdan, ister zanaattan gelmiş olsun, erişkin yaşı geçmiş bir kimseden yararlı bir fabrika işçisi yapmanın hemen hemen imkansız** (71) olması gerekçesine dayandırılıyordu.

Bu tezin Alman savunucusu ise Amerikalı tarafından öne sürülen delillerin genel çizgilerine, kamu yararından mülhem bir gerekçe de ekliyor. Buna göre, şayet kamu yararını kollamak iddiasıyla çocukların çalışmasını sınırlamak ciddi olarak düşünülürse, o zaman şu noktaya dikkat etmek gerekecektir: **Çalışmak için yeterli kapasitesi olmayan, ya da yeterince iş bulamayan ve ailenin geçimini çıkarabilmek için çocukları çalışan binlerce aile de vardır. Bu insanların, çocuklarının çalışma kapasitesinden yararlanmalarını yasaklamak fazla sert bir karar olmaz mı? Ayrıca, başka hiç bir dayanağı olmayan binlerce başka aile de vardır; ya da dul bir kadının hayatında artık yalnız, tek başına çalışarak besleyemeyeceği çocuklarından başka kimse kalmamıştır. Ona, "bu çocukları fabrikaya göndermemeli ve kendinize onların çalışmasıyla yardım ettirmemelisi-**

niz" demek hainlik olmaz mı? Şayet devlet bunu söylemek hakkını kendinde görürse, o zaman işi olmayanları ve sakatları doyurmak devletin ödevi olacaktır. Ama devletin buna gücü yoktur. (72) Devlet çocukları işsiz kalmaya terkederse, onları doyurması gerekir. Bunu yapamıyor; o zaman da çalışmalarına her hangi bir kısıtlama getirerek onları işsiz insanlar durumuna sokmamalıdır.

Bu konuda, işi olmayanlar ve özellikle de kadınlar ve çocuklar tarafından işsiz kalmaya mahkûm edilmiş erkekler için toplumun, yani Devlet'in bir Plâsman Ofisi kurmasını öngören Carlyle'ın yukardakilere aykırı tutumunu da anmadan geçmeyelim: **At sahibi, yaz aylarının işleri bittikten sonra bütün kış atlarını beslemek zorundadır. Bu adamın, atlarına şöyle dediğini düşünelim: Ey dört ayaklılar, artık sizin için işim yok; ama dünyada daha pek çok yerde yapılacak işler var. Biliyorsunuz ki** *yoksa size bir iktisat konferansı mı vermem gerekir?* **buhar makinası, uzun vadede, daima daha çok iş yaratır. Dünyanın bir köşesinde demiryolları, bir başka köşesinde kanallar inşa edilmektedir. Yapılacak pek çok iş var. Avrupa'da, Asya'da ya da Amerika'da bir yerde muhakkak iş bulacağınızdan hiç şüpheniz olmasın. O halde, haydi şimdi gidip iş arayın. Şansınız açık olsun!.. Atlar kuşkulu, üst dudaklarını uzata uzata kişnemeye başlayacaklardı ve bu hareketle demek istedikleri de Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika'nın pek öyle yol üstü bir takım yerler olmadığı ve oralarda kendilerinden iş olarak istenen şeyin ne olduğunu pek iyi bilmedikleridir. İş bulamayacaklardır. Sonunda da sağı solu çitlerle çevrilmiş yolda bir süre dörtnala ilerleyerek açlıktan kıvranmaya başlayınca çitlerin üstünden aşacak ve başkasının malını oburca yemeye başlayacaklardır, ve gerisini de biliyoruz!...**(73)

Kapital'in birinci cildinin on üçüncü bölümünde Marx, *Makina çalışmasının işçinin üstündeki ilk etkileri* konusundaki açıklamasına şöyle başlıyor: **Makina, adale kuvvetini fuzulî duruma getirdiği nisbette, adele kuvveti olmayan ve bedeni gelişmeleri tamamlanmamış, ama kollarında ve bacak-**

larında daha çok esneklik bulunan işçileri kullanmak için bir araç durumuna gelir. İşte bunun içindir ki makinanın kapitalist istihdam tarzının ilk sloganı, kadınların ve çocukların çalışmasıydı!...Emeğin ve emekçinin yerini tutan bu güçlü araç böylece hemen, cinsiyet ve yaş farkı gözetmeksizin işçilerin ailesinin bütün fertlerini işe alarak, sermayenin boyunduruğu altında ücretlilerin sayısını arttırmanın bir yolu durumuna geldi. Kapitalizm için çekilen kürek cezası yalnız çocukların oyunlarının yerini almakla kalmayarak aile çevresi içindeki, kârı ailenin olan ve ahlâk sınırları içinde yapılan hür çalışmanın da yerini gaspetti. (74)

Demek oluyor ki makina yalnız modern proletaryayı yaratmakla kalmayarak aynı zamanda onun yapısını da en açık biçimde meydana getirir.

Sanayi personeli içinde kadın ve çocukların çok geniş bir yer tuttuklarından söz ettik, bu Marx'ın yukarda anlatmış olduğu gibi pek apaçık bir durumdur.

O halde erkeklerin meydana getirdiği azınlık kimlerden kuruluydu? Bunlar ne yapıyorlardı?

Eric Hobsbawm, *1789'dan 1848'e Avrupa İhtilali* adındaki kitabında şöyle yazıyor: **1834'ten 1847'ye kadar, İngiliz pamuk endüstrisinde çalışanların yalnız dörtte biri erişkin yaştaki erkeklerden meydana geliyordu. Yarısı da henüz gelişme çağındaki kadın ve kızlardı. Kalanı ise 18 yaşından küçük erkek çocuklar. Çalışma disiplinini muhafaza etmek için kullanılan bir başka metod da, kalifiye işçiyi, uzmanlık alanı olmayan beden işçisinin işvereni durumuna getirmekti. Bu iş, "sub-contracts"larla yani ikinci elden sözleşmelerle yapılabiliyordu; bu da sanayileşmenin ilk safhasında işin paylaşılmasının önemini ve küçük işletme karakterini gösterir. İşte böylece, pamuk endüstrisinde bütün erkek çocukların üçte ikisi ve bütün kızların da üçte biri, işi doğrudan doğruya veren ve onları sıkı bir nezaret altında çalıştıran kalifiye işçilere bağlı olarak çalışmaktaydılar. Bu çeşit anlaşmalar fabrikaların**

dışında daha sık görülürdü. İşçileriyle kendi hesabına sözleşmeler yapan bu "ikinci el işveren" mümkün olduğu kadar çok üretim yapılmasından mali çıkar sağlayan bir kimseydi ve bundan dolayı da onun hesabına çalışan işçilerin canla başla çalışmasına çok dikkat ederdi.

Kalifiye işçiler olan **ikinci el işverenler** büyük çoğunluğuyla, eskiden zanaatçı olan erkeklerdi.

Frankfurt an der Oder yönetim çevresindeki Züllichau'da bulunan iki yün fabrikasının aşağıdaki bilgiyi aldığımız 5 eylül 1818 tarihli ödeme cetvelleri bize kalifiye işçilerin pozisyonunun bir başka cephesini veriyor: (76)

> *1. Aynı meslek grubu içinde en çok ücreti alan işçilerin aldıkları paranın miktarı iki işyerinde birbirinden oldukça farklıdır. Buna karşılık, kalifiye olmayan işçilerin ve çocukların gündeliklerinde iki işyerinin pek az bir farkla aynı ödemeyi yaptıklarını görüyoruz.*
>
> *2. Kadınların ücretleriyle çocuklarınki arasındaki fark büyük değildir.*

Yukardaki birinci müşahadeden, henüz zanaata yakın durumdaki birkaç emekçinin yine tamamen ferdi bir biçimde, kendi uzmanlık alanının zanaatçıları olarak para aldıkları, buna karşılık da daha o devirde bile **sıradan işçiler**, yani **gerçek fabrika işçileri** için mahalli bir **tek fiyat** meydana gelmiş olduğunu çıkarabiliriz. Kalifiye işçilerin ücretlerinin zamanla, mahalli olarak birbirine eş duruma gelmiş olduğu tabii ki doğrudur. Ama, kalifiye işçinin pozisyonunun yüzyılın yarısında bile nasıl daha hâlâ loncaya bağlı olduğu, o devirde bile emekçinin şahsi ustalığının ne derecede önemli olduğu göz önünde tutulursa o zaman, Almanya'da nasıl olup da ta 1850'ye kadar, yalnız kalifiye işçilerle kalifiye olmayan işçilerin ücretleri arasında değil, kalifiye işçilerin arasında bile şahsi ustalıklarının derecesine göre bir ücret farkı olmasına şaşılmayacaktır.

Bildiğimiz kadarıyla, *ve henüz fazla bir şey bildiğimiz de iddia edilemez* Fransa ya da İtalya'da, Belçika ya da Hollanda'da da

durum farklı değildi. Buna karşılık, hemen her yerde, pek ince bir tabaka, yine aşağı yukarı tamamen zanaatçılardan meydana gelmiş bir **seçkin işçi** tabakası, ve bunlardan başka da ayrıca yeri **sıradan fabrika işçisi**nden çok daha yukarda olan önemli bir kalifiye işçi tabakası daha vardı. 1835'e doğru, gerçek fabrikalarda, yani makinayla donatılmış işyerlerinde personelin dörtte biri ilâ üçte birinin erkek olduğunu kabul edersek, bunların yüzde on kadarı seçkin tabakayı ve kalifiye işçi tabakasını meydana getiriyordu. Erkeklerin büyük çoğunluğu kadınlardan biraz daha kalifiyeydi. Bunlar, şimdi kaynağını bulmaya çalışırken fabrika sözüne vereceğimiz anlamdaki, fabrika işçileriydi.

Seçkin işçiler için bu konuda araştırılacak bir şey yoktur: Onlar tabii ki, genel olarak zanaattan gelmektedir. Öteki kalifiye işçiler de yine, büyük payda zanaattan ve evde yapılan sınai çalışmadan geliyorlardı.

Peki, kızları, erkekleri ve çocuklarıyla o büyük işçi kitlesi nereden gelmektedir? İkinci Dünya Savaşından kısa bir süre sonra, bu konuyla, ve daha çok İngiltere bakımından ilgilenildi. Michel şu noktaya dikkatimizi çekiyor : **İlk başta en güç iş, henüz yepyeni bir şey olan fabrikanın işleyişinin organize edilmesiydi. Evde çalışan küçük sanayi erbabı, fabrikaya gitmek üzere evini terketmek istemiyordu. Sosyal bakımdan, bu bir değer düşüklüğüydü. Demek ki " homines novi " yani yeni insanlar olacak olan fabrika işçilerini başka yerde aramak gerekiyordu. Daha önce gördüğümüz gibi bunların ancak pek küçük bir bölümü zanaattan gelmiştir. Büyük çoğunluğuyla, tarımcılığı bırakmış olan kırlardaki eski ev sanayii emekçileri ve eski malikânelerin kapanması sonucunda evlerinden koğulan tarım işçileri ile köylülerin arasından ve en son olarak da yoksul yurtlarıyla öksüz yurtları tarafından sağlanan işçi ve çocuklardan geliyorlardı. Napolyon Savaşlarından sonra ise bunlara Wellington'un ordusundan terhis edilen asker kitlesi de eklendi. Demek oluyor ki, bu ilk fabrika işçileri gerçekten "bütün sınıfların tortusu"ydu.** (77)

Bedford, Michel'in akıl yürütmesini bir çok bakımlardan tamamlamaktadır: **XVIII. yüzyılın sonuna kadar, her zaman**

evde çalışmış olan dokuma emekçilerinin fabrikaya gitmelerine hiçbir sebep yoktu. Ayrıca, fabrikada çalışmanın pek yerinde bir davranış olmadığı düşüncesi de oldukça yaygındı. İşte bunun içindir ki ilk fabrika işçileri nüfusun en az istikrarlı, en az ciddi tabakaları arasından alınmışlardır. Devrin bütün kaynakları bunu doğruluyor. Gurbete düşmüş tarım işçileri, terhis olmuş askrler, iflas etmiş terzi ve ayakkabıcılar; hepsi de, çalışma disiplinini kendilerine göre bulmazlarsa terketmek üzere, fabrikalarda şanslarını deniyorlardı. Bir başka bölümde de yşine aynı ifadeyi kullanıyor: Ama fabrika çalışmasının tutulması yalnız tatsız bir iş olduğu için değildi; peşin bir yargıyla, fabrikada çalışmak kötü şehret kazandırıyordu. Örneğin 1785'te John ve Georges Buchanan kardeşler Deanstone fabrikalarını kurdukları zaman, halkın itibarına düşkün bölümünün başlangıçta onların fabrikalarında iş istemeye hevesli olmadığını farkettiler. Çünkü bu kimseler, o devirde, evde yapılan çalışma karşılığında dışarda bir işyerinde yapılan çalışmaya verilen adla "kamu içinde" çalışmanın yakışık almayan bir davranış olduğu düşüncesindeydiler. (78) New Lanark'ta David Dale, Mellor'da Samuel Oldknow ve hakkında bilgi sahibi olduğumuz ilk fabrika sahiplerinin bir çoğu bu çeşitten bir peşin hükümle karşılaşmışlardı. Fabrikaların ilk işçi topluluklarının büyük bir bölümü, insanda iyi intiba bırakan işçilerden değil de, rastgele emekçilerden meydana geliyordu. Erişkin yaştaki erkek işçiler konusunda ise, fabrika sahipleri, yoksullar ve yersiz yurtsuz serserilerle (tramp labor) yetinmek durumundaydı. Öyle anlaşılıyor ki, kamu içinde çalışma denilen dışarda bir işyerinde çalışmaya karşı duyulan tiksinti, halkın bu işyerlerini birer worhouse, yani yoksul insanların çalıştırıldığı birer Düşkünler Yurdu olarak görmesinden gelmekteydi. (79-80)

Fransa'da, evrim İngiltere'dekine göre, gözle görülür biçimde ağır oldu. Bunun başlıca nedeni, ihtilâl sırasında köylülerin onlara başlangıçta vergiden muaf özgür topraklar sağlayan bir başarı kazanmış olmalarıydı. Ayrıca buna nüfusun nispeten ağır artmasını da eklemek gerekir. İngiltere'de gördüğümüz büyük gur-

betçi aileler topluluğu Fransa'da yoktu. Bununla birlikte See'ni yine de şöyle yazdığını görüyoruz: **Endüstri kuruluşları, insandan olduğu gibi gelenekten de mahrumdu.** (81) İnsanların bu geleceği yoktu, çünkü aynı fenomenin İngiltere çapında, kitle halinde ve çok zaman da ailelerin bütün fertlerini içine alarak ortaya çıktığının görülmemesine karşılık, Fransa'da insanlar zaruret yüzünden ya tarım çevrelerinden ya zanaat çevrelerinden ya da evde yaptıkları sınai çalışmanın günlük alışkanlığından koparak fabrikaya gidiyorlardı.

Birleşik Devletler'de bile, ele aldığımız dönem içinde, zencilerin ya da İrlandalıların çalıştığı işyerleri bir yana bırakılacak olursa, fabrikalar insanın kendi kendini sınadığı, kısmen de tehlikesinde çocuklarını korumayı gereken tekinsiz yerlerdi. **1832'de, Lowell bir fabrika şehrinden biraz büyükçe bir yerdi. Beş korporasyon ; bu korporasyonlar için de iki pamuk fabrikası kuruldu. Tezelden işçiye ihtiyaç vardı gerek yeni fabrikalar, gerekse bu fabrikalarda her çeşitten işçiye yüksek ücretler ödendiği söylentileri bütün ülkeye yayıldı. Söylentiler, zanaatçı ve köylü çocuklarının kulağına kadar vardığı gibi, uzak kasabalarda veya köylü evlerinde boyunduruk altında ya da yalnız yaşayan kadınlara yeni bir hayatın müjdesi oldu. Zaruret içideki bütün bu insanlar en çeşitli ve değişik vasıtalarla bu Yankee cennetine akmaya başladılar. Posta arabaları kanal vapurları her gün emekçi ordusuna yeni yeni insanlar katıyordu. New England'ın ve Kanada'nın dört köşesinden akın akın genç kız grupları geliyor, bunları adam başına belli bir fiyatla toplayarak fabrikalara teslim etmek için özel olarak tutulmuş adamlar kullanılıyordu.**

Aradan uzun bir zaman geçtikten sonra eski bir pamuk işçisi tarafından (82) anlatılmış olan bu manzara, pamuk endüstrisi şehirlerine bir takım söylentiler, ve işçi bulmak için kurulmuş bir örgütün etkisiyle artan akını gösteren belgelerden biridir. ,Ayrıca yukardaki sözler, bu akına özel itici bir güç kazandıran daha başka bir olayı da göz önüne seriyor. Kalifiye olamayan işçiler arasından kızlar ayrı bir rol oynuyordu. Zira bu yani fabrika sistemi bir çok genç kıza **evden ya da ona bakan hayır kuru-**

mundan bağımsız duruma gelmek, tarımda ya da evlerde hizmet işleri dışında kendine iş bulmak imkânı veriyordu. Madalyonun bu ters tarafı resmi belgelerden birinde şöyle anlatılıyordu: 1834 'de *National Trade Union*'un kongresinde bir delege şu konuşmayı yapmıştı **Son yıllarda, köylülerimizin erkek çocukları evlerişli yaşa gelir gelmez hemen, evde kazanacakları paradan bir kaç sent fazlası için gittikleri ve buna karşılık da onlara, işverenin uysal uşağı, onları eze eze suyunu çıkaran bu kimsenin âdeta kölesiymiş gibi bir el ulağı olmanın telkin edildiği fabrikalara sürüklenmeye başladılar!...** (83) Fabrikada evdekinden biraz fazla kazanabilen, *ama muhakkak ki sıhhatlerini veya dürüstlüklerini, mutluluklarını kaybeden kızlar içinde durum aynıydı.*

Almanya'da da Fransa'da olduğu gibi, *Birleşik Devletler'in ve kısmen de İngiltere'nin tersine* tarım nispeten çok daha az fabrika işçisi sağlamıştır. Bunun nedeni de **köylülerin serbest bırakılması** ile kendi öz mallarına sahip duruma gelmeleri değil, tersine feodalite toprağına hâlâ bazı yarı-feodal bağlarla ,tıpkı, hizmetçiler konusundaki kararname dolayısıyla bağlı olan çocukları gibi onların da bağlı olmalarıydı. Fabrika işçileri en başta mülklerinden olmuş zanaatçılar, evlerinde çalışan işçiler, bir parçacık bile toprağı olmayan tarım gündelikçileri, her çeşitten işsiz güçsüz serseriler ve merkezi yapımevlerinin emekçileri arasından geliyordu. Hepsinin ortak ve temel yanı, gurbetçi olmaları fabrikada çalışmayı, istikrarlı bir iş olarak değil de **rasgele ama sürekli** bir iş saymalarıdır. İşte bunun içindirki o devirde yazılmış ve fabrika işçisini de proleter sayan bir araştırma yazısında proleter kavramının şöyle anlatılmasına şaşmamak gerekir: **Proleter, çalışmak isteyen ve çalışabilen, ama bazan iş bulamayan, ya da çalışmasından münasip bir kazanç sağlayamayan kimselerdir. Hemen yoksulluğa düşecek durumda olmayabilir, ama işler kötü gidecek olursa yoksulluğun pençesine düşmesi ihtimali her zaman vadır. O kadar az kazanır ki hiç bir zaman para biriktiremez. Günü gününe yaşar. Kazandığını o gün harcar. Demek oluyor ki bir proleterin hayatı, her günkü rizikosu bizzat kendi varlığı olan ve açlığa karşı yapılan bir savaştır.** (84) Şu tarifi okuduğumuz zaman ise, fabrika işçisinin ve genel olarak proleterin, *yani proleter sözünün*

geniş anlamında, mülkü olmayan emekçinin, yaşayışının üstünden gerçekten endişe verici bir güvensizlik soluğunun geçtiğini hissediyoruz: **Şurası muhakkak ki devrin kötülüğü üstüne bütün yakınmaların nedeni, yabancı ve egoist çıkarlar için, yeterli bir ücret almadan yapılan çalışmadan başka bir şey değildir. Güvenliği olmayan, işini ve yaşama imkânlarını kaybetmek korkusuyla yapılan bu çalışma, hayatın kendisi kadar güvensiz; çünkü her an ölebiliriz ya da her zaman, daha ucuz bir emekçi yerimizi alabilir. Bu çeşit bir çalışma, arzuların ve istidatların verdiği itici güçle yapılan özgür, eksiksiz, ve en yüksek yetkinlikte bir çalışma değildir. Oysa hürriyetin gerçekten ortaya çıkışı ancak bu şekilde, karşılığında emekçinin kendi hürriyet duygusunu bulduğu bir reddedişle, bir vazgeçmeyle mümkündür. Böylelikle de emekçi her zaman özgür bir seçim yapabilir demektir. Ama, yapılmakta olan çalışma böyle değildir. Yani her türlü hürriyet ve garantiden mahrum olarak, yabancı maddi çıkarların hizmetinde çalışmaktadır. Bu dayanılmayacak bir yüktür. Bu yüke, ancak ekmeğini ve bir hayvan gibi yaşayabilmek için gerekli olanı kazanmanın yegâne çaresi olduğu için katlanıyor. İşte bunun için de insanın işini en değerli malı olarak muhafaza etmesi gerekir. Proletarya işte budur; yani korku içinde çalışma..**(85)

Tabii ki, bu sosyal kaynaktan insanlar, böyle bir durum içinde fabrikada çalıştıkları zaman, işdisiplini sorunu büyük bir rol oynar. O devrin literatüründen ya da daha sonraki yıllardan aldığımız parçalarda bu konuya dokunan yerlere raslamıştır. Daha önce de adını anmış olduğumuz Michel şöyle devam ediyor:

İlk dönemin, aşağı yukarı 1780-1820 arasının, fabrika emekçisi işine hazır değildi. Ne düzenli bir çalışmaya, ne işbirliğine, ne de makinaya alışıktı; hatta, psişik yatkınlığı bakımından, işine karşıydı. Üstelik, bedensel durumu yetersizdi; kendini her bakım-dan bırakmış dırumdaydı. Bu çizgiler, işçinin başlangıç-ta, sanayi alanında yapımevleri devrinde gördüklerimizden de kötü

olan en elverişsiz şartlar altında yaşamakta olması dolayısıyla daha da derinleşmişti. John Fieden'ın bu tablonun çizgilerini daha da koyulaştıran bir tasvirinde ise şu sözleri bulunuyorruz:

Derbyshire'da, Nottinghamshire'da ve daha çok Lancashire'da akarsu kıyısındaki fabrikalara kısa bir süre önce icat edilmiş olan hidrolik makinalar yerleştirildi. Şehirlerden uzak bu yerlerde birden çok sayıda el emeğine ihtiyaç duyulmayan başlandı. Bunun üzerine hemen Londra, Birmingham ve diğer yerlerde bulunan ve Kiliseye ait yetim evlerinden çıraklar getirmek düşünüldü. Böylece, yediyle on dört yaşları arasndaki binlerce sıska çocuk Kuzeye gönderildi. Mubassırlar tutuldu; ücretleri çocuklardan sağlanabilecek üretim gücüyle orantılı olduğu için bu forsa bekçilerinin çıkarı, çocuklardan azami randımanı koparmaya bağlıydı. Onun için de zavallıları eziyetten ölecek duruma gelinceye kadar sıkıştırıyorlardı. Bu çocuklar çoğunlukla bir deri bir kemikti. Ama kamçı onları çalıştırmayı başarıyordu. İmalat-çıların kârları korkunçtu. Bu da tamahkârlıklarını arttırmaktan başka bir işe yaramıyordu. Gece işi usülünü ortaya çıkardılar. Yani gündüz çalışması sırasında bir ekibin pestilini çıkartıktan sonra, gece çalışması için bu ekibin yerine bir başkasını işe sokuyorlardı. Gündüz ekibi gece ekibinin az önce terkettiği yataklarda uyuduktan sonra, sabah olunca yerini işten dönenlere bırakıyordu. Yatakların hiç ibr zaman soğumaması, Lancashire'da bir halk alışkanlığıydı. (86)

Bütün ülkelerin bütün fabrikalarına, bir sanayi işletmesinden çok bir hapishaneyi hatırlatan inceliklerle dolu bir ceza sistemi kondu. Fransa'da İngiltere'de, İtalya'da, İsveç'te, Almanya'da ve Avusturya'da, tatbikatta sözlü olarak tamamlanan yazılı işletme yönetmeliklerine rastlıyoruz. Bu yönetmeliklere göre, iş sırasında konuşmak, sigara içmek, gülmek, mazeretsiz işe gelmemek, paydos saatinden önce saç taramak, işe geç gelmek, ıslık çalmak, işteki yerini erken terketmek hep suçtu ve cezaları belirtilmişti. Bu cezalar da, basit disiplin cezalarından bürokrasinin en acayip

ve ezici alaylarla dolu kararlarına kadar giden bir karışımdı.

Çalışma disiplini sorunu belli bir anlamda, gerçekten söz konusuydu. Hosbawm bu konuda, çok haklı olarak şuna dikkati çekiyor: **Her şeyden önce, bütün emekçiler endüstrinin onlardan beklediği gibi çalışmayı öğrenmek zorundaydı. Ve endüstrinin normal ve sürekli işgününün temposu, tarımın mevsimlerle tayin edilmiş, ya da işine istediği zaman ara verebilen bağımsız zanaatçının kendi kararına kalmış işgünü temposuyla karşılaştırılamayacak kadar başkadır. Sonra işçiler paranın çekiciliğini de öğrenmek zorundaydılar. O devrin İngiliz işverenleri tıpkı bugünün Güney Afrikalı işverenleri gibi işçilerin "tembelliğinden", onların sadece, günlük yaşama tarzlarını sürdürmeye gerekli parayı kazanmaya yetecek kadar çalışmak eğiliminden şikâyetçiydiler. Bu güçlük, para cezası, efendi-uşak ilişkilerini işverenin lehine düzenleyen mevzuat gibi şeytani bir çalışma disipliniyle, ve her şeyden önce, de işçiye geçiminin en azını ancak bütün hafta çalışırsa çıkarabileceği kadar hesaplı bir ücret ödeyerek atlatıldı. Çalışma disiplini sorununun çözümü en acele yerler olan fabrikalarda bu sorunun çaresi çoğunlukla, daha kolay yönetilen ve aynı zamanda da daha ucuza mal olan kadın ve çocukların çalıştırılmasıyla bulundu.** (87) Ayrıca buna, Avrupa fabrikalarını özellikle de kıta Avrupasının fabrikalarının hiç azımsanmayacak bir bölümünün, yalnız çalışma temposunda herhangi bir değişikliğe değil, sürekli çalışmaya alışmış olması gereken bir el emeğinden meydana gelmemiş olduğunu eklemek gerekir.

Öte yandan, müeyyideler sisteminin de ücretleri düşürmek, kârı yükseltmek amacıyla pek ilkel bir biçimde kullanılması dolayısıyla sermaye sahibinin ve mubassırlarının her türlü keyfi tasarruflarına açık olacak biçimde kullanıldığını unutmamak gerekir. Bunun sonucu da, bu sistemi kullananların bozulması ve ahâksızlaşması oluyordu. Alman yazarı Weerth geçen yüzyılın kırkıncı yılı sıralarında yazdığı bitirilmemiş bir romanda, ücretlerin ödenmesini anlatırken, müeyyideler sisteminin *işçi olmayanlarda* meydana getirdiği bütün ahlâk bozukluğunu şöyle anlatmaktadır: **Mutsuz insanların mustarip ifadeleri; yüz çiz-**

gilerinin, kendinden geçmiş bir devrimciler topluluğunun intikam haykırışlarından daha yüksek olan sessiz kederi; bütün parasını almış olan birinin evine giderken duyduğu sevinç; birden, kazancının yarısını alamayacağını öğrenen bir başkasının hıçkırıkları; dikbaşlı biri, tıpkı ezilmek üzere bir solucan gibi kafasını diktiği zaman elindeki sopayı sallayan işçi başının hırıltılı sesi; yaptığı hesapta bir kuruş bile yanılmamak için herkesin susmasını isteyen memurun küfürleri; bu manzaradan büyük bir zevk alan hayvan görünüşlü ve sadık veznedarın sırıtmaları, nihayet bütün bu manzaranın asıl sebebi olan bir iğrenç madenin çıkardığı ses, para şıkırtıları. Gerçekte, fabrikanın ödeme bürosu bugün, bütün cumartesi akşamları olduğu gibi, genel evlerde, eşkiya yataklarında, kumarhanelerde, batakhanelerde daha bayağısı, daha aşağılığı, daha tiksindiricisine raslanamayacak bir görünüşteydi. (88)

İşçi sınıfı, sanayi devriminin proletaryası işte bu şartlar altında ve bu sosyal tabakaların içinde meydana gelmekteydi.

Fabrika, içinde birbirinden değişik insan topluluklarının, birbirinden pek başka insanların eriyerek bir halita meydana getirdikleri potadır. Bu halita, toplumun geri kalan bölümünü endişeye düşürür. Hobsbawm, Saint-Marc Girardin'in, *yeni insanlar* kitlesini çalıştıkları yerlerde, bu yerlerdeki fabrika yöneticileriyle ilişkileri içinde anlatan bir meclis konuşmasına dikkati çekiyor: **Her fabrika sahibi, fabrikasında tıpkı kölelerin ortasındaki bir koloni plantasyonu sahibi gibi yaşar; yüze karşı bir ve zaten Lyon olayları da Santa Domingo karşılıklarına pek benzemektedir... Toplumu tehdit eden barbarlar ne Kafkasya'da, ne de Tataristan steplerinde bulunuyorlar. Onlar, endüstri şehirlerinin dış mahallelerindedir. Orta sınıf bu durumu anlamalıdır.** (89)

Bir İngiliz gözlemci, aşağıdaki sözleriyle, bu, kaynakları çok çeşitli olan proletaryanın nasıl yeni ve birleşik bir bütün olduğunu çok iyi anlatmaktadır: **Fabrikaları sırf soyut bir şeyden söz edermiş gibi ele almak ve işçi topluluğunun dışında saymak saçma olur. Bu topluluk katı bir gerçek-**

tir; ve umursamazlık ve bilmemezlikten gelinemez. Bir yabancı, bu şehrin Manchester ve komşu şehirlerin çevresinde bulunan insan toplulukları arasında dolaşacak olursa, bu tıklım tıklım dolu arı kovanlarını içinde korkuya kadar varan bir tasa ve kaygı duymadan seyredemez. Bu halk, tıpkı ait olduğu sistem gibi yenidir. Ama her sanat, gerek sayı gerekse kuvvet olarak büyüyor... Uzun zamandır. İngiltere'nin başka yerlerinden gelen işçiler fabrikalar bölgesine doğru akıyor. Bu insanlar, arasına katıldıkları insan kitlesininkileri benimsemek için, bütün alışkanlıklarını, bütün hatıralarını kısa zamanda unutmuşlardır. Fabrikaların insanları, yalnız kuruluşu bakımından yeni değildir. Aynı zamanda düşünce ve davranış tarzında da yenidir. Bu tarz. içinde bulunduğu durumu etkileyen özel durumların sonucudur. Bu durumlar ise, az bilgi ve ondan daha da az olan dışardan yönetilmedir. (90)

Şimdi işte bu yeni düşünce ve davranış tarzlarının üstüne eğileceğiz.

İŞÇİ SINIFIN DÜŞÜNCE VE DAVRANIŞ TARZLARI

İşçi sınıfının *kendine has düşünce ve davranış tarzları* olduğu, Sanayi Devrimiyle çağdaş insanlar için bile apaçık bir gerçekti. Taylor'un az önce metini verdimiz Dublin Arşövekine mektubundaki sözleri bir istisna ya da sosyolojik bir kehanet değildir. İngiltere'de emekçi sınıfın durumu konulu kitabının ithafında Engels bu çok ayrı düşünce ve davranış tarzlarına büyük bir açıklıkla dikkati çekiyor: **İşçiler Size, içinde yurttaşlarım Almanlara, yaşama şartlarınızın, acılarınızın ve mücadelelerinizin, umutlarınızın ve gelecekten beklediklerinizin gerçeğe uygun bir tablosunu çizmeye çalıştığım bir kitabı ithaf ediyorum. Yaşama şartlarınız hakkında bir şeyler bilecek kadar aranızda yaşadım; bütün dikkatimi sizi tanımaya verdim; resmi ve gayriresmi belgeleri, edinmek imkanını bulduğum ölçüde inceledim; bunlarla yetinmedim, incelediğim konu üstünde soyut bir bilgiye sahip olmaktan daha ilerde bir şey yapmak, sizi lojmanlarınızda görmek, günlük hayatınızda tanımak, sizinle yaşama şartlarınız, üzüntü ve sıkıntılarınız konusunda sohbet etmek, sizi baskı altında tutanların politik ve sosyal gücüne karşı mücadelelerinizin şahidi olmak istedim. Şöyle davrandım: Sosyeteyi ve ziyafet sofralarını, orta sınıfın "Porto"sunu ve Şampanyasını bir yana bıraktım. Boş zamanlarımı özellikle basit işçiyle düşüp kalkmaya verdim; böyle yapmış olmaktan mutluyum hem de bununla övünüyorum. Mutluyum, çünkü böylelikle aynı zamanda sizin gerçek hayat tarzınızı öğrenirken neşeli saatler de geçirdim, yoksa bu saatler adi gevezeliklerle ve hep bilinen teşrifatla uçup gitmiş olacaktı. Övünüyorum, çünkü bu bana, belki ancak bütün hataları ve durumunun bütün elverişsizliği hesaba katılarak, olsa olsa belki bir İngiliz**

dükkancısının takdirini esirgeyeceği zulme ve iftiraya uğramış bir sınıfın hakkını teslim etmek fırsatını verdi. Ayrıca şundan dolayı da övünüyorum; böylece kendimi ve İngiliz halkını, kıta Avrupasındaki hoyrat ve bencil politikanın özellikle de yönetici orta sınıfınızın tutumunun sonucu olarak gitgide artan küçümsemeden korumak durumuna sokmuş oluyordu. (91)

Ama Engels'in yurttaşı Almanların bir çoğunun, işçi sınıfının tamamen kendine özgü bir tarzda, daha önceki devirlerin yoksullarından büsbütün başka türlü düşünüp davrandığının farkına varmak için onun kitabını okumalarına lüzum kalmamıştı. Gerçekten, Alman yazarlarının, özellikle de 1848 Devriminden öncekilerin, proletaryanın yeni düşünce ve davranış tarzını belirttiklerini söylemek yanlış olmaz.

Fabrika işçilerinin yaşayışının güvensizliğini göstermek için kaynak olarak Magdeburglu Anonuymus'tan 1844 tarihli sözleri almıştık. Yine Anonuymus'a göre, bu güvensizliğe ayrıca, **proleterin, durumunun bilincinde olması** da eklenmektedir: **İşte bunda, proleter, kaderini tanrının takdiri olarak kabul eden ve sadakayla avarelikten başka bir şey istemeyen "yoksuldan" tamamen ayrılır. Sonra, proleter haksız ya da dayanılmaz bir durumda olduğunu anlamıştır. Düşünür ve içinde ateşli bir mülkiyet arzusu duyar. Hayatın zevkinden o da pay almak istemektedir. Sefaletin içine doğmuş olduğu için hayatını sefalet içinde geçirmek zorunda olduğu fikrini şüpheyle karşılar. Ayrıca, buna yukarda gösterdiğimiz gibi, kendi gücünün değerini bilmesi de eklenmektedir. Dünyanın onun karşısında titremiş olduğunu bilir. Bu onu cüretkar yapar; artık kanunları da hakkı da tanımaz olur. O zamana kadar mülkiyet bir hak sayıla gelmiştir; o bunu hırsızlık sayar.**

Bizim de bir proletaryamız var. Ama henüz o kadar gelişmiş değil. Rekabet ve daha bir çok şeyler yüzünden batmış olan zanaatçılarımıza, işsiz kalmış dokumacılarımıza, ipekçilerimize; "cesamates"lamızda *mesken blokları* kiralık evlerimizde oturanlara sorulsun; bu bölgelerdeki hayat tarzı şöyle bir gözden geçirilsin; bu

kulübelere, bu oyuklara girmeye hele bir cesaret edilsin, insanlarla konuşurken konu onların hayat şartlarına getirilsin; o zaman dehşetle görülecektir ki bizde de proleterler vardır. Bunlar henüz gözüpek ve atılgan değil; çünkü Alman, kendine karşı alçakgönüllüdür bedbahtlığını içinde saklamasını bilir; ama sefalet durmadan artıyor. Sefaletin sesinin korkulacak bir biçimde yükselmesini artık her gün bekleyebiliriz.

Daha sonraları Rothenburg-am-Tauber'in küçük lisesinde müdür yardımcısı ve Engels'ten büsbütün başka tipte bir insan olan bir öğretmen de aynı şeyleri söylemiştir:

Gündeliği fabrika sahibinin ya da sermaye sahibinin avucunun içinde olan serbest emekçi ya da mal sahibinin keyfi istediği zaman onu işlediği küçük toprak parçasından herhangi bir biçimde kovabileceği küçük rençper ile bir dilenci arasında çok fark vardır. Her an işinden atılmak tehlikesi karşısında bulunan küçük memur, geçim sıkıntısı içindeki yazar, ve genel olarak de gençliğini, canla başla çalışmasını, entellektüel zenginliğini toplumun kolayca ve seve seve sömürdüğü bütün mutsuzlarla aradaki fark daha da büyüktür. Toplum bunların çalışmasının karşılığını canının istediği gibi, kimi zaman fazlasıyla, ama çoğu zaman utanılacak bir cimrilikle öder. Her halükarda, onları yıpranmış gibi gördüğü anda da reddeder ve işte bunların hepsinin başka başka birer proleter olmalarının nedeni de budur.

Tarihte ne kadar gerilere gidilirse gidilsin her çağda bunlara rastlanır. Ortaya çıkış tarzları toplumların gelişme durumuna bağlıdır. İnsan topluluklarının ilkel durumdan çıkmasıyla birlikte kendilerini göstermeye başlarlar; zira toprak mülkiyetinin ve sermaye devrinin başlangıcının mutlak egemenliğinin ilk etkileri kendini bu devirde duyurmaya başlamıştır. Ve tıpkı bunların ortaya çıkışının uygarlığın başlangıcını göstermesi gibi, aşırı gelişmeleri de Devletin yakın olan yıkılışını hiç olmazsa Devletin içindeki her şeyin varlığını tehdit eden

büyük sarsıntıları haber verir.

Şimdi de durumun sessiz, ama içinde toplumun belki de bugüne kadar görmüş olduğumuz bütün temellerinden ve biçimlerinden bambaşka bir devrin temellerini biçimlerini saklayan devasa mücadelesini görelim. Avrupa, geniş bir volkanik araziye benzemiyor mu? Eski toprak, şimdilik, geçmiş yüzyılların külleri içinde kolayca yetişivermiş Devletleri ve meyve ağaçlarıyla yerinde sağlam duruyor. Yüzeydeki yeşil alan şurada burada solmaya başlamış bile. Üstünden buhar ve alevler tütüyor; uzakta toprak gürültülerle sallanmakta. Derinliklerdeki gök gürültüleri, aydınlıklara doğru yönelen bugüne kadar değer ve önem verilen her şeye karşı olan dev güçlerin meydana gelişini bildiriyor.

Proleterlerin altın devri, şimdi. Tıpkı bir gece yağmuru sonunda çabucak büyüyen mantarlar gibi, onlar da çabucak ve neşeyle gelişiyorlar. Daha şimdiden, politikacılar için olduğu gibi filozoflar için de bir bilmecedirler. Kim çözebilecek bu bilmeceyi? Ya da panzehirini bulmayı kim başarabilecek? Yoksa bu iş nazari mi olacak?

Şu nokta, yeni devir proleterinin karakteristik özelliğidir: Yoksulluğu ve durumunun bozukluğunu bizzat duyuyor ve bundan ne olursa olsun kurtulmaya bakıyor. (92)

Bu satırlar, kapsamı **her an işinden atılmak tehlikesi karşısında bulunan küçük memura** ve **geçim sıkıntısı içindeki yazara** kadar yayılan proleter kavramının bütün belirsizliğine rağmen işçi sınıfını tarihteki selefinden ayırt etmek için gereken ne varsa hepsini sezdiriyor! Proleterler yalnız acı çeken bir sınıf değildir. Aynı zamanda da toplumun içinde kendisine yeni bir yer; yalnız durumunun düzelmesi için değil, **sosyal seviyesinin yükselmesi** için mücadele eden bir sınıf olmuştur.

Burada, işçi sınıfının yeni çizgisini özel bir biçimde belirten bir diğer metni de aktarmadan geçemeyeceğiz. Kıta Avrupasının politika yazarlarına ve politikacılarına göre, İngiltere, işçi sınıfının neyi temsil ettiğini anlayabilmek için bakışların oraya doğru çev-

rilmesini gerektiren ülkeydi. Demek oluyor ki, Saxe-Meiningen Dükünün mabeyincisi ve Römhild adalet işleri takipçisi büyük toprak sahibi Alfred de Bibra'nın, efendisi ve feodal sönyörünün dikkatini şu sözlerle Engels'in kitabı üzerine çekmesi de pek normaldi: **Friedrich Engels'in 'İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu'** Liepzig, 1845 **adındaki kitabı pek çok şeyi kötüye götürebilir, varlıklı sınıfa karşı hiddetinin mübalağalı olduğu da besbellidir. Bununla birlikte, proletaryanın tarihi evrimi ve İngiltere'nin o zamanki sınai ve tarımsal durumuna tekabül eden bizdeki seviyenin benzerliği göz önünde tutulacak olursa , bu kitabın bizi, büyük bir ulusun geçtiği deneylerden yararlanmak ve proletarya oradaki gibi bir dev olmadan önce onu daha çocukluk evresinde zararsız hale getirmek, bunu da tarım ve fabrika proletaryasını, dağ ve ova proletaryasını derinlemesine bir incelemeden geçirdikten sonra, en kısa zamanda, demiryolunun akıllıca kullanılması ile bölge tasarruf sandığının ya da Devlet kredi sandığının ve göçmen sandığının borçlarının silinmesi suretiyle yapmamız gerekirdi.** (93)

Hükümetin resmi organı **Allegemeine Preussische Zeitung** gazetesi ise Engels'in kitabının üç sayı süren bir eleştirisine şöyle başlıyordu: (94) **Emekçi sınıfların içinde bulundukları inkar edilemeyecek sıkıntının ortadan kaldırılmasının, şu çalkantılı devrimizin, en başta gelen işlerinden biri olduğunu kabul edecek olursak; bugün bütün hükümetlerin, bu sıkıntıyı elden geldiği kadar hafifletmeyi; genişlemesini, artmasını ve kötü etkilerini önlemeyi amaç edindiğini göz önünde tutarsak, bu sefaletin nedenlerini ve pek gelişmiş olan çeşitli cephelerini öğrenmek büyük bir önem özellikle de büyük bir fayda sağlar. İngiltere şüphesiz, proletaryanın durumunun en ileri gelişme seviyesine varmış olduğu ülkedir. O halde, bir ulusun İngiltere'nin karşılaştığı kötü durumlarla ve tehlikelerle karşılaşmadan güç ve prestij kazanması için ne gibi tehlikelerden kaçınması gerektiğini İngiltere'ye bakarak bulabiliriz demektir. İngiliz proletaryasının tarihi bizim için yoksul halkın, derindeki nedenleri Almanya'da da fi-**

liz halinde mevcut bulunan sefalet ve düşkünlüğünün nasıl arttığını gösteren, öğreten bir kılavuz kitaptır. Şüphesiz ki bizde, sosyal düzenin daha geniş olan temeli ve hükümetimizin sosyal alandaki ileri görüşlülüğünün gücü belki İngiltere'nin kötü şartlarının karşısındaki siperlerden daha güçlüdür. Ama buna rağmen, tehlike yine vardır ve işte bunun içindir ki o tehlikeyi ortadan kaldırmak da ancak mahiyetinin çok iyi bilinmesine bağlıdır.

Görüldüğü gibi, yine burada da İngiltere, eğitilmek için gerekli bir klasik örnek durumundadır.

Şimdi de yine, fikirlerimizin bir an için ara vermiş olduğumuz sırasını bozmayarak aynı konuya bıraktığımız yerden devam edelim ve **Genç Almanya** topluluğunun başta gelen yazarlarından edebiyat tarihi hocası Theodor Mundt'un modern toplumda proletaryanın rolü konusundaki sözlerini görelim:

Fransa'da Tiers Etat devrimci mücadelenin ortasında, peşinden henüz adı konmamış, ama tarihi ve sosyal yaşantıda ilk defa, dehşet saçarak ilerlediği görülen bir kuyruk sürüklüyordu. Bu, ulusun gerçek devrimci tortusu; o zamana kadar elinin emeğiyle yaşamış, ama bu emeğinden hiçbir zaman açlığını giderecek kadar kazanç sağlayamamış korkunç ve şekilsiz bir insan yığınıydı ve bu açlık aynı zamanda da politik açlığa, toplumun anlayışına ve biçimlerine bir başkaldırmaya dönmüştü. İşte bu fenomen, proleterdir. İş konusundaki umutsuzluğu proleteri tarihin içine korkunç bir kuvvetle iter. Proleterin bu umutsuzluğunun içine, ona o şekilsiz ve gözü bağlı kitleyi sağlayabilmek için toplumun bütün mayaları karışır ve proleter nefes nefese, devrimin gerçek yıkıcı unsuru olan bütün doyurulmamış arzularıyla titreyerek ona tarihin şu en son haberinin ulaştığı mağaralarının ve oyuklarının dibinden fırlayarak dışarı uğrar. Bu haber, diğer iki toplum katına eşit, özgür bir "Tiers Etat"nın, yani üçüncü bir toplum tabakasının mevcut olduğudur.

Özellikle Fransız bir fenomen olarak görmeye kalkmadığımız ve kökleri Almanyaya kadar yayılan proleter-

ya aynı zamanda hem kendini yeni yeni duyurmakta olan hürriyet ihtiyacının, hem de çalışma ihtiyacının bir sonucudur. Ve proleteri yoksuldan asıl ayırt ettiren de proleterin çalışmak istemesi, ama öte yandan da çalışma şuuruna varmış olması dolayısıyla toplumun hür bir düzen içinde örgütlenmesinin ancak çalışma ilkesine dayanması gerektiği düşüncesinde olduğu için emeğinin karşılığında en yüksek, en doğru ücreti istemesidir.

İşte gitgide daha belirli olan bu fikirlerdir ki proleterler Fransız İhtilalinde ortaya çıkışlarından günümüze kadar kamu hayatının bütün baş kaldırma hareketlerinde en kesin ve sonuca götüren rolü oynamışlardır. Yine bunun içindir ki Lyon'un devrimci ipekçilerinin ellerindeki ihtilal bayraklarında şu pek anlamlı sözler yazılıydı: "Çalışarak yaşamak ya da vuruşarak ölmek".

Yeni toplumun hayati sorununu ve gerçek yönelimini bu anlayış içinde görmek gerekir. Yoksulların ve hastaların yardımına koşmak, sessiz sedasız yerine getirilmesi gereken pek tatlı ve hoş bir insanlık borcundan başka bir şey değildir. Ama proleter, onu artık yoksul olmamak, emeğiyle zenginleşmek isteğine iten bu yeni tarihi güçle, tutkulu ve beklemeye gelmeyen zorunluluğu toplumun ancak bu sorunu çözerek gerekli ve kaçınılmaz biçimine varabilmesi durumuna getirir. Bunun içindir ki yoksulluğun bugünkü asıl sorununu çözmeye, ne yardımseverlik ne de sadaka yardımcı olamaz. Bu sorun, işçinin ille de yoksul kalmasını nasıl önlemek gerektiği sorunudur; çözümü de yardımseverlik göstermek, sadaka vermek değil, gerçek ve aslına uygun, insan hürriyetine yönelmiş ve şifalı elini toplumun açık duran yarasına götürmesi gereken liberalizmdir *hürriyetseverlik*. O liberalizm ki, şimdi özellikle sosyalizm biçiminde, en önemli ödevlerden birini yerine getirmek durumundadır.

Bu yeni devirlerin proleteri, modern toplumun içinde dikilen bu dev, bu bütün halklarm mahrum çocuğu, hürriyetin al renkli şalına bürünmüş olarak geleceğin eşiğinde duran bu yüce, bu onurlu dilenci bugünkü tarihi

yaşantımızın tutarsız ve kendi kendisiyle arası açık kişileşmiş imajıdır. (95)

Buraya uzun bir metin aktardık; ve bu, yalnız dilin güzel kullanılmış olmasını, şeklin eksiksizliğini göstermek için değildir. Asıl amacımız, şu cümleciği değerlendirmek: **Özellikle Fransız bir fenomen olarak görmeye kalkmadığımız.... proletarya....** Mundt, yeni sınıfın politik ideolojisinin o kadar çok etkisinde kalmış, bu sınıfın gerek sayısı gerekse ekonomik rolü onu o kadar az etkilemiş ki, bunun sonucu olarak da bu yeni sınıfın menşeini İngiltere'de değil, o devir insanlarının düşüncelerinde politik devrimin gerçekleştiği Fransa'da arıyor. Ona göre, proletaryanın ana vatanı, Engels'in kitabının yarı-feodal jurnalcılarının sandığı gibi İngiltere değil, proletaryanın politik eyleminin İngiltere'den daha önce ve daha güçlü olarak kendini göstermiş olduğu Fransa'dır. Gerçekten, 1832 yılının Ocak ayında bir mahkeme önünde yapılmış olan şu konuşma da İngiltere'de değil, Fransa'da geçmiştir:

Mahkeme Başkanı: *—Mesleğiniz?*

Blanqui: *—Proleter.*

Başkan: *—Bu meslek değildir.*

Blanqui: *—Nasıl meslek değil mi? Emeğiyle yaşayan ve haklarından mahrum otuz milyon Fransızın mesleği budur!*

Gerçekten, fiilen yeni bir sınıf doğmuştu. Blanqui'nin sözlerinin gösterdiği gibi, bu sınıf henüz sınırlarını, amacının ne olduğunu ve bu amaca nasıl ulaşılması gerektiğini açıklıkla bilmiyordu. **Komünist Manifestosu** burada sözünü ettiğimiz dönemin ancak sonunda ortaya çıkmıştır ve 1848 devrimlerinde emekçilerin hareketi üstünde kesin hiçbir ektisi olmadı.

Ama işçi sınıfının kendine özgü karakteri ve ödeviyle başlı başına bir sınıf olduğu düşüncesi gelişmekteydi. Bu düşünce de toplumun bütün sınıf ve tabakalarının uyanık gözlemcilerinin hepsi tarafından paylaşılıyordu. Çıkarları işçilerin çıkarlarıyla çatışanlar huzursuz, hatta daha o zamandan korkulu, çıkarları

bir çok noktalarda işçilerin çıkarlarıyla birbirine uyanlar ise güven ve umut doluydular.

Bu bir sınıf olmak duygusu işçilerde hızla gelişti, örneğin bu gelişme Orta Çağ zanaatçılarınınkinden çok daha hızlı idi. Böyle olması da çok normaldi; Orta Çağ zanaatçıları çoğunlukla büyüklerin malikanelerinde birbirlerinden ayrı olarak ya da birkaç evlik küçücük köylerde tek tek yaşıyorlardı. İşçilerde ise durum bambaşkaydı. Sınai üretim tekniği onları zorunlu olarak birbirlerine yaklaştırıyor, yalnız sıkı bir ortak çalışma disiplini yüzünden değil, geceleri de daracık lojmanlarının içinde aynı küfürler, aynı çekişme konuları, hayattan aynı bıkkınlık dolayısıyla ve iş sırasında yüzlercesinin aynı atelyede bulunmaları nedeniyle, hayatlarındaki ortak noktaların bilincine varıyorlardı.

Ayrıca rekabetin de mahiyeti değişmişti. Zanaatçıların aralarındaki rekabetin ancak bir başka zanaatçıya zararı dokunurdu. Ama bu hiçbir zaman, sınıfa zararı dokunmak olmuyordu; çünkü zanaatçılar arasındaki rekabetten hiçbir başka sınıf yarar sağlamıyordu. Oysa işçiler arasında iş elde etmek için yapılan rekabetin yalnız yeni alınan işçiye değil, bütün işçi sınıfına zararı dokunuyordu. Ricardo'nun göstermiş olduğu gibi, bu rekabetten, daha ucuza işçi çalıştırmak için sermaye yarar sağlıyordu.

Demek oluyor ki, şimdilik pek ihtiyatlı olarak sınıf duygusu adını vereceğimiz duygunun ortaya çıkmasını üretimin yeni şartları ve ona bağlı olan genel yaşama şartları kolaylaştırmıştır.

Şimdilik, sınıf şuuru değil de sınıf duygusu diyoruz. Ama bu sınıf duygusu da organizasyon fikirlerini doğurmaya, hatta iki cephede ortaya çıkarmaya yetiyordu: İşçilerin hedeflerine varmak amacıyla örgütlenmeleri; meydana getirilmek istenen yeni toplumun tipi ile işleyiş tarzı konusundaki örgütlenme. İşçi sınıfının düşünme tarzı, bir davranış tarzı da gerektiriyordu. Bu sürecin özelliğini Hobsbawn şöyle anlatıyor: **XIX. yüzyılın ilk yarısında yeni olan, sınıf şuuru ve sınıfın çıkarları için mücadeleydi. Artık söz konusu olan sadece zenginin karşısına çıkan "yoksul" değildi: Belli bir sınıf, işçi sınıfı, proletarya başka bir sınıfın, işverenler ya da kapitalistler**

sınıfının karşısına çıkıyordu. Fransız İhtilali bu yeni sınıfın kendine güvenini sağladı. Sanayi Devrimi de ona sürekli olarak seferber durumda bulunmanın gerekliliğini anlattı. Kendine insanca bir hayat sağlayabilmek için durum elverdikçe protesto etmek, ve bununla da kendi kendinde her zaman için kararlı, ama sık sık bozulan bir denge elde etmek yeterli değildir. Gerekli olan, her zaman uyanık bulunmak ve bir "hareketin" - sendikanın, derneğin, klübün, gazetelerin ve işçi sınıfının- sürekli uyarıcılığını her zaman için sağlayabilmekti. Artık içinde yaşamak zorunda oldukları toplumun yeniliği ve sosyal çalkantıların hızlılığı işçilerin kafasında şimdi onların işçi olarak hayat deneylerinden ve fikirlerinden doğmuş ve onları baskı altında tutanların dünyasına karşı büsbütün yeni bir örgütün hayalini çiziyordu. Bunun da rekabet üstüne değil işbirliği üstüne kurulmuş, ferdiyetçi değil kollektivist bir toplum, yani sosyalist bir toplum olması gerekliydi. Bu sosyalist toplum düşü yeni değildi. Yoksulların her zaman yarı yarıya bilincinde oldukları, ama genel bir sosyal devrimin ancak pek nadir anlarında gerçekleşen bir düştü. Ama artık bu sosyalist düzenin burjuva düzenine karşı fiili, pratik bakımından gerçekleşebilir ve sürekli, dayanıklı bir cevap olması söz konusuydu. (96)

İşte sınıf duygusunun ortaya çıktığı iki cepheden birincisi budur; işçi sınıfının kendi kendinin bilincine ermesi. Ama öte yandan da işçi sınıfının, hatta aralarında her zaman **felâket uçurumunun** kenarında her an proletaryanın içine **düşebilecek** olanlar, yani ev zanaatlarının yüzbinlerce beden işçisi, fabrika rekabetinin tehdidi altındaki zanaatçılar ve diğerleri olmak üzere geniş anlamdaki işçi sınıfının maneviyatının bozulması vardı ki bu maneviyat bozukluğu da ferdin, fizyolojik hayatını olduğu gibi psikolojik, ruhi hayatını da içine alan anlamdadır. Kısaca söylemek gerekirse, her şey fabrika işçilerinin maneviyatını bozmak için ona karşı çıkıyordu.

Sonra bir de, konutların durumu sorunu vardı. Bu konuda, Lancashire seyyahı Taylor'un Dublin Arşövekine insanların fab-

rikalarda, fabrika şehirlerinde birbirlerinin üstüne yığılmaları ile ilgili olarak yazdıkları anmaya değer. Bu insanlar kırlardan gelmişlerdi. Orada barındıkları yerler en ilkel meskenlerdi. Çoğunlukla, yalnız bir göz odası olan ufacık ve sefil kulübelerde yaşıyorlardı. Ocak yerine kullanılan küçük bir çukurun çevresinde bütün bir aile toplaşırdı. Aileler genel olarak pek kalabalıktı. Bu insanlar, kırlardaki o evlerinden ayrılarak şehre geleli beri eski meskenlerini cennet gibi görmeye başlamışlardı. Çünkü şehirde, bir kaç ailenin tek bir oda içinde yaşadığı öyle pek ender görülen bir olay değildi. Yandaki odada, yani sağdaki odada, soldaki odada, yukarda, aşağıda, ve en alt katın mahzeninde yaşayanların durumu da aynıydı. Çoluk çocuk, küçüklü büyüklü ve erkekli kadınlı, hep birlikte saman üstünde yatılırdı. Temiz hava alabilmek için bir delik bile yoktu; çünkü bir pencere açılır açılmaz fabrika bacalarının dumanları avluların ve pis sokakların çirkef kokularına karışarak içeri doluverirdi.

Tabii, kırdayken durum bu kadar korkunç değildi. Kırda, aile uzun kış gecelerinin pek çoğunu damı otla örtülü kulübesinde geçirirdi. Ama şehirde iş günü çok zaman 12, hatta 14 veya 16 saati buluyordu. Eve dönüldüğü zaman da insan o kadar bitkin olurdu ki ot minderin üstüne ölü gibi düşerdi. Hele iş çıkışında uyumak için eve dönmeden önce köşe meyhanesinde iki tek atmışsa.. Bazen de eve dönünce insanın şansı tutmazdı. Yatağın nöbetleşe kullanılması hiç de az raslanan bir olay değildi. Gündüzleri gece çalışan bir işçinin uyuduğu yatakta, geceleri de gündüz çalışan bir işçinin daha önce gelerek uyumaya başlamış olması pekala mümkündü; ve bu münavebeli sistem ikisinden biri hasta olmadıkça böylece sürüp giderdi.

Bu konudaki belgelerden anladığımıza göre konut durumu her yerde aynıydı. En kötü şartlar ise her zaman, fabrikaların sayısının en hızlı arttığı yerlerdeydi. En feci durumlara en başta İngiltere'de, sonra da Fransa ve Almanya'nın sanayi şehirlerinde raslanıyordu.

Mesken şartlarının tasvirleri pek çoktur. Bu konuda bize bir fikir verenler, daha çok doktorlarla papazlar olmuştur. İngiltere'de sağlık şartlarının düzeltilmesi konusunda en dikkati çekici öncülerden biri olan Edwin Chadwick bu konudaki bir raporunda

pek çok bilgi toplamıştır. **Raport to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department from the poor Law Commissioners, on an Inquiry into the Sanitary Conditions of the Labouring Population of Great Britain, July 1842** başlığını taşıyan bu rapor hiç bir siyasi tarih uzmanının, hiç bir sosyologun ya da tarihçinin üstünde durmadan geçemeyeceği bir belgedir.

Almanya'da ise o devrin konut şartlarını anlatan Radikal Demokrat bir gazetecinin bu konudaki yazıları bugün de çok önemli bir tarih belgesi olarak okunmaktadır. Wilhalm Wolff adındaki bu yazar 1843 ve 1844 yılları **Breslauer Zeitung**'undaki kampanyasıyla o kadar büyük bir ün kazanmıştır ki adı bugün bile zaman zaman, **Kasmatten Wolff**, yani **Casemates'ların** *(Brestan'daki meslek bloklarına verilen ad)* **Kurdu** olarak anılır.

Fransa'da Lille'deki lojmanlar için Victor Hugo **Lille'in mahzenleri, sizin taş tavanlarınızın altında ölünür.** (97) demişti. Bu lojmanları Adolphe Blanqui şöyle anlatıyor:

Bunlar, adına avlucuk denilen küçük avlulara açılan, daracık ve loş sokaklarla birbirinden ayrılmış bir bina adacıkları silsilesi. Avlucuklar aynı zamanda hem lâğım, hem de çirkef sularının gittiği yerler olarak kullanılıyor. Bu yüzden de her mevsimde rutubetli. Meskenlerin pencereleri ve mahzenlerin kapıları korkunç pis geçitlere açılıyor. Pasajların sonunda, üzerlerine birer demir çerçeve konmuş olan çirkef kuyuları var. Buraları gece gündüz ayakyolu olarak kullanılıyor. İnsanların meskenleri işte bu veba merkezlerinin etrafına çepeçevre toplanmış. Yerli halk, o kendi sefaleti içinde, buralardan sağladığı küçücük kazancından bir sevinç payı çıkarıyor. Bu avlucukların girişine yaklaştıkça çevrenize sıska, kambur, eciş bücüş, solgun, kurşuni yüzlü bir çocuk kalabalığının toplandığını ve sizden sadaka istediğini görüyorsunuz. Bu zavallıların pek çoğu hemen hemen çırçıplak; üstünde giyecek bir şey olanlar ise paçavralarla örtülü.

Ama bunlar hiç olmazsa açık havayı teneffüs edebilen-

ler. Yaşları ya da mevsimin elverişsizliği yüzünden dışarı çıkamayanların azabını görebilmek için mahzenlerin diplerine sokulmak gerek. Çok zaman, hepsi toprak üstünde, kolza lâhanalarının döküntü yapraklarının üstünde ya da kurumuş patates yapraklarının üstünde, kum üstünde, hatta gündüz iş sırasında binbir güçlükle toplayabildikleri çöplerin üstünde yatıyorlar. İçlerinde sürüngenleri kuyular çok zaman tamtakır. Mobilya diye hiç bir şey yok. Bir Flâman sobasına, bir sandalyaya ve ev işlerinde kullanılan bir iki parça öte beriye sahip olmak yalnız en varlıklılarının kârı. Mahzenin nemli zemini üstüne uzanmış olan komşusu kadını göstererek, yaşlı bir kadın bize ben zengin değilim diyordu; ama Tanrıya şükür bir parça samanım var. Yurttaşlarımızın üç binden fazlası Lille şehrinin mahzenlerinde işte bu korkunç hayatı yaşamaktadır. (98)

Biraz önce bu mesken durumunun *o kadar da korkunç olmadığını* söylemiştik. Gerçekten, mesken durumu fabrika işçileri için *o kadar da korkunç* değildi. Çünkü mesken onlar için artık eski, kırlarda yaşadıkları zamanki anlamını kaybetmişti. Lojman işçi için, eski meskeni gibi bir ikamet ve vakit geçirme yeri değildi. Burası artık ona yalnız, uyumak için gerekliydi. Yaşama tarzındaki bu değişikliğin baş nedeni ise iş gününün durmadan uzamasıydı.

İşçi konutlarındaki yaşama şartlarını bir çok ayrıntılarıyla o devirdeki ve daha sonraki yazılardan biliyoruz. Bu yazılar genellikle birbirini doğrulamaktadır. Tıpkı bunun gibi, çalışma şartları için de durum aynıdır. Yalnız, çalışma şartları konusunda bu şartların kaynağı bakımından farklı bir durum görüyoruz. Konut durumu ve şartları toplumun fabrika işçisine karşı ilgisizlik olarak adlandırılabilecek tutumuyla açıklanabilir. Ama çalışma saatlerinin artışının, yeni teknikle; bu tekniğin kendine özgü ekonomi anlayışıyla ilgili olan, ya da ondan çıkan bir nedeni daha vardır. Bu nedeni Marx, iş gününün uzamasıyla ilgili araştırmasının başında şöyle ortaya çıkarıyor:

Makina emeğin prodüktivitesini arttırmanın, yani bir malın üretilmesi için gereken zamanı kısaltmanın en

güçlü yolu olduğu kadar da, sermayenin temsilcisi olarak, ilkin en başta el atmış olduğu sanayi kollarından başlamak üzere, iş gününün süresini her türlü tabii eğilimine boş bırakacak yeni şartlar yaratır öte yandan da gözü başkasının emeğinde olan sermayenin açlığını daha da arttıracak yeni yeni sebep ve saiklerin ortaya çıkmasına yol açar. Her şeyden önce, makina işinde çalışma aracının hareketi ve etkililiği işçiden bağımsız duruma gelir. Çalışma aracı hiç durmayan bir güçle harekete geçirilmiştir. Şayet yardımcısı olan insanların fiziki yetersizliği ve inatçılığıyla sınırlanmış olmasa üretmeyi hiç bir zaman durdurmayacaktır. "Otomat" sermaye olarak, kapitalistin şahsında şuur ve irade sahibidir. Demek oluyor ki, o da tıpkı kapitalistin kendisi gibi, insanın esnek kuvveti tarafından karşısına çıkarılan direnci asgariye indirmek arzusuyla doludur. (99) Zaten bu direnç, makina çalışmasının açıklıkla görülebilen kolaylığı ve kadınlarla çocukların yarattığı daha yumuşak ve daha uysal muhit dolayısıyla azalmış olmaktadır.

En son nokta konusunda ise Marx şöyle yazıyor:

Bir şeyin "ampirik" ilk tezahürünü o şeyin sebep ve saiki olarak almak gibi bir eğilimde olan İngilizler, makina kapitalizminin başlangıcında Sermayenin, düşkün yurtları ve yetimevlerini tenhalaştırarak akıldan, iradeden yoksun bütün bir beşeri malzeme yığınını kendine çekmekle yaptığı masumlar katliamını bize sık sık, fabrikalarda çalışma süresinin uzamasının nedeni olarak gösteriyorlar. Fabrikatör Fielden şunları yazıyor: Şurası açıkça görülüyor ki, uzun çalışma saatleri bir çok bölgenin, patronların kendilerini pek rahat durumda hissedebilecekleri kadar çok sayıda çocuk sağlamış olmasından ileri gelmektedir. Patronlar böylece, bir kere elde etmiş oldukları bu sefil insan malzemesiyle çalışma düzenlerini kurduktan sonra bu düzeni komşularına kabul ettirmeyi de kolayca başarabildiler. 1844 tarihli raporunda, müfettiş Saunders kadınların çalışmasıyla ilgili olarak şunları yazıyor: 'İşçiler arasında pek çok kadın, sabah saat altıdan ge-

ce yarısına kadar, hem de haftalar boyunca çalışmaktadır. Yemekleri için iki saatten az bir zamanları vardır. Öyle ki, haftanın beş gününde, fabrikaya gelmek, oradan evlerine dönmek ve yataklarında uyumak için yirmidört saatte onlara ancak altı saat vakit kalıyor. (100)

Çalışma saatlerinin uzatılmasının bir çeşit teknik sebebe dayanmasının, bu değişikliğin hareket noktasının üretici güçlerin değişmiş olmasına bağlı bulunmasının yanı sıra; bu durum değişikliğinin ideolojik olarak, hem de çocukların çalıştırılmasının haklı gösterilmesinin tamamen eşi bir tarzda doğrulanmasını da geciktirmemiştir. İşte olaya gerek bu açıdan, gerekse şimdi açıklayacağımız bir başka açıdan bakıldığında, 1825'te 600 kalfa greve başladığı zaman Boston'lu ustabaşıların bunlara karşı ortaya attıkları deliller ilgi çekici olmaktadır. Bu delillerini sıraladıkları bir bildiride ustabaşılar şöyle diyorlar:

Bu şehirde kalfa olarak çalışanların pek çoğunun, ne zamandan beri kullanıldığı hatırlanamayacak kadar eski olan çalışma gününün başlangıç ve bitim saatlerini değiştirmek için birleştiklerini şaşırarak ve üzüntüyle öğrenmiş bulunuyoruz. Ve ustabaşılar, bu çeşit bir birleşmeyi çıraklar için **felâketlerle yüklü** bir davranış olarak gördüklerini, çünkü teklif edilen değişikliklerin onları **şevkle çalışmak ve zamanı iyi değerlendirmekten alıkoyacağını** bildirerek kalfaların çıraklarını **böyle bir yanlış yola düşmekten ne kadar zamandır alıkoymaya çalıştıklarını** belirtiyorlar. Ayrıca, ustabaşılar, bu değişiklik gerçekleşirse kalfaların kendilerinin de, güneşin doğuşundan batışına kadar çalıştıkları zaman **çok şükür büyük bir başarı göstererek kapılmamış oldukları bir çok kötü heves ve eğilimlere maruz** kalacaklarından **korkmaktadırlar.** Bu tehlikenin büyüklüğünü şu sözleriyle daha da genişleterek belirtiyorlar:

Bu çeşit bir değişikliğin toplumun ahlâkı ve genel huzur ve refahın üstünde yapması muhtemel etkilerden de korku duyuyoruz. Ustabaşıların bildirisinde en son olarak da **böyle bir tasarının New England'ın dürüst, fedakâr, çalışkan çocuklarından birinin başının altından çıkmış olduğuna** inanamadıkları ve bundan dolayı da bu işi **Massac-**

husetts'in mutlu toprağında kök salmayacağını umduğumuz ve böyle olacağına inandığımız yabancı bir bitki, bir parazit saymak zorunda (101) kaldıklarını belirtiyordu.

Bu bildiride iki delil çok önemlidir: Bunlardan birincisi, her boş saatin işçiler tarafından ahlâka aykırı araçlarla kullanılacağı, onları her türlü suç ve cinayet işlemek ihtimaline karşı koruyabilmek için de sabahtan akşama kadar çalıştırılarak eve döner dönmez ölü gibi yatağa düşmelerinin en iyi yol olduğudur. İster İngiltere, ister Almanya ister başka ülkelerde olsun, bu delilin o devirde yaygın olarak kullanıldığını görüyoruz. Bizi burada ilgilendiren ikinci delil ise kalfaların birleşmesi fikrinin dürüst Massachusetts'lilerin kafasından çıkamayacağı, ancak yabancı bir bölgenin mahsulü olması gerektiğidir. Yabancı ajanı teriminin icadına, Amerika'da, sanayi işçilerinin tarihinde ilk olarak burada rastlıyoruz.

İş gününün süresinin uzatılması, işçiye ücretini gündelik olarak vermenin âdet haline geldiği bir zamanda olmuştur. Çalışma süresinin uzamasının yanı sıra ücretler de otomatik olarak artmış olmuyordu. Tersine, reel ücretlerin genel bir düşme eğilimi gösterdiklerini görüyoruz:

Tabii ki bu durumda da Sanayi devrimi sırasında giyim ve gıdanın her tarafta fiilen daha kötü duruma gelmiş olmasının şaşılacak bir yanı olamaz. Bu çeşit bir gelişmenin delillerinin aynı zamanda hem, miktar bakımından verdiği bilgiler zayıf olmakla birlikte o devrin çağdaşlarının gözlemlerinde, hem de resmi istatistiklerde pek çok olduğunu görmekteyiz. Örneğin Almanya'da et tüketimi düşmüştür. *Bak. Tablo 2*

Fransa konusunda ise ilkin Tapies'in gıda maddeleri tüketimiyle ilgili olarak verdiği rakamları göz önünde tutacağız. *Bak. Tablo 3.* (103)

Legoy'da aynı gözlemleri bütün Fransa için yaparak kişi başına et tüketiminin 1820'de 52,3 kg ve 1883'de 50,5 kg. olduğunu kaydediyor. (104)

Tabii bunlar pek yaklaştırma rakamlardır, ama eğilim yine de

açıkça görülüyor.

Londra için de Hobsbawm 4 numaralı tabloya aldığımız rakamları vermiştir. (105)

TABLO 2. **1800'den 1850'ye Yıllık Et Tüketimi** (102):
kişi başına kg olarak

	Şehirler				
Yıllar	**Prusya**	**Leipzig**	**Munich**	**Lübeck**	**Hamburg**
1800-1809		61			
1809-1819			111, 2		
1810-1819		57			
1819-1829			103, 9		
1820-1829		58			
1821-1825					538
1826-1830					523
1829-1839			92, 6		
1831-1835					452
1836-1840					448
1836-1845				47, 2	439
1838-1840		62			
1836-1849			85, 5		
1841-1845					429
1844	39, 9				
1845	41, 1				
1846	41, 8				
1846-1850					339
1846-1855				39, 9	
1847	34, 9				
1848	31, 9				
1849	34, 0				
1850	35, 8				

TABLO 3. **Paris halkının 1821-1822'den 1831'e kadar kişi başına tüketiminin azalması:**

Un ve Ekmek:	% 33
Şarap	% 25
Et	% 24
Peynir	% 40

TABLO 4. 1801 ile 1851 arasında Londra'da kesilen hayvan yüzdesi:

Yıllar	Nüfus İndisi	Yıllar	Kesilen Hayvan İn.	
			Sığır	Koyun
1801	100	1800-1804	100	100
1811	119	1810-1812	105	119
1821	144	1819-1822	113	135
1831	173	1830-1834	127	152
1841	202	1840-1843	146	176
1851	246	1850-1852	198	193

TABLO 5. Mayhew'in incelemesine göre İngiltere'de şehirde ve kırda giyim değeri *(Sterling olarak)*

	ŞEHİRDE			KIRDA		
Elbise	Satın alma fiyatı	Kullanma süresi (yıl)	Bir yıl için maliyeti	Kullanma süresi (yıl)	Bir yıl için maliyeti	Elbise fiyat farkı
Ceket	2.10.0	2	1.5.0	3	0.16.8	0.8.4
Yelek	0.15.0	2.5	0.6.0	3	0.5.0	0.1.0
Pantol	1.5.0	1.12	1.0.0	2	0.12.6	0.7.6
Takım	4.10.0		2.11.0		1.14.2	0.16.10

Tabii ki nüfus, kesime verilen hayvan sayısından hissedilir derecede daha hızlı artmıştır. Oysa bu yıllar içinde hayvanların ağırlığının artmış olduğunu söyleyen hiç kimseye raslamıyoruz. R. M. Hartwell, Londra'da halkı çok daha fazla besleyebilecek pazarlar bulunduğu düşüncesinde olduğunu söylüyor. (106)

Asıl önemli olan şudur: Londra'da özel kesimler haliyle azalıyordu; hem de hiç azımsanamıyacak bir nispette.. Şehirde yetiştirilen hayvan sayısı gitgide azalmaktaydı. *Bu arada da, özellikle, eskiden şehirde yetiştirilmek için pek elverişli olan domuzlarla ilgili hiçbir rakama raslamıyoruz.* O halde Sanayi devrimi sırası-

nda en az varlıklı sınıflarda et tüketiminin azalmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tabii bu, geçimi en iyi olanların çevresinde de artmış olması ihtimalini ortadan kaldırmaz.

Aynı zamanda gıda maddelerinin kalitesi de düşmüştü. İngiltere ve Amerika'da olduğu gibi Kıta Avrupasında da.. Bu konuda, yalnız bir maddeyle ilgili ve yalnız Amerika'dan bir tek örnekle yetiniyoruz: Richard Osborne Cummings sütün kalitesini şöyle anlatıyor: **Ama ne var ki, kır sütü tüketiminin sürekli olarak artması, 1853'te New York'ta tüketilen sütün yarısından fazlasını teşkil eden bulaşık suyu gibi süt'ün son bulduğu anlamına gelmiyordu. Bu süt pek kötüydü. Elimizde, şehirde bulunan ahırların tarihleri var. Bunlardan öğrendiğimize göre inekler fabrikaların işledikleri maddelerin artıklarıyla besleniyor ve ölünceye kadar da açık hava görmüyorlardı. Dediklerine göre, boynuzlarının ve kuyruklarının kokarak düştüğü bile oluyordu. Bazı sütçüler, sattıkları süte su ve tebeşir, hatta alçı ya da melâs bile karıştırıyordu.**

Bundan ötürü de kimi zaman işçilerin yiyip içtiklerinin daha iyi olduğu nazari olarak öne sürülmüş olsa bile, bundan fiili olarak da daha iyi olduğu anlamın çıkarılamaz. Ya da, Cummings'in dediği gibi, **Daha çok süt, saf süt demek değildi ve gerek bu besinle, gerekse diğer besinlerle insanlara geçen difteri, kızıl gibi hastalıklara sık sık raslanıyordu.** (107)

Birleşik Devletler'den gelen bu tasvire, şair Tennyson'un İngiltere'den gelen şu şikâyeti de eklenebilir.

Ve tıpkı şap, alçı gibi tebeşir de
Yoksullara ekmek yerine satılıyor. •

Gıda konusundaki bu durum, giyim konusunda farklı değildir. Şehirde kalite düşüyor, ya da şehir hayatının gerektirdiği daha fazla dayanıklılığı sağlamıyordu. Mayhew bu konuda İngiltere üstüne çok ilgi çekici bir araştırma yapmıştır (108) *(Bak. Tablo* 5)

Giyim eşyasının şehirde daha çabuk yıprandığı göz önünde tutulacak olursa, fiyatı kırda da, şehirde de aynı olan bir giyim eşyasının değeri şehirde kırdakinden yüzde otuz daha fazla de-

mekti.

Sonra, mesken sadece geceyi geçirmek için basit bir barınak; iş, insanın bütün gününü alan bir iş, gerçek ücretler de durmadan düşmekte olursa, manevi bakımdan çökmüş olan işçilerin büyük bir kısmının yeryüzünde mutluluğu alkolde aramasında ve gitgide cehalete düşmesinde şaşılacak bir yan var mıdır?

1760 ile 1850 arasında birer modern sanayi ülkesi durumuna gelen ve sanayileşmenin ortaya bir işçi sınıfı çıkarttığı bütün ülkelerde durum buydu. Zaten, *burada bunu, hemen anlaşılması pek kolay nedenler dolayısıyla belirtmek gerekiyor* bu gelişmenin başlıca çizgileri, sanayileşmeye geçişi çok daha sonraları olacak olan bütün ülkelerde aynen tekrarlanacaktır. İşte bunun içindir ki şimdi de, sözünü ettiğimiz bu devrin çağdaşı olarak modern bir realist romancının, Gorki'nin, 1900'e doğru yani Rusya'da ancak kısmen ve o da değişik anlamda bir sanayi devriminden söz edilebileceği bir zamanda Rus fabrika işçisiyle ilgili sözlerini buraya aktaracağız: (109)

Tatil günleri delikanlılar eve geceleyin geç vakit, elbiseleri yırtılmış, kir ve toz içinde, yüzlerinde berelerle; arkadaşlarının aldığı paranın azlığı karşısında kendilerini överek; ya da sinirli ve kızgın; uğradıkları haksızlığa yerinerek; sarhoşluklar içinde mutsuz; sızlanmalarla zavallı ve iğrenç dönerlerdi. Bazanda haylazları eve ana babaları getirirdi. Onları herhangi bir yerde, bir duvar dibinde, yol üstüne boylu boyunca uzanmış olarak, ya da meyhanede körkütük sarhoş bulurlardı. İçkiyle gevşemiş olan ince, çocuksu gövdelerini yumruklar durur, sonra da onları biraz hoyratça, ertesi gün şafak vakti fabrikanın düdüğü uğursuz bir yel gibi havayı yırtmaya başladığı zaman yeniden işe yollamak için uyandırmak üzere yatırırlardı.

Çocuklara küfreder, öldüresiye döverlerdi. Gençlerin sarhoşluğu ve birbiriyle dalaşmaları yaşlılara çok tabii gelirdi. Babalar da gençken, içmişler, dövüşmüşlerdi, ve onları da anaları babaları aynı tarzda cezalandırmıştı. Hayat her zaman böyle olmuştu. Yıldan yıla ağır aynı düzenle ve pek eski, sağlam alışkanlıklarla kendi kendi-

nin eşi oluşunu sürdürerek, suyu bulanık bir ırmak gibi akıyordu: Birbiri ardı sıra günler boyunca düşünmek ve her zaman aynı şeyi yapmak. Ve hiç kimsenin de bir değişiklik yapmaya ne zamanı, ne de arzusu vardı.

Engels de 1839'da, Barmen ve Elberfeld şehirleri tekstil endüstrisinde önemli bir yer tutan Wupper vadisi konusunda aynı şeyi söylüyordu: (110)

Almanya'da hemen her yerde raslanan gürbüz ve kendi kendine beliren halk hayatı burada hiç hissedilmiyor. Şüphesiz, bu fark ilk bakışta göze çarpmıyor; çünkü her akşam, sokaklardan şarkılar söyleyerek geçen neşeli arkadaş gruplarının sesleri duyuluyor. Ama söyledikleri, sarhoş dudaklarından hiç bir zaman dökülmemiş en âdi açık saçık şarkılar. Almanya'da çok bilindiği halde ve bundan haklı olarak gurur duymamız gereken o halk şarkılarından birini hiç bir zaman işitemiyorsunuz. Bütün meyhaneler, özellikle Cumartesi ve pazar günleri, tıklım tıklım dolu. Ve akşam onbirde, yani kapanma saatinde, sarhoşlar alay alay buralardan çıkarak derede sızıyorlar...

Bu durumun nedenleri besbelli. En başta, fabrikada çalışmanın rolü çok büyük. İçinde oksijenden çok duman ve toz teneffüs edilen alçak tavanlı bölmelerde, hem de altı yaşından beri çalışıyor olmak insanın bütün gücünü de hayat sevgisini de yok etmek için birebir. Evlerinde tezgah olan dokumacılar ise, sabahtan geceye kadar, sırtları alev gibi sıcak sobayla kavrularak iki kat oturuyorlar. İçlerinde mistisizmden kaçabilen bu sefer de alkolün kurbanı oluyor.

Devrin şarkılarından biri şöyle diyor:

Anasının oğlu işte böyle
Hakkıyla kazanılmış dokumacılık ücretini içer.

Burada şimdi belki, XVIII. yüzyılın ilk yarısının tarihine meraklı olanlar Hogart'ı ve Gin-Lane'ini, Londra sokaklarındaki içki alemlerini hatırlayacak ve fark nerede diyeceklerdir. Bu fe-

nomenden söz eden bir iktisat tarihçisini dinleyelim:

Son vermek için bir de, değişik bir sınıfı, proletaryanın ve Londra küçük burjuvazisinin kopuklar takımı ile yarı kopuklar takımını düşünelim. İşte bu, şehrin pek büyük olması dolayısıyla, gurbetçi hayatları ile aynı zamanda küçük suçlardan yedekleriyle de içinde asıl kaynakları kendi memleketleri olan insan yığınının hâlâ büyük rol oynadığını gösteren bir devrin sıkıntılarını yansıtan bir şeydir. Bu fenomenin, kendine mahsus günlük cin alemleri orjileri vardır. (111) Hogart'ın katı realist tablosu "Gin-Line", borçluların yattığı büyük Newgate hapishanesi ve ölüm cezası ya da kolonilere sürgün edilmek gibi müeyyidelerin korkunçluğu göz önüne getirilsin. "Defoe'nun 'Moll Flanders'ta anlattıkları düşünülsün". Yine bu fenomenin, imalathane çalışması ya da tarım işleri için, nispeten daha yüksek bir çocuk satma ya da terketme yüzdesi olduğu gibi, özellikle yüksek bir çocuk ölümü yüzdesi de vardır. İster cin içicisi biçiminde hububat tüketicisi, ister kolonilerde mecburi çalışma işçisi, ya da sadece fahişe, veya kapitalist bir rakiple mücadele halindeki ganster olsun, şehirleşmenin ortaya çıkışı döneminin gurbete düşürdüğü ve onların gurbetçi hayatlarını yine kendi gayeleri için kullandığı insanların yaşayışının güvensizliği ve barbarca hainliği de kendini bütün ağırlığıyla bu sosyal tabakanın üstünde duyurur. (112)

Bu demektir ki, o zaman, yani XVIII. yüzyılın ilk yarısında, bu içki alemlerine, *orjilere* katılanlar, her şeyden önce, üretim sürecine yabancı unsurlardı. Oysa XIX. yüzyılın ilk yarısında proletaryaksek seviyedeki en ileri üretimin işçi kitlesi söz konusu olacaktır. Ve o devirde de fabrikaların proletaryası başta kadın ve çocuklardan meydana geldiğine göre, alkolizmin kurbanları arasında da tabiyatıyla en başta onlar bulunuyordu. Hem de bu alkolizm, örneğin Hintliler *ateş suyu*'yla ilk olarak tanıştıkları zamanki gibi hoş bir kusur değil, hemen hemen zorunlu bir moral takviyecisiydi. Tıpkı, devlet adamı ve tanınmış iktisatçı Moritz Mohl'ün henüz Württemberg krallığı hizmetindeyken yazdığı gibi:

Bütün hafta sabahın beşinden akşamın saat onuna kadar çalışarak cumartesi günü parasını alınca, altı gün makina olduktan sonra bir gün de insan olmak kararıyla ve pazartesi günü işine cebinde bir metelik olmaksızın başlayıp Sisyphe'in kayasını yeniden dağın tepesine götürmeye devam edecek olan iplik işçisine kim tarizde bulunabilirdi? (113)

Bu şartlar altında da, okuma yazma bilmemenin ve cehaletin, işçilerin arasında onların babaları ve büyük babaları zanaatçılık yaptıkları ya da evde çalıştıkları zamankinden çok daha yaygın olmasına kim şaşabilir?

Üstelik bir de şunu düşünelim: O devirde, *önceki* devrin tersine elleriyle çalışan işçilerin arasında kalifiye işçi nispeti durmadan azalıyordu. Çünkü, daima daha fazla vasıfsız işçi kullanmak ancak makinanın yapabileceği bir şeydi. İşte bunu da göz önünde tuttuğumuz zaman, o devirde okur yazarlığı azaltan ve cehaleti arttıran şeyin de tekniğin ilerlemesi olduğunu daha iyi anlarız.

İşte bundan dolayı, örneğin ibadet ve eğitim konusundaki şu raporda okuduklarımızın da burada daha önce naklen anlattığımız duruma tıpatıp uyduğu kanısına varıyoruz: **Bize göre, yapılan araştırma sonucunda on yaşından küçük çocukların bile fabrikalarda sabahın saat beşinden akşamın sekizine kadar, öğle yemeği ve okul saatleri dışında işe hiç ara vermeden çalıştırılmaları çok mahzurludur. Zira pek körpe yaştaki bu çocuklar uzun bir iş çalışmasıyla o derece bitkin duruma gelmektedirler ki, onları artık eğitim için kaybedilmiş saymak için hiç de yanlış olmayacaktır. Benim idare amiri olarak fikrim budur, bundan dolayı da bu duruma bir an önce son verilmesi gerektiği düşüncesindeyim.** (114)

Ayrıca bu durum yine de nispeten iyiydi. Zira okul ve öğrenim bakımından düşünülecek olursa, çocuklar *fabrikadaki çalışmaları dolayısıyla onlara öğretileni öğrenemeyecek kadar bitkin olmalarına, üstelik öğretim için ayrılan saatlerin de daima, çocukların artık en iyi randımanı veremeyecekleri bir zamana rastlamasına rağmen* yine de iyi durumdaydılar. Gerçekten, fabrika-

lara bağlı okulların en başta gelen avantajlarından birinin, çocuklara uyuyarak ya da hiçbir şey düşünmeksizin uyuklayarak fabrika işinin yorgunluğunu üstlerinden atmak imkanını verdiğini söylemek yanlış olmaz.

Yalnız ne var ki, çocukların büyük bir kısmı okula gitmiyordu. 1838'de Manchester yakınındaki Pendleton'da öğrenim konusunda yapılan bir araştırma, okula gitmesi gereken 2657 çocuktan ancak 1276'sının, yani yarısından azının devamlı olarak okula gittiğini göstermişti. Ama bunların da üçte biri okulda yalnız üç yıl kalıyordu. Okula devamlı olarak gidenler için ise, **bunların büyük bir kısmının eğitim ve öğreniminin pratik faydası, öğretimin kötü kalitesi yüzünden pek azdı ve okul devresinden sonraki entellektüel ilgisizlik, edinilen bilginin de kısa zamanda unutulmasıyla sonuçlanıyordu** denilmektedir.

Yukarda sözünü ettiğimiz raporda ayrıca, *genellikle laik, gönüllü öğretmenler tarafından öğretim yapılan dini kuruluşlar olan* **Pazar günü okulları** olmasa, bu edinilen bilginin unutulması'nın daha yaygın duruma geleceği belirtilmektedir. Raporda bundan başka, en çok yirmi yaşında olan 4512 kişiden dörtte birinin hiçbir zaman düzensiz olarak bile okula gitmediğini ve 350 kişinin de ancak Pazar günü okuluna gitmiş olduğunu görüyoruz. Bu araştırma yapıldığı sırada okula gitmekte olan 1287 kişiden 177'si ise beş yaşından küçükmüş ve okula da sadece, büyükler işe gittiği sırada evde onlara nezaret edecek biri bulunmadığı için gönderiliyorlarmış. Tabii ki bu durumda da haliyle, okulun eğitim düzenini bozuyorlardı.

Araştırmanın kapsamına alman 4512 kişinin 2017'si, içlerinden yarısının okula gitmiş ya da gitmekte olmasına rağmen okuma yazma bilmiyorlardı. Raporda bunların ardından da, 601 kişi **ancak okuma bilir** olarak kaydedilmiştir. Verilen bilginin değeri, bu konudaki şu rakamlara bakılınca daha iyi anlaşılacaktır: İki ya da üç yıl boyunca öğrenim görmüş 367 çocuktan 144'ü okuma yazma biliyor. 131'i ancak okuma biliyor, 92'si de hiç okuma yazma bilmiyordu. (115) Başka yerlerde de durum İngiltere ve Almanya'dakinin aynıydı. Nitekim, Fransa'da bütün komünlerin ancak yarısından fazlası en az bir okula sahip olmak

durumunu sürdürebiliyordu. Okuma yazma bilmeyenlerin sayısının da nüfusun yarısından fazlasını bulduğu tahmin edilmekteydi. (116) 1832'den itibaren tutulan okur yazar oranıyla ilgili istatistiklere göre, 1832 yılı içinde, yeni evlenmiş olanların yüzde 53'ü okuma yazma bilmiyordu.

Birleşik Devletler'de, **Mechanics's Magazine**'in 1833 Ağustos (II, 69) tarihli sayısı, beşle on beş yaşındaki okula gitmeyen çocukların sayısını 1 milyon olarak tahmin ediyor. **People's Magazine** de 1834 19 Nisan yılı için aynı konuda 1.250.000 rakamını vermektedir.

Bu arada da, okul durumunu incelerken, yönetici sınıfların içinde halkın eğitim ve öğrenim görmesini tehlikeli bir olay sayanların az olmadığını gözden kaçırmamak gerekir. Bir kısmı, bu konudaki en küçük bir gelişmeye bütün gücüyle karşı çıkıyordu. Bunlardan, parlamento üyesi ve *Royal Society*'nin yönetici Giddy bu konuda şu delilleri sıralıyor: **Her ne kadar ilk bakışta pek doğruymuş gibi görünse de, çalışan yoksul insanlara eğitim vermenin gerekli olduğu yolundaki bir delil, vereceği sonuçlar bakımından yanlış çıkar ve bu kimselerin gerek maneviyatı gerekse mutluluğu üstünde olumsuz bir etki yapar. Gerçekten, eğitim yoksul insanlara, onları toplumun içinde kendilerine ayrılmış yer olan tarımda ya da başka mesleklerde iyi birer uşak olmak mevkiini almak yerine, durumlarından nefret etmeyi öğretecektir. Sonunda da, yumuşak başlı ve söz dinler insanlar olmayı öğretecek yerde, eğitim, bütün fabrika şehirlerinde görüldüğü gibi, bu kimseleri yılgın, dikkafalı insanlar durumuna sokar. Eğitim görünce, bunlar zararlı, tehlikeli, kışkırtıcı ve din aleyhtarı broşürler okuyacaklardır. Bu da onları amirlerine karşı saygısız, haddini bilmez duruma getirecektir. Sonuç olarak da, birkaç yıl içinde Parlamento bunlara karşı kuvvet kullanmak ve halen yürürlükte olan kanunlardan daha sert kanunlarla yetkililerin yardımına koşmak zorunda kalacaktır.** (117)

Hobhouse 1807'de bir büyük toprak sahibi tarafından bu anlayışa uygun olarak kurulmuş bir okuldan söz ediyor. Bu okul bir çok komünün çocukları için açılmıştı. Ama okulda yalnız okulu

açan kimsenin teker teker seçtiği kırk kişiye yetecek kadar yer vardı. Bütün çocuklar okuma öğrenmek zorundaydı. Ama çok azı, okulu açan kimsenin kendisi tarafından teker teker seçilmiş olan kırk çocuktan, okulu açan kimsenin seçtiği birkaçı **tehlikeli iş** olan yazı ve hesap öğrenimine katılmak hakkına sahipti. (118)

ÖRGÜTLERİN BAŞLANGICI

Milyonlarca insanın en büyük yoksulluk içinde yaşadığı, bu karanlık hayatın arada bir yalnız içki alemleriyle kesildiği bu şartlar altında her tarafta meydana gelen entellektüel bakımdan pek uyanık, içinde yaşadıkları toplum konusunda derin fikirlerle dopdolu ve temsil ettikleri sınıfın yaşayışını başta aşağı değiştirmenin arzusuyla yanan insan topluluklarının ortaya çıkmış olması şaşırtıcı bir olaydır.

Bir tatil gününün fabrika işçilerinden söz eden Gorki'yi dinleyelim:

Akşam tembel tembel sokaklarda geziniyorlardı. Kaloşu olanlar, yerler kuru olsa bile giyiyor, şemsiyesi olanlar yağmur yağmıyorsa bile yanına alıyordu.

Rastlaştıkları zaman fabrikadan, makinalardan söz ediyor, işçibaşıları kötülüyorlardı. Üzerinde konuşulacak ve fikir yürütülecek konu olarak, ancak onları yakından ilgilendiren ve işlerine dokunan konular vardı. Günlerin sıkıntılı boşluğunu yalnız, beceriksiz ve tembel bir fikrin münferit kıvılcımları aydınlatıyordu. Eve dönünce karılarıyla kavga için vesile arıyor ve çoğunlukla onları insafsızca dövüyorlardı. Gençlik kır kahvelerine çıkıyor, ya da akşam için aralarından birinin evinde toplantılar düzenliyor; akordiyon çalıyor, yakışıksız şarkılar söylüyor, dansediyor, bayağı çirkin sözler ediyor; içiyordu. İş dolayısıyla bitkin oldukları için çabucak sarhoş oluyorlardı. Kalplerinde marazi, karışık, dile gelmeye çalışan bir tahriş, bir çatma duygusu uyanıyordu. Bu tedirginlik duygusunu ortaya çıkarmaya yarayacak hiçbir fırsatı kaçırmıyor, bir hiç yüzünden, vahşi hayvanların

yırtıcılığıyla birbirlerinin üstüne saldırıyorlardı. Aralarında kanlı kavgalar çıkıyordu. Bu kavgalar çok zaman tehlikeli yaralarla, bazan da öldürücü bir darbeyle sonuçlanıyordu. İnsanların birbirlerine karşı davranışlarında çoğu zaman dile gelen, içlerindeki işte bu adale yorgunluğunun geçmezliği kadar söküp atılamaz olan gizli, için için sürüp giden öfkeydi. Dünyaya bu psişik illetle geliyorlardı. Bu illet onlara babalarından geçmişti ve bir gölge gibi peşlerini bırakmayarak onları hayatta boş yere, iğrenç davranışlara itiyordu...

Bu hayatı elli yıl boyunca sürdükten sonra artık ölümün eşiğine geliniyordu. (119) Bu sözler bir romanın, **Ana**'nın girişidir ve derin anlamı da şudur:

Varsın binlerce çocuk, beşikten mezara kadar monoton bir hayat geçirmek üzere fabrikaya gitsin. Kıvılcım bir gün parlayacak, ve başka yerde patlayan kıvılcımlarla da büyük bir ateş meydana gelecek. İnsanlar bu ateşe göz kulak olacak; onu üzerinde uzun uzun düşünülerek işlenmiş bir amaçla, binlerce fedakarlık pahasına yayacaklar. İyi örgütlenmiş, birbirleriyle sıkı bir irtibat halinde, ardı arkası kesilmeyen bozuşmalara ve kopmalara rağmen, burada uzun uzun anlatılmış olan şartların dışma çıkan yolu aydınlatmaya yarayan meşalenin taşıyıcıları olarak, insanları sefaletin içinden çıkaracaklar.

Yönetici sınıfların, yani Eski Yunan'ın kölelik taraftarlarının Feodal senyörlerin, geçmişin burjuvazisinin gerçekleştirmiş oldukları muhteşem! Evet, yeni bir topluma egemen olmak ve o toplumu yönetmek için bütün bunları meydana getirmeleri gerekiyordu. Baskı altındaki sınıflar tarihte hiçbir zaman bu kadar çok şey gerçekleştirmemiştir. Bunu Friedrich Engels şöyle formüle ediyor: **Gerçekten emekçi olan nüfus kendi günlük işiyle, ona toplumun ortak işleriyle -iş yönetimi, devlet işleri, hukuk, sanat, bilimle- uğraşmaya vakit bırakmayacak derecede dolu olduğu sürece, bu işlerle ilgilenmek üzere, asıl çalışmadan azadedilmiş bir sosyal sınıfa ihtiyaç duyuldu. Bu sayede de işte o sosyal sınıf, kendi avantajının gereği olarak, emekçi sınıfların sırtına her zaman biraz**

daha ağır bir yük bindirmekten geri kalmadı. (120)

Doğuşu bu kitabın konusu olan işçi sınıfı, gerçekleştirdiği dünya çapında önemli şeylerle, kendini ondan önce gelmiş, elleriyle çalışan bütün diğer sosyal sınıflardan temelden ayırt ettirir. Ve ona bunu yapmak imkanını veren de (Hegel olsa, buna tarihin cilvesi! derdi) makinadır. O makina ki, onları yaptıkları işe, kendi hayatlarına yabancı kılar; makinanın birer parçası, birer eklentisi durumuna getirir; entellektüel hayatlarını kendine mal eder, kendi malı yapar!.. Engels bunu şöyle anlatıyor: **Şurası çok açıktır ki, insan emeği insanın yaşamak için kendisine gerekli olandan ancak pek az fazlasını üretebildiği sürece, üretici güçlerin artışı, alış verişin yaygınlaşması, devletin ve hukukun gelişmesi, bilimlerin ve sanatların meydana çıkışı ancak, işbölümünün; temeli, çalışmanın basit el emeği işini yapanlarla iş idaresi, ticaret, devlet işleri, ve daha sonraları da bilim ve sanatlarla uğraşan birkaç imtiyazlı arasındaki büyük çapta üleşilmesi olan bir artışının sayesinde mümkündür. Ancak üretici güçlerin büyük endüstri sayesinde görülmemiş bir biçimde gelişmesidir ki emeği toplumun istisnasız çalışma saatlerini herkesin teorik ve pratik olarak toplumun ortak işlerine katılmasına yetecek zamanı kalabileceği biçimde azaltmak imkanını sağlayabilmiştir.** (121)

Böylesine yüksek bir prodüktiviteyi mümkün kılan, makinadır. Gitgide artan bir çalışma yoğunluğuna yol açan da makinadır. Ve çalışmanın gitgide yoğunlaşmasıdır ki işvereni, objektif olarak, fizyolojik nedenler dolayısıyla, çalışma süresini kısaltmak, bu sürenin kısaltılması için mücadele eden işçilere boyun eğmek zorunda bırakır. Fizyolojik nedenler ile işçilerin mücadelesinin birleşmesi de bu kitabın ele aldığı dönemin sonunda çalışma saatlerinin azaltılmasına ulaşır. Böylece de işçi sınıfına büyük ve önemli sosyal rolünü oynamak imkanını vermiş olur.

İşçilerin yaşama tarzını tayin eden bir çok faktör vardır:

Gerekli ücretler, çalışma saatleri, mesken ve sağlık durumu, hukuki durum, oy verme hakkı, dernek vb. kurma hakkı, yardımlaşma kurumları ya da sosyal güvenlik kuruluşları ve daha bir

çok şeyler... Ama bu kitabın ele aldığı dönem ve daha sonrası için de en önemli olanı sonucu tayin eden faktör bir tanedir: Çalışma süresi.

Şurası çok açıktır ki günde 13 ila 18 saat arası bir süre boyunca kullanılan insanların politik bakımdan ya da sendika olarak örgütlenmeye, bilgi ve görgülerini arttırmaya, propaganda yapmaya, kışkırtıcılık yapmaya; kısaca söylemek gerekirse, el emeği çalışmasından, başka bir yoldan sosyal hayata katılmaya ne zamanları, ne de bedeni ve zihni güçleri olur.

Daha önce de söylediğimiz gibi, çalışma saatlerinin azaltılması devri bizim gözlemlerimizin çerçevesinin dışında kalmaktadır. İngiltere'de, **on saatlik işgünü** kanunu 1847'de ve özellikle de Macaulay'in bir söylevinin etkisiyle kabul edildi. Macualay bu söylevinde işgününün kısaltılmasının aleyhinde olanlara karşı şunu söylemişti:

Siz sözünüzü şöyle bağlıyorsunuz: Üretimi azaltmaksızın çalışma saatlerini azaltamayız. İşçinin ücretini azaltmaksızın da üretimi azaltamayız. Bu arada da tezgahlarının üstüne ölü gibi düşünceye kadar çalışabilecek olan yabancılar bizi kısa sürede bütün dünya pazarlarından kovacaklardır. O zaman ücretler hemen düşecek; emekçi halkımızın durumu bugünkünden çok daha kötü olacak ve bizim ihtiyatsızca müdahalemiz, tıpkı atalarımızın aracı hububat tüccarları ile tefecilerin işlerine müdahalelerinde olduğu gibi, yardım etmek istediğimiz sınıfın sefaletini arttırmaktan başka sonuç vermeyecek...

Baylar, İngiltere'de bundan tam üç yüz yıl önce Kilise'de büyük değişiklikler oldu. Yeniliklere susamış olan o devirde, bu konuda çok yazı yazıldı, çok söz edildi: Hristiyanlar bir tanrı buyruğu gereğince haftanın bir günü dinlenmeli midir? Biliyorsunuz ki burada ve Kıta Avrupasında başlıca Reformcular böyle bir buyruğun varlığından şüphe ediyorlardı. Şimdi, 1546'da Parlamentonun artık pazar günü ile haftanın diğer günleri arasında hiçbir fark olmadığı yolunda bir kanun çıkarmış olduğunu tasavvur

edin. Baylar, şayet muarızlarımız kendi kendileriyle mutabıksalar böyle bir kanunun ülkenin zenginliğini ve işçilerin ücretlerini pek çok arttıracak olduğunu söylemeleri gerekir. Eğer görüşleri doğru olsaydı, çalışma zamanına altıda bir zammın büyük sonuçlar vermiş olması gerekecekti!.. Ne büyük bir üretim artışı! Ne büyük bir ücret artışı! Yabancı zanaatçı yılın üçyüz altmış beş gününde mağazaları açık, pazaryerleri tıklım tıklım; kazmaları, kürekleri, rendeleri, malaları, örsleri ve dokuma tezgahları bütün yıl boyunca durmadan çalışan bir ülkeyle rekabete girişmekte kendini nasıl güçsüz hissedecekti! Üç yüz yılın pazarları bizim iş günlerimizin elli yılı eder. Endüstrisinin elli yılda neler yapabileceğini biliriz. Geçmiş elli yılın endüstrisinin ne harikalar yaratmış olduğunu hepimiz biliyoruz. Saygıdeğer arkadaşımın öne sürdüğü deliller bizi kaçınılmaz bir biçimde, şayet son elli yıl boyunca pazar tatili yapılmamış olsaydı bugünkünden çok daha zengin ve daha uygar bir ülke durumuna gelmiş olacağımız, özellikle de emekçi sınıfın çok daha büyük bir refah içinde varmış olacağı sonucuna götürüyor. Acaba durumun böyle olacak olduğuna, kendisi, ya da bu meclisin üyelerinden bir teki cidden inanıyor mu? Benim kendi payıma şundan hiç şüphem yok: Eğer biz ve atalarımız üç yüz yıl boyunca pazar günleri de haftanın diğer günlerinde olduğu kadar şevkle çalışmış olsaydık, bugün çok daha yoksul, çok daha az uygar olurduk. Üretim daha az ücretler daha düşük olurdu ve bütün dünya için yünlü ve pamuklu dokumalar, bıçaklar yapan da bizden başka bir ülke olurdu. (122)

Çalışma süresinin azalması Fransa'da 1848 Devrimiyle, Belçika ve Hollanda'da da aşağı yukarı aynı zamanda, Almanya'da daha sonraları, İtalya ve Avusturya'da ise daha da sonra başladı. Çalışma süresinin kısaltılması için mücadelenin 1830'dan sonra gitgide canlandığını söylemek yanlış olmaz. Örneğin Almanya'da, konusu çalışma saatleri olan grevlerin bütün diğer grevlere oranı şöyledir:

1850 - 1857 % 7.6

1858 - 1866 % 13

1867 - 1870 % 17.6

Birleşik Devletler'de, makinistler ve demirciler sendikası 1863'te Boston'daki yıllık kongresinde, işçi hareketinin konu olarak en başta, çalışma saatlerinin kısaltılmasını aldığını şu sözlerle ilan ediyordu:

İlan ediyoruz ki işçiler olarak durumumuzda yapılacak ve bütün diğerlerini ancak ondan sonra düşündüğümüz en önemli değişiklik, günlük çalışma saatlerimizi her zaman için sekiz saate kadar indirmek olmalıdır...

Çalışma saatlerinde yapılacak azaltmanın ücretlerde yapılacak zamla aynı şey olduğunu bildiriyoruz.

Sözümüzü bağlamak için de, işgünü saatlerinde bir azaltmanın hareketimizin başlıca hedefi olduğunu, bunu tam bir bilinçle öne sürdüğümüzü, bu sözün, sermayenin görüşüne aykırı bir görüş olmadığını, aynı zamanda da davamıza büyük bir sosyal ve ahlaki reformun saygıdeğerliğini ve gücünü verdiğini, bu görüşün her bakımdan, devrin en ilerici, en liberal düşünürlerinin sempatisine ve yardımına layık olduğunu, büyük çalışma reformu sorununun içindeki bu kesin ve nihai nokta üstünde derin sistematik bir kışkırtmaya başlama saatinin geldiğini açıklıyoruz. (123)

Demek ki, çalışma saatleri sorunu, bütün işçi hareketinin kendini olanca ağırlığıyla duyuracağı sorun olacaktı. Sendikalar, işçilerin çektiği bütün acıları işgünü saatinde yapılacak bir kısaltmayla yok edebilecekleri düşüncesindeydiler. Sekiz saatlik işgünüyle işçilerin hayat seviyelerini yükseltmenin mümkün olduğuna inanıyorlardı. Aynı zamanda bunun işverenin çıkarlarına aykırı olmadığına da inanıyorlardı. Bu muhakemenin temelinde yatan neydi?

Saatlerde bir indirim ücretlerde bir artıştır adındaki broşüründe İra Steward şöyle bir açıklama yapıyor: (124)

İşleri en eziyetli, en uzun olanlar, ücretleri en az olan-

lardır. Oysa hoş, tatlı bir meşgalesi olanların aldıkları para genellikle daha çok; hiçbir şey yapmayan bir çoklarının kazandığı ise büsbütün çoktur.

Bundan, işleri en eziyetli, en uzun olanların zaten o kadar eziyetli bir işte; o kadar uzun bir zaman çalıştıkları için öylesine az bir ücret aldıkları sonucu çıkar.

Böylesine çok çalışanlar o kadar bitkin durumdadırlar ki bedeni ihtiyaçlarını gidermekten başka hiçbir şey istemezler. Buna karşılık, az çalışanların zevklerini geliştirecek zamanları vardır. Onların arzuları sırf maddi ihtiyaçları çok geçer.

İşleri o kadar ağır ve uzun olanlar, daha çok ücret istemek için diretecek durumda olamazlar; çünkü buna ne güçleri, ne zamanları, ne de arzuları kalır. Günde on dört saat çalışan birini düşünün: Ne kitap ne de gazete okumaya, ne banyo yapmaya, ne mektup yazmaya, ne çiçek yetiştirmeye, ne dost ağırlamaya, ne de gidip sanat eserleri görmeye zamanı vardır.

Buna karşılık günde yalnız sekiz saat çalışan bir kimsenin boş zamanları çoktur.

Benim teorim şu:

1. Daha çok boş zaman, kişiyi daha yüksek ücret istemeye sevkedecektir.

2. Hepimiz daha yüksek ücretler istersek, reddedilmemiz için hiçbir sebep olamaz, çünkü bütün işverenler aynı tarzda isabet almış olurlar.

3. Herkes daha yüksek ücret isteyecek olursa bu iddiaya karşı çıkılamaz.

4. Buna karşı direnmek, işverenler için yeryüzünün en nüfuzlu gücüne karşı "grev" yapmak, yani halk yığınlarının geleneklerine, alışkanlıklarına ve fikirlerine karşı çıkmak gibi bir çılgınlık olur.

5. Halkın alışkanlık ve fikirlerindeki değişiklik o derecede

ilerleyici olacaktır ki, bu değişiklik ticareti ya da sermayeyi güçleştiremeyecek veya engellemeyecektir.

6. Ücretlerin yükselmesi toplumun zayıf taraftarları, en ağır suçları, alışkanlıkları, tekelleri yüzünden olduğu kadar da sermayenin, zenginliklerin üretimi ve dağılımındaki daha meşru ve şerefli kârları için yapılmış olacaktır.

7. En son olarak da şunu belirtmek gerekir: Bir malın maliyet fiyatı otomatik olarak hemen hemen sadece, imal edilen mal miktarına bağlı olduğuna göre, işgünü süresi kısalınca ücretlerde fiili bir yükselme olmuş demektir. Zira işçiler, ellerine geçen yeni boş zaman sayesinde, halen yalnız zenginlere mahsus olan lüks maddelerden satın almak arzularını yerine getirebileceklerdir. Çünkü o maddeler zaten, yalnız zenginler tarafından satın alındığı, yani az üretildiği için daha pahalıdır. Oysa işçi daha az çalışarak karşılığında yine aynı ücreti aldığı zaman ücretinde bir artış olmuş demek olduğuna göre de satın almak istediği lüks mallara talebi arttırarak fiyatlarının ucuzlamasına yol açacaktır. (125)

Steward, yukardaki yedinci maddeyle ilgili olarak ayrıca, daha kısa bir işgününün ülkenin edebiyatını, politikasını, günlük basınını denetim altına alarak kapitalist *ahlak bozuculuğu* da ortadan kaldıracağını umuyordu. Çünkü boş zamanların artmasıyla, işçinin edebiyat ürünleri talebi pek çok artacak ve yazarlar artık işverenlere bağımlı olmayacaklardı. Bu teori 1863'te Birleşik Devletler'de doğdu. Tabii teorinin doğuşu, durumu idrakinden sonraydı. Bu mesafe, fikirlerin ortaya çıkması konusunda bazen pek uzun olabiliyor.

Üstelik, Sanayi Devrimi sırasında ortaya çıkmış olan sınıf gibi çalışma saatlerinde bir indirimin kültürel ve politik öneminin bilincinde, Sanayi Devrimi olur olmaz onu öylesine yararlanarak kullanmış olan bir sınıfta kendi sosyal rolünün tohumlarının bulunması; bu tohumların da yeşermeye başlamış olması gerekirdi. Özellikle de bu sınıfın 1850'ye kadar, burjuvaziden ve küçük burjuvaziden gelen Radikaller, Ütopistler, her şeyden önce de Marx ve Engels gibi yardımcıları olursa..

Çok zaman yeryüzünün dört bir köşesinden gelen, bu yüzden de birbirleriyle konuşma yoluyla anlaşamayan Antikite devrinin kölelerini bir yana bırakacak olursak, beden işçileri her zaman, şu ya da bu biçimde örgütlenmiş durumdaydılar. Ama her zaman da, toplumun içindeki yerleri, durumları yüzünden objektif nedenler dolayısıyla bölünmüşlerdi. Sosyal durumları ve çıkarları birbirinin aynı milyonlarca beden işçisinden koca bir ordu meydana getiren Kapitalizm için ise durum böyle değildir.

See, **Modern Kapitalizmin Kaynakları** adındaki kitabında şu noktalara dikkatimizi çekiyor:

İngiltere'de olduğu gibi Fransa'da da kapitalist büyük endüstrinin sonucu, çalışanlarla çalıştıranlar arasında çok zaman aşılamayan bir uçurum yaratmak olmuştur. Demek ki işçi sınıfı ondan sonra kollektif çıkarlarının bilincine daha büyük bir açıklıkla varacaktır. İşçi sınıfı, ustalarla çırakların aşağı yukarı aynı hayat tarzını yaşadıkları, çeşitli sınai sınıflar arasında kesin bir ayrılık olmayan bir devirde bunu yapamamıştı. Şimdi artık emekçiler sınıf çıkarlarını savunmak için örgütleneceklerdi. Bu örgütlenme de İngiltere'de Fransa'dan önce oldu, çünkü evrim orada çabuk, hızla ve daha yoğun kitlelere yönelmişti. Bundan sonra da artık söz konusu olan, 1789'daki gibi köylü sorunu değil, doğrudan doğruya işçi sorunudur. (126)

Tabii ki sendikalarını ve derneklerini ilk kuranlar fabrika işçileri olmamıştır. Bu konuda bir fikir edinebilmek için Hutt'un ilk İngiliz sendikaları üstünde yazdıklarını okuyalım:

XVIII. yüzyılın sonunda, sendikalar gerçekten kök tutmaya başlamışlardı; bu da birbirleriyle genel olarak tavernalarda, işin modern tarafının ağır bastığı mahalli klüplerin karşılaşmaları biçiminde oluyordu. -Resmi masrafların en önemli unsuru da alkoldü.- **Bu klüpler çoğunlukla, henüz Sanayi Devriminden etkilenmemiş olan tipografları, fıçıcılar, mobilya marangozları, tersane işçileri, kağıtçılar vb. gibi kalifiye işçilerin meydana getirdiği bir "işçi aristokrasisi" tarafından kurulmuştu.**

Bu örgütlerin henüz sınai işçi sınıfının dernekleriyle ortak hiçbir yanı yoktu. Bununla birlikte, Hutt'un yaptığı tespitlerin hemen arkasından şu gözlemler geliyor:

Ama 1792'den itibaren sendikalar bu işçi klüplerinin en büyük rolü oynayanı Lancashire pamuk iplikçileri derneklerinde yeni fabrika işçileri arasında yayılmaya.. başlamıştı ve Parlamento tarafından ünlü 1799 ve 1800 tarihli sendika aleyhtarı kanunların çıkarılması da buna bağlı olarak, sermaye sahibi işverenlerin durumlarının tehlikeye girebileceği düşüncesinin Fransız İhtilalinin yöneticiler üzerinde yarattığı panikle birleşmesi sonunda olmuştur. (127)

Bu iki örgüt tipi arasında şüphesiz büyük farklar vardır. Her şeyden önce, ilkin 1799'da, ikinci defa da büyük tiyatro yazarı Sheridan'ın önderliğindeki muhalefetin müdahalesiyle biraz yumuşatılarak 1800'de kabul edilen sendika aleyhtarı kanunlar, zanaatçılara bu arada da evde çalışan dokumacılara olduğundan çok daha büyük bir sertlikle işçilere karşı uygulanır. İşte bunun içindir ki marangoz ve ipçi William Lowett'in, biyografisinde, 1819'da, yani sendika aleyhtarı kanunlar yürürlükte olduğu bir sırada Londra'ya geldiğinde, bir sendikaya üye olmadan kendi mesleğinde iş bulamamış olduğunu yazmasını normal karşılıyoruz. Webb kardeşler ise durumu genel olarak şöyle görüyorlardı: **Zanaatçıların baskıya, örgütlenerek sürekli bir biçimde karşı koymalarına karşılıklı fabrika sanayiinde kimi zaman makinaları kırma krizlerine, karışıklıklara, kimi zaman da tam bir itaata ve boş yerler için merhametsizce bir mücadeleye rastlanıyordu. Baskı kanunlarının fabrikalarda mevcut Londra zanaatçılarınınki gibi örgütlerde etkisi, yalnız, birkaç kişinin bu yerlerde büyük bir güç kazanmasından başka bir şey olmadı. Sosyal mücadele devirlerinde bu şefler karşılarında kayıtsız şartsız bir itaat buluyorlardı. Ama önlemeleri imkansız olan birbiri ardısıra gelen başarısızlıklar sürekli örgütlerin kurulması için gerekli güvenin artmasını önledi.** (128) İşte Engels de bundan dolayı, belki de biraz kötümser bir tarzda şu gözlemi yapıyor: **Bu derneklerin tarihi, zaman zaman bazı münferit**

zaferlerle kesilen bir bozgunlar silsilesidir. (129)

Fabrika emekçilerinin örgütlenmesi çok daha güçtü. Çünkü bu insanlar birbirinden pek değişik tabakalardan geliyorlardı. Başlangıçta çoğunlukla ancak rastgele bu işi yapan kimselerdi. Hiç değilse onlar bunun böyle olduğunu düşünüyorlardı. Ayrıca, personelin içinde kadınlarla çocukların çok olması da başlangıçta asıl büyük ve aşılmaz güçlükleri yarattı. Ama örneğin New England'daki duruma baktığımız zaman bunun pek de o kadar büyük bir güçlük yaratmış olmadığını anlıyoruz. Burada da bir zamanlar sanayi emekçilerinin çoğunluğu kadınlarla çocuklardan meydana geliyordu. Kadınlar pek çok greve katıldılar. İlkin 1824'te Rhode Island'da Pawtucket'teki greve. Hatta pek çok grev yalnız kadınlar tarafından da yapılmıyordu. Yalnız kadınlara mahsus ve erkeklerinkinin yerini tutan sendikalar da vardı. **Female Society of Lynn** ve **Vicinity for the Protection and Promotion of Female Industry**, ya da daha sonraları 1845 ile 1847 arası Sarah G. Bagley'in yönetiminde kurulan **Lowell Female Labor Reform Association** gibi... 1842'de New Hampshire'da kurulmuş **Factory Girl** gibi özellikle kadın işçilere seslenen dergiler de vardı. Kadınların yanısıra çocuklar da yiğitçe grevlere katılıyorlardı. Çalışmasına çocuklar tarafından engel olunduğu için şikayetçi olan bir grev kırıcılığı vakasında olduğu gibi..

Bir işçinin hatıralarında, özellikle kadınların katıldığı bir grevle ilgili şu satırları buluyoruz: **Ülkede yapılan ilk grevlerden biri 1836 Lowell grevi oldu. Ücretlerin indirileceği ilan edildiği zaman haber büyük bir hoşnutsuzluk yarattı. Grev yapmaya ve fabrikayı topluca terketmeye karar verildi. Ve öyle yapıldı. Fabrikalar kapanmak zorunda kaldı. Kızlar alay halinde çeşitli fabrikalardan Chapel Hill ormanına giderek orada çalışma şartlarının düzeltilmesi için eskiden beri mücadele eden birkaç kişinin ateşli sözlerini dinlediler. Kızlardan biri bir tulumbanın üstüne çıkarak başarılı bir söylevle kendisinin ve arkadaşlarının duygularını anlattı. Özellikle ücretlerin indirilmesine karşı koymak için ne gerekiyorsa hepsini denemenin onların ödevi olduğunu bildirdi. Lowell'de ilk olarak bir**

kadın halkın önünde konuşma yapıyordu. Olay orada bulunanların üzerinde şaşkınlık ve heyecan yarattı. Grevcilerden biri, onbir yaşında bir kız çocuğu, çalıştığı salonu terkeden iş arkadaşlarının başında alayın en önünde yer almıştı. (130)

Birleşik Devletler'de, İngiltere'deki gibi, sendikaları yasaklayan bir kanun yoktu. Ama kanunlar çok zaman, bunların tesirli olabilmesini yalancı bir görünüş olarak kalmaya mahkum ediyordu. Yalnız 1806 ile 1815 arasında, Philadelphia, New York, Baltimore ve Pittsburg kunduracıları tam altı kere *devlete karşı ağır suç* işlemekle itham ve mahkum edildiler. Halk yığınlarının baskısıyla bu arada da Philadelphia ve New York'ta iş başına ilerici yargıçlar gelmişti. Kuzeyde kısa bir süre sonra, sendikalar biçiminde örgütlenmek hakkı tanındı. Yalnız sendikaların önemli eylem araçlarından olan grev nöbetçiliği, grev ve boykot gibi haklar mahkemelerin önünde çok zaman, işçi hareketinin meşru haklarından sayılmıyordu. 1831'de bile hâlâ, bir işçi yayını şöyle yakınıyordu: **Emekçiler daha çok ücret istemek için birleştikleri zaman kanun onları mahkum ediyor. Ama sermayedarların işçiyi ücretinden yoksun bırakmak için birleşmelerini kanun doğru ve övgüye değer buluyor.** (131)

Çocuklar; özellikle de çıraklar işyerlerinde kısmen, bazı özel kanunlara bağlıydılar. İşte bundan dolayı da 1823'te Chemnitz'de bir basma fabrikasındaki grev sırasında çırakların işvereni durumundaki imalatçılar, onlara greve katılmalarının çıraklık kontratlarını hükümsüz bırakacağını ihtar etti. Belediye Meclisi de çırakları, çalışmayacak olurlarsa hapse atılacaklarını söyleyerek tehdit etti. bunun grevin başarısızlığa uğramasındaki rolü hiç de az değildi, çünkü çıraklar, toplam işçi sayısının yüzde onbeşini meydana getiriyordu ve ağırlıkları gerçekten önemliydi. (132)

İşçi hareketinin bu başlangıç yıllarında, partilerle sendikalar gibi politik ve ekonomik kuruluşları birbirinden ayırt edebilmek özellikle güçtür. Sendikalar hiçbir zaman politik bir amaçtan yoksun değildir; ekonomik programı olmayan parti de düşünülemez.

1850'den sonra ise, işçilere özgü ayrı bir politik ideolojisi olmayan sendikalarla, en başta politik bir ideolojiyle yaşayan siyasi partiler olarak ikisi arasındaki fark çok açık duruma gelmiştir. Ama buraya kadar, çeşitli örgüt tipleri henüz tam bir açıklıkla ortaya çıkmadı. Bunları birbirinden ayırt edebilmek güç olmaktadır.

Buna bir de, ideolojilerin çok zaman ortak nokta olarak aralarında yalnız, hali hazır durumdan nefret ve her birinin kendi yolundan yeryüzünde daha iyi bir gelecek yaratmaktan başka hiçbir yan bulunmayan delillerinin ve ikna yollarının çeşitliliğini eklemek gerekir. Hobsbawn, çeşitli ideolojilerin herbirinin değerini tartmayı önemsememiş olmakla birlikte yine de durumun güzel bir tasvirini yapıyor:

Bu durumda, işçi hareketi, kendini savunmanın bir protestonun ve devrimin aracıydı. Ama emekçi sınıflar için bundan da fazla bir şeydi: Bir hayat tarzı. Liberal burjuvalar ona bir şey vermiyor; muhafazakarlar boş yere, yok olmak üzere olan ve zaten işçilerin düşmüş oldukları duruma da artık uygun düşmeyen geleneksel kuruluşların geri geleceğini vadediyorlardı. İşte bunun için de onlar kendileri işçi hareketinin ülkücü topluluklarında, mücadele temeli üstüne kurulu, kollektivist, öbür sınıflardan ayrı, hayatlarına bir gaye ve yön veren kendi hayat tarzlarını işliyorlardı. Liberallerin masallarına göre sendikalar kabiliyetsiz ve sorumsuz kışkırtıcılar tarafından baş kaldırmaya itilen işçilerden meydana geliyordu. Ama gerçekte tam tersine en zekileri ve en kabiliyetlilerinin sendikaların en ateşli savunuculuğunu üzerine almasına karşılık asıl sendikaların dışında tek başına kalanlar en kötü işçilerdi.

Birer ayrı dünya olan bu işçi toplulukları gelişmelerinin en yüksek noktasına zanaatçılığın eski "evde çalışma" döneminde vardılar. 1831 ve 1834 ayaklanmalarını yapmış olan ezeli isyancı Lyon'lu ipekçiler topluluğu böyleydi. Michelet'ye göre, bu dünya onlara yetmiyor, kendilerine daracık sokaklarının nemli loşluğu içinde yeni bir dünya; düşlerinden yapılmış bir cennet yaratıyorlardı. Keten do-

kuyucusu İskoçyalılarınki gibi topluluklar görüldü. Bunlar, kafalarını Swedenborg'un hayallerine takmış, kitaplıklarının, kendi bilim ve okuma çevrelerinin, resim topluluklarının muhitinde bir araya gelen cumhuriyetçiler, Jakoben püritenlerdi. Büyük bir şevk ve sebatla, din misyonlarının çalışmalarını, antialkolizmi ve çocuk bahçelerini savunuyorlardı. Bahçelerinde en değişik çiçeklerin yetiştirilmesinde aralarında yarışıyor, kendi ebedi dergilerini Dunfermline Gasometer okuyorlardı ve tabii hepsi de Çartist'ti. Sınıf şuuru, dövüşkenlik, zorbalardan nefret ve onları aşağılama, tıpkı üstünde çalıştıkları dokuma tezgahları gibi kendi dünyalarının malıydı. Zenginlerden aldıkları yalnız ücretleriydi. Hayatta neyi tasarruf ediyorlarsa hepsini topluluk halindeki çalışmalarına borçluydular.

Ama bu kendiliğinden olan "kendi kendini örgütlendirme" çalışması, eski tip emekçilerle sınırlı kalmıyordu. Aynı durumu, çok zaman ilk Metodistlerin yerel topluluklarına dayanarak Northumberland ve Durham maden işletmeleri ile işçilerin özellikle Lancashire'ın küçük şehirlerinde gelişen pek çok sayıda dostluk ve yardımlaşma derneklerinde Mutual and Friendly Societies bu sendikaları görmek mümkündür. İşçi hareketinin en ileri olduğu ülke tabii İngiltere'ydi. Çartist hareketi gibi, uzun süreli, içinde devrimciler ve ıslahatçılar bulunan, oy hakkı konusunda reform yapılması için Parlamentoya binlerce imzalı dilekçeler gönderen, öte yandan da 5 Ağustos 1839 günündeki genel kurulunda şu genel grev kararını alabilen kuruluşlara İngiltere'de rastlanıyordu:

"Bununla birlikte, aynı raporlar bizi emekçi sınıfın sanayi dallarına ait en büyük kısmının bu aym 12'sine doğru işi bir, iki ya da üç gün için bırakmaya istekli olabileceğine inandırmaktadır. O zaman eldeki bütün zaman, kortejlerin geçişlerine ve büyük toplantılara ayrılmış olacaktır. Ülkenin korkunç durumuyla ilgili olarak işte o zaman toplantılar ve görüşmeler yapılabileceğini, başka-

larının emeğiyle yağlanarak işçileri tehdit altında tutan aristokrasi ile orta sınıfın kan dökücü çoğunluğunun utanç verici despotizmini önlemek için en iyi yolun ne olacağını bulmak üzere kararlara varılabileceğini düşünüyoruz." (134)

Başka ülkelerde o zamanlar buna benzer hiçbir hareket yoktu.

Öte yandan, daha 1830'da önemli bir rol oynamış olan, ardından da 1848 İhtilaline ihtilalin kendi öz karakterini sağlayan patlayıcı gücü vermiş olan işçi hareketi gibi bir hareket ise yalnız Fransa'da bulunabilirdi.

Almanya'daki işçi hareketinin Fransa ile İngiltere'ye oranla geriliği pek büyüktür. Engels, **Komünistler Ligi** adlı incelemesinde şu gözlemi yapıyor: **O devirde, durumlarının işçi durumu olduğunu ve sermayeye karşı tarihi-ekonomik muhalefetlerini anlayan işçileri ancak teker teker arayarak bulmak mümkündü; çünkü bu muhalefet bile henüz oluşum halindeydi.**

Birleşik Devletler'de ise politik işçi hareketi son derece zayıftı. Çünkü sınıflar arasındaki engelleri aşmak çok daha kolaydı; bu ülkedeki demokrasi de Avrupa'dakinden daha gelişmişti. Oysa mahalli ya da profesyonel-ulusal, hatta doğrudan doğruya ulusal planda sendika kuruluşları ülkede daha 1830 yıllarından beri hiç de azımsanamayacak bir rol oynamaya başlamış bulunuyordu.

Bütün bu kuruluşlar uzun zaman yaşayacak kadar parası olmayan, içlerinde ancak pek azmın kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar kazancı bulunan insanlar tarafından işler duruma getirilmişti. Bütün gün boyunca, güneşin doğuşundan batışına kadar, hatta kışın daha da uzun zaman çalışıyorlardı. Çevresini uyarmak için vereceği her saat zaten yetersiz uyku saatlerinden eksilmeye yol açacaktı. Üstelik kamu görevlileri, yerel ya da yetkililer ya da kendi işçibaşısı tarafından da durmaksızın hapis ve mecburi çalışma mahkumiyeti, işsizlik ya da işten çıkarıldıktan sonra başka işverenler tarafından işe alınmamak, kolonilere gönderilerek ıslah cezası çekmek tehditleriyle boğulan insan-

lardı.

İşçi hareketinin isimsiz kahramanlarının ve kurbanlarının bir çoğu okuma yazma bilmiyordu. Yalnız dikkate değer bir politik görüşleri ve felsefi bilgileri vardı. Diğerleri ise kendi kendilerini yetiştirmiş, geniş kültür sahibi kimselerdi. Başka sosyal sınıfların, sosyal tabakaların temsilcileri de onlara katılıyordu: *Başlangıçta devrinin en becerikli ve en uyanık kâr düşkünü olan Robert Owen, tüccar bir ailenin zengin mirasçısı Charles Fourier, hali vakti yerinde olduğu kadar dindar bir imalatçı ailesinden gelen Friedrich Engels, ya da iyi durumdaki terzi kalfası Francis Place, başarılı editör Horace Greely, eski eğitmen Aguste Blanqui ve yurtsever bir Prusyalı avukatın oğlu Karl Marx gibi..*

İŞÇİ SINIFININ EĞİTİMİ

Kapitalizm devrinde, kendini yetiştirmek isteyen bir sınıfın, örneğin Feodalite devrinde gerekli olandan ayrılan, temelden farklı bir kültüre ihtiyacı vardı. O devirde sosyal hayatın en önemli sorunları dini biçimler alıyordu. İnsanın aşağıdan yukarı doğru yükselmesini dini delillerden başkasıyla tasarlamanın imkanı yoktu. Buna karşılık, bir çok şeyin üstündeki örtüyü kaldıran Kapitalizm saf bilgiye daha o zaman, hemen hemen mistik bir değer verdi. **Bilmek yapabilmektir:** Buluşların mantıki bilimini kurmak isteyen büyük Bacon'ın bu sözü işçi sınıfının sloganı oldu. Büyük Alman editörü Joseph Meyer de 1848'de ucuz Alman klasikleri koleksiyonunu kurduğu zaman bu yayını, kendi deyimiyle **halk kitlesinin özgürlüğüne kavuşmasının aracı** saymıştı.

Bu nokta üzerinde işçilerin kendileri gibi bütün **işçi dostları** da, yani işçileri kendilerine çekmek isteyenler gibi işçi sınıfının özgürlüğüne kavuşmasının bu sınıfın kendi eseri olmasını büyük bir titizlikle üstüne titreyerek gözetenler de mutabıktı.

Bunun bütün insanlık tarihinin içinde ne demek olduğunu tam olarak ölçmek güçtür. Unutmamalı ki, Kapitalizmden önce, okuma yazmayı kendisi için kaçınılmaz bir zorunluluk sayan bir

tek sınıf olmamıştı. Okuma yazma bilenler yalnız köle sahipleri ve Feodal senyörler oldu. Bunların hizmetinde bulunan okur yazar kimseler de olabiliyordu; ama bunlar tarihi rollerini okuma yazmaları olmadan da oynayabilecek durumdaydılar. Burjuvazi için, yani sermaye için durum böyle değildir.

İşte şimdi de ezilen bir sınıf okur yazar olmak için hak iddiasında bulunuyordu. Tabi buna hemen karşı çıkılarak, İngiltere'deki Radikal burjuvaların deyimiyle *taxes on knowledge*, yani bilgi vergisi konuldu. Burjuvazi Bacon'ı haklı olarak ciddiye alıyordu: Bilmek yapabilmekti. Ya da burjuvazinin aynı terimi tersine çevirerek aynı derecede doğru olarak söylediği gibi, bilgi olmadan iktidar da olmazdı.

Bu verginin etkisinden yalnız bir tek örnek vermekle yetiniyoruz. İngiltere'nin en büyük politik kışkırtıcısı William Corbett yüzyılın ilk otuz yılı sırasında, ideolojisi emekçi sınıflara hitap eden, ama emekçi sınıfın az satın aldığı, çünkü bütün vergi ve harçlar dahil, sayısı 1 şiling artım peniye satılan **Political Register** adında bir çeşit gazete çıkarıyordu. Ama 1816'da, içinde haber olmayan, dolayısıyla da vergiden muaf bir özel sayıyı **2 pense** satışa sununca, gazetesi 260.000den fazla satıldı.

Söz hürriyetinden, baskı ücretinin ucuzluğundan, bilginin yayılmasından yana insanlar bütün ülkelerde vardı. Bu savaşın büyük adamlarından biri Richard Carlile olmuştur. Carlile bir kitabevi sahibiydi, savaşında zafer kazanmadan önce, dokuz buçuk yılı hapiste yatmak zorunda kaldı. Bu savaşa, gebe olduğu halde hapse atılan karısı, onun yerini alan kızkardeşi ve ayrıca, bütün bir gönüllü yardımcı satıcılar ordusu da katılmıştı. Bunlardan 150 kadarı, **devleti tahkir edici ve devlet için tehlikeli** yayınları yasaklayan 1817 tarihli kanunun yürürlükten kaldırılmasına kadar, toplam 200 yıl hapse mahkum oldular.

Carlile'nin gönüllü yardımcı satıcılarından biri anılarını yazmıştır. Onları mahkum ettiren **devleti tahkir edici ve devlet için tehlikeli** yazıların mahiyetinin ne olduğunu anlamaktan başka hiçbir gereği olmasa bile bu anılardan bir parçasını buraya almaya değer bulduk:

1818 güzünde politika ve teolojiyle ilk olarak tanıştım.

Briggate'te yürüdüğüm bir akşam.... reformatörlerin toplantılarını binanın bir salonunda yaptıklarını bildiren bir afiş gördüm. Merak beni gidip orada ne olup bittiğini görmeye itti. Baktım, Woolers'ın "Black Dwarf"unu, Carlile'nin "Republican"ını ve Corbetti'nin "Register"ını okuyorlar. Annemin "Register"ı bayağı bir şey saydığını ve herkesin ona o kadar karşı olmasına şaştığını; kendisinin ise içinde kötü bir şey bulmadığını söylediğini hatırladım. Toplantı salonunda gazeteden okunan parçaları dinledikten sonra annemin düşüncesine ben de katıldım.

... İşte o zamandan 1822'ye kadar.... Bay Carlile için yardımları toplamakla, liberal ve din konusunda özgür düşünceden yana yazıları yaymakla ve gerek toplantılarda gerekse tartışmalarda söz hürriyetini savunmakla uğraştım.

1821'de hükümet hakarete karşı kovuşturmalara yeniden başladı ve o zaman Dorchester'da hapiste olan Bay Carlile de ülkedeki bütün dostlarını mağazasında çalışmaya çağırdı... 18 Eylül günü Londra'ya vardım... Fleet Street 5 numarada WaterLane'in mağazasında çalışıyordum... O devirde kitaplar müşteriye öyle bir usulle teslim ediliyordu ki, müşteri satıcıyı görmüyordu.... Şubat sonuna doğru Palmer'ın "Principles of Nature" adındaki kitabından bir nüsha sattığım için tutuklandım... ardından da Clerkenwell hapishanesine gönderilerek orada altı hafta kaldım... Davama 23 nisan günü bakıldı... Suclu görüldüm, on iki ay hapisle iyi davranmam için de iki yıl süreli teminat akçesi yatırmaya mahkum edilerek cezamı Coldbath-Fields hapishanesinde çektim. Bu fırsattan elimden geldiğince, inceleme ve araştırma yapmak için yararlanmaya çalıştım. 24 nisan 1824 günü serbest bırakıldım. (136)

İşçi sınıfının bu yiğit yol arkadaşlarının yanı sıra, burjuvazinin içinde, objektif olarak kendi öz çıkarlarıyla harekete geçer, sübjektif olarak da işçilerden beşeri duygularla itilen oldukça geniş bir çevre de vardı. Bu çevre, işçileri toplumun içinde yerli yerinde insanlar, ya da politika terimleriyle söylemek gerekirse, onları liberallerin veya muhafazakarların seçmeni durumuna

getirecek olan bir küçük burjuvazi yapmak istiyordu. *Bu teşebbüs XIX. yüzyılın ikinci yarısında şaşırtıcı bir başarı kazanmıştır.* Almanya'da da bu çeşit denemeler olmuştu. İşte yapılmak istenen, örneğin Almanya'da ve Fransa'daki durumun tersine böyle bir tutum izlemekti. Bu, işçi sınıfına müşfik babalar aramayan ve işçi sınıfının bağımsız olmasını isteyen tutuma kesinlikle aykırı paternalist bir davranıştı. Bu iki eğilimin aynı kuruluşun içinde birbirleriyle çatışması da az rastlanan bir olay değildi. Böyle bir karşılaşmanın en ünlü örneği, İngiltere'de **Mechanic's** ya da **Workingman Insttitutes**'ün yönelimi için yapılan mücadele dolayısıyla verdildi. 1850'ye doğru sayıları 700'ü bulan bu kuruluşların o zaman 100.000 üyesi vardı ve kütüphanelerinde de 700.000 ciltten fazla kitabı vardı. Bununla birlikte, bu kuruluşların iki ana hedefinin arasında sosyolojik bakımdan çok ilginç bir üçüncüsü önemini başlangıçta duyurdu: Kalifiye işçilerin arasından, tıpkı Sanayi Devrimi sırasında, *büyükbabalarının zamanında olduğu gibi* teknik gelişmeyi tahrik edecek, sanki sınıflar hiçbir zaman varolmamış gibi üretici güçlerin ilerlemesine yardımcı olabilecek mucitler ve bilginler çıkartmak isteniyordu. Burjuvaziyi bu kuruluşları meydana getirmeye iten sınıflar arası parmaklıkların varlığı unutularak üretici güçlerin en kazançlı biçimde gelişmesi için bir araştırma yarışıdır başladı. İlk olarak 1823'te Londra'da bir **Meachanic's Institute** kuruldu. 1825'te ise Bradfort, Keighley, Wakefield, Dewsbury, Hudderfield, Skipton ve Richmond'da da bu **Institute**lardan kurulmuştu. (137) Öğretim, özellikle bilimseldi: kimya, fizik, matematik, mekanik vb. gibi. Bu kuruluşların amacı şöyle anlatılmıştı: **Yeni bir işçi sınıfı neslinin yüzlerce, hatta binlerce üyesini yeni yolları izlemek, yeni zenginlikler keşfetmek ve eldeki bilgilere yenilerini katmak üzere bilimin uçsuz bucaksız ve henüz yarı yarıya yararlanılan alanlarına sevketmek.** (138) Söylevi veren kimseye göre, bundan **yeni bir düşünürler kuşağı** çıkacaktı.

Tıpkı Marx'ın Ricardo'da, üretici güçleri geliştirmek yolunda ve kesinlikle dürüst gayretlerinde işi kendi sınıf açısını terketmeye kadar ileri götürdüğünü görmüş olması gibi, burada da bütün bir hareketin, 1832'de emekle sermaye arasındaki temel aykırılığın bir patlamayla açıkça ortaya çıkmasından önce kısa

bir an için, *teorik olarak tasarılarında pratik olarak öğretiminde* sınıflar arası engelleri aşmak çabası gösterdiğini görüyoruz. Bu garip, garip oluşu yüzünden de yeterince incelenmemiş bir olaydır. bu arada **Mechanic's Institutes**'lerin başlangıcındaki şu durumu da unutmamak gerekir: Londra'da bu kuruluşların kurucuları Hodgskin, Gast vb. gibi aşırı solculardı; ama kısa bir süre sonra buraya Ütilitarizm-Çıkarcılık taraftarları sızdı. Bu mücadelenin içinde öğretim programları kesin bir rol oynamaktaydı. İşçiler kendi **iktisat** anlayışları Hodgskin, Owen üzerinde ısrar ediyorlardı; Ütilitariyen'ler de kendilerinin, yani burjuvazininki üzerinde... Sonunda uzlaşıldı. Bu uzlaşmanın sonucu olarak da hiç ekonomi okutulmadı.

1849'da bu kuruluşlar, genellikle burjuvazinin elindeydi: Ama yine enikonu mücadeleler vardı ve işçiler bazen, tıpkı 1849'da Nottingham'da kendi işçi kitaplıklarını kurmak için yaptıkları gibi, kuruluşu kısmen terkederek burjuvazinin vesayetinden kaçmaya çalışıyorlardı.

Yalnız, bu kuruluşların yönetimi nasıl olmuş olursa olsun unutulmaması gereken bir nokta vardır. İşçilerin eğitilmesi konusunda toplumun büyük çoğunluğunun tutumu, ilerici protestan rahibi Robertson'un küçük Winchester kasabası konusundaki şu sözlerinde açıça görülüyor: **Nüfusu üç ya da dörtbin kişi kadar olan bu topluluğun hâlâ,** uzun bir ihmalin sonucu olarak **din duygularında ve ahlakında büyük bir zayıflık vardı. Bir kilise yapılmasına karşı sert bir muhalefet koptu. Köy okulları yapımma muhalefet ondan da sertti. Üstelik bu muhalefet yalnız peşin hükümlerle dolu ve cahil küçük dükkancılardan değil, okulları bir takım tehlikeli icatlar sayan eski Anglikan toprak asilzadelerinden geliyordu.** (140)

Komünist Manifestosu dönemin sonunda, 1848 şubatında çıktı. O devirde bu, Almanları, Fransızları, İngilizleri, İsveçlileri, Belçikalıları, İskandinavyalıları, Hollandalıları, Macarları, Çekleri, Rusları, Güney Slavlarını ve daha bir çoklarını bir araya getiren yüzlerce işçi örgütünün arasında bunların uluslararası karakter taşıyanlarından biri olan **Komünistler Ligi**'nin bir yayınından başka bir şey değildi. Bütün bu birlikler de o zamanki

önemli hareketlerin olgunluğunun değil, işçi hareketinin büyük gecikmişliğinin belirtisidir. Çünkü bunların başlıca dayanakları sanayi proletaryası değil, yertsiz yurtsuz lonca üyeleri, özellikle terziler, sonra kunduracılar, saatçiler, dülgerler, marangozlar aynı zamanda da Marx ve Engels giproletaryatüeller olmuştur.

Buna karşılık, **Komünist Manifestosu**'nun sözü işçi sınıfınaydı. Daha doğrusu, sanayi proletaryasına.. Ve Birlik'in **Komünistler Ligi**'nin üyelerinin işverenlerinden yönetici sınıfın esasına, sermayeye savaş ilan ediyordu. Bütün işçileri, bütün ezilmişleri, ama özellikle de sanayi proletaryasını savaşa çağırıyordu.

Bu kitabı daha o zaman dünyanın en önemli belgelerinden biri durumuna getiren de, İnsanlığın büyük tarihi hareketini *(gelişmenin, ilerlemenin nereden geldiğinin hiç önemi yoktur; hangi taraftan gelmişse, tarihin selamı o tarafadır)* o zaman yürürlükte olan sistemi devirmek amacıyla yapılan ateşli bir çağrıyla ittifak ettirmesidir.

Gelişmenin, ilerlemenin nereden geldiğinin hiç önemi yoktur. Evet, Engels de işte bunun için, Manifesto'nun 1893'teki İtalyanca basımının önsözünde haklı olarak şöyle diyordu: **Bu bildiri, Kapitalizmin geçmişte oynadığı devrimci role tüm hakkını teslim eder.** Ve bugün Bâle'de yaşayan, pek muhafazakar Ekonomi uzmanı Edgar Salin de daha kırk yıl önce **Komünist Manifestosu**'nun **burjuvaziye övgü kasidesi** oluşundan söz ediyordu. Gerçekten, burjuvazinin gerçekleştirdiği şeylerin o kadar muhteşem bir tablosunu başka kim çizebilmiş, İnsanlığa getirdiğini öylesine bir derinlikle kim kavrayabilmiş, ve bunu da o derece çekici bir biçimde, o kadar yalın bir dille kim söyleyebilmiştir ki?... Örneğin, işte dinleyelim: **Üretim araçlarının hepsini mucizevi bir tarzda mükemmelleştirerek, ulaştırmayı eşsiz bir biçimde kolaylaştırarak burjuvazi uygarlığa, en barbarcasına varıncaya kadar bütün davranışları getirir. Mamullerinin ucuzluğu** o sayede bütün Çin setlerini darmadağın ettiği ve yabancı düşmanlığında en ısrarlı barbarları teslim olmak zorunda bırakan **ağır topçusudur. Yeryüzünün bütün uluslarını, yok olmak tehdidi altında, kendi üretim tarzını benimsemeye zorlar; onları, uygarlık**

denilen şeyi kabule, onları da burjuva olmaya zorlar. Tek kelimeyle, onları kendi örneğinde biçimlendirir.

Burjuvazi, şehiri köyün egemen efendisi yapmıştır. Büyük şehirler yarattı, şehirler halkını köylerin halkıyla ölçülmeyecek derecede arttırdı, böylece de halkın önemli bir bölümünü kır hayatının bönlüğünden kurtardı. Tıpkı kırı şehire boyun eğdirmiş olduğu gibi, barbar ya da yarı barbar ülkeleri de uygar ülkelerin bağımlılığı altına, Doğuyu Batının boyunduruğu altına aldı. Burjuvazi üretim araçlarının, mülkiyetin, halkın ufalanarak küçük küçük parçalara ayrılmasına gitgide daha çok son vermektedir. Halkı yerleşim merkezlerine topladı; üretim araçlarını merkezileştirdi; mülkiyeti azınlığın elinde topladı. Mukadder sonuç da politik merkezileşme oldu. Kendi aralarında ancak federal bağları olan, her biri kendi çıkarına, mevzuatına, hükümetine, gümrüğüne sahip olan taşra illeri, bir tek hükümeti, bir tek mevzuatı, ortak bir tek gümrük sınırı olan tek bir ulus haline gelmek üzere sıkıştırılıp yoğruldular. Ancak yüzyıl kadar oluyor ki burjuvazi egemen sınıftır. Ve daha şimdiden, sayısı şaşılacak derecede yüksek dev gücü bütün geçmiş nesillerin yapabildiklerinin hepsinin toplamını aşan üretici güçler yarattı. Boyunduruk altına alınmış doğa güçleri, makinalar, sanayiye ve tarıma uygulanmış kimya, buharlı gemicilik, demiryolları, elektrikli telgraflar, baştan başa açık tüm kıtalar, gemilerin işlemesine elverişli duruma getirilmiş ırmaklar, topraktan fışkırıvermiş tüm halklar; sosyal emeğin bağrında böylesine sonsuz ve sınırsız üretici güçlerin uyumakta olduğunu bundan önceki devirlerde tasarlamaya kim cesaret edebilirdi?

Ve bütün bunlar da, son bölümü bütün dünyada ünlü şu sözlerle biten bildiride söylenmişti: Komünistler, düşüncelerini ve tasarılarını gizlemeyi şerefsizlik sayarlar. Tasarılarının ancak bütün geleneksel sosyal düzenin devrilmesiyle gerçekleşebileceğini açıkça bildirirler. Bir komünist devrimi ihtimali karşısında titremek yönetici sınıflara düşer. Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri

yoktur. Buna karşılık da bütün bir dünya kazanacaklardır. Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!

İşte burada, bu eserde, işçi sınıfı en yüksek ideolojik olgunluğa varmıştır. Kendi evriminin bir çeşit önüne geçti. 1847 yılında **Komünistler Ligi** Marx ile Engels'i teorik ve pratik ayrıntılı bir parti programı hazırlamakla görevlendirdiği ve 1848'de hazırlanan **Komünist Manifestosu**'nu kabul ettiği zaman, yüz yıl sonra, yani 1948'de, tirajının *-aralarında, hemen hemen Avrupa'da matbaanın başlangıcından beri yüzyıllar boyunca tirajı bütün yayınların başında gelen İncil de dahil olmak üzere-* o yıl basılmış olan kitapların her birinin sayısını geçeceğini hiç kimse aklına getirmiyordu.

O halde, demek ki geçen yüzyıl ilk yarısına vardığı zaman İnsanlık, tarihinin yeni bir bölümüne başlıyordu: Yeni bir sınıf meydana gelmiş ve kendi kendinin bilincine varmıştı.

ULUSLARIN TARİHLERİNDE İŞÇİ SINIFININ DOĞUŞU

Buraya kadar, yeri geldikçe, daha başka yerlerde, İngiltere'de ve Fransa'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Almanya'da, Belçika'da ve İtalya'da durum başka türlü değildi dedik. Yani her şeyden önce, evrimdeki ortak yanları bulup çıkarmaya gayret ettik. bununla birlikte kaba çizgileriyle verdiğimiz tabloyu teferruatla doldurmamak amacıyla, üzülerek ilişmediğimiz bazı özel durumları göstermek de kaçınılması güç bir durumdur.

Bu bölümde amacımız başkadır. Sınai gelişmenin, bu gelişmeyi gerçekleştirmiş olan başlıca dört ülkedeki özel durumlarını ortaya çıkarmaya çalışacağız. Özel durumları incelerken de zaman zaman ortak durumları belirtmek kaçınılmaz olmaktadır. bunları belirtmek gerek yazarı, gerekse okuru ilgilendiren pedagojik bir nedenle kaçınılmaz olmaktadır; özel olanın incelenmesinde, bütünle ortak olanı asla unutmamak gerekir. Bu da, işçi sınıfının doğuşu için bütünün temel nitelikte olması dolayısıyla değil, bizi ilgilendiren dönemden sonrasının anlaşılması için bütünün kaçınılmaz olması sebebiyledir. Dünya proletaryası dediğimiz şeyi göz önüne getirebilmek için de uluslararası politika ve sendika birliklerinin bütün önemini kavrayabilmek başka türlü mümkün olmaz.

Çeşitli ülkeleri hangi sıra ve düzenle incelememiz gerekir; neden Almanya, İngiltere, Fransa ile Birleşik Devletler'i seçiyoruz?

İşçi sınıfının İngiltere'de nasıl meydana gelmiş olduğunu araştırmamız, başlangıç olarak neden İngiltere'yi aldığımız herkezçe anlaşılabilir. İngiltere'ye haklı olarak bir **klasik örnek** gözüyle bakılmaktadır. Engels de **İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu** adındaki kitabının önsözünde **Ama proletaryanın durumu, klasik biçiminde, tamamen meydana gelmiş olarak yalnız Britanya İmparatorluğunda, daha doğrusu İngiltere'de mevcut değil midir** demiyor muydu. Bu kitabının hâlâ yarı-feodal kalmış eleştiricisi de Prusya hükümetinin bundan önce sözünü etmiş olduğumuz organında şöyle yazmıyor muydu: **İngiltere, şüphesiz, proletaryanın durumunun en ileri gelişme seviyesine vermiş olduğu ülkedir. O halde, bir ulusun, İngiltere'nin karşılaştığı kötü durumlarla ve tehlikelerle karşılaşmadan güç ve prestij kazanabilmesi için ne gibi tehlikelerden kaçınması gerektiğini İngiltere'ye bakarak bulabiliriz demektir. İngiliz proletaryasının tarihi, bizim için, yoksul halkın derindeki nedenleri Almanya'da filiz halinde mevcut bulunan sefalet düşkünlüğünün nasıl arttığını gösterip öğreten bir klavuz kitaptır.**

Biz İngiltere'yi, doğrudan doğruya Birleşik Devletler'le karşılaştıracağız. Orada şartlar o kadar farklıydı ki, 1850'ye doğru endüstrinin büyük gelişmesine rağmen *tıpkı Avusturalya, Yeni Zelanda*.ve 1875'e kadar da Kanada için olduğu gibi burada da, bir işçi sınıfından söz etmekte kuşkuya düşülebilirdi.

Daha sonra da, ekonomik gelişmesinin nisbi zayıflığı ile politik gelişmesinin nisbi gücü arasında büyük bir çelişki ortaya koyan Fransa'ya doğru döneceğiz.

En son olarak da, Almanya'ya özgü durumun bu ülkeyi 1850'ye kadar yarı-feodal sayılabilecek bir ülke yapan politik ve ekonomik gecikmenin kaynağını araştırmamız gerekiyor. Bu arada, Almanya'daki gelişmenin bir çok bakımlardan, Avusturya ve merkezi Avrupa'nın diğer bazı bölgeleri konusunda da tipik bir örnek olduğunu unutmamak gerekir.

Bu ülkeleri gözden geçirirken, 1760'la 1850 arasında meydana gelmiş olan işçi sınıfının büyük çoğunluğunu yalnız miktar

bakımından ele almakla kalmayarak aynı zamanda başlıca gelişme biçimlerini de incelemiş olacağız.

Şunu gözden uzak tutmamak gerekir, zaten bu incelememizin sonunda da oraya döneceğiz, daha sonraları, tıpkı Hindistan'da olduğu gibi, bir ülkede o ülke koloni şartları altındayken bir işçi sınıfı ortaya çıkarsa sınıfın meydana gelişinin daha önce gördüklerimizden başka özelliklerinin bulunması doğaldır.

1- İNGİLTERE, KLASİK ÖRNEK

İngiltere, içinde bir işçi sınıfı gelişen ilk ülkedir, çünkü üretimde makina ilk olarak İngiltere'de kullanıldı. O halde, demek oluyor ki, işçi sınıfının doğuşu için bu kitapta neden 1760 tarihini vermiş oldruğumuzu da dikkate almamız gerekir.

Bu tarih seçme işinde, daima biraz keyfi bir etki olduğu muhakkaktır. Ama yüzyılı aşkın bir süreden beri birbirinden değişik araştırmacıların bu tarih üstünde birleşmiş olmaları da dikkate değer. **Engels** (141) gibi, **Toynbee** (142), **Mantoux** (143), **Hammond'lar** (144), **Fay** (145) ve Büyük Sovyet Ansiklopedisi de İngiltere Tarihi bölümünde hep bu tarihi vermektedirler. Ama hiçbiri, bu tarihi seçmiş olmasının kesin sebeplerini açıklamıyor. Bu seçme işi için keyfi sözünü şu anlamda kullanıyoruz; 1760'daki durum 1759 ya da 1761'in durumundan ancak pek küçük farklarla ayrılabilir. Ama 1760 yılında, ilk on yıllık devresi içinde kesin sonucunu vermiş olan bir sanayi devrimi doğmuştur. 1760'ta, Hargreaves, **Jenny** adıyla anılacak olan iplik makinasını bulmasıyla sonuçlanacak olan çalışmalarını sürdürüyordu. *Bu makinanın yapılması 1764'te tamamlanmıştır.* Aynı yılda Watt da *yine 1764'te tamamlanan* buhar makinasının üzerinde çalışıyordu. Worsley ile Manchester arasındaki Brindley kanalı, Birmingham'da ve Soho'daki büyük Mathew Boulton fabrikası inşa halindeydi. Üstelik, 1760 yılı, yapımevleri devrinin en büyük İngiliz başbakanı Chatham hükümetinin yükselme ve düşüşünü gören yıl olduğuna göre; Sanayi devrimini 1760'dan itibaren başlatmanın doğru olduğu anlaşılmaktadır. (146) Modern bir işçi sınıfın ilk olarak İngiltere'de görülmesi, ardından da buna dünya ölçüsünde rastlanmaya başlanması, XVIII. yüzyılın ikinci

yarısının ikinci on yılının başlangıcında olmuştur. *-dolayısıyla da işçi sınıfı bundan aşağı yukarı iki yüz yıl kadar önce doğmuştur-* denebilir.

Makina, yani işçi sınıfının dünproletaryasini sağlayan bu lavta da ilk önce İngiliz pamuk endüstrisine girmiş olduğuna göre, dünyanın ilk modern proletaryası da bir pamuk sanayii proletaryasıydı demektir. Bu durumda da, David Landes'in **Cambridge'in Ekonomik Tarihi** (147) adındaki kitabının, **Avrupa'nın 1750'den 1914'e kadar teknik ve sınai gelişmesi** başlığını taşıyan bölümünü şu iki rakamla başlatmasını pek doğal buluyoruz: 1760 yılı, ve İngiltere'ye o yıl yapılan ham pamuk ithalinin tutarı olan iki buçuk milyon libre. Landes, 1760 yılı pamuk en-düstrisi konusunda da bu endüstrinin özellikle, Lancashire'da kırda yerleşmiş olduğunu, ancak keten endüstrisiyle sıkı bir bağlantı halinde yaşayabildiğini, çünkü dokumanın tutmasını sağlayan örgü ipliklerinin en iyi şekilde ancak ketenle yapıldığını da belirtiyor. Tıpkı ait olduğu endüstri gibi, bu ilk İngiliz işçi sınıfı da bağımsız değildi.

Ama o da tıpkı sanayi gibi şaşılacak kadar çabuk büyüdü. 1787'de, yani bir nesil sonra, ilk işçilerin ilk çocukları, Landes'ın da belirttiği gibi, 22 milyon libre, *babalarından sekiz kere daha çok* iplik kullanıyorlardı. Yalnız, bundan işçi sınıfının da aynı ölçüde artmış olduğu sonucunu çıkarmamak gerekir. Çünkü aradan geçen süre boyunca işin randımanı artmıştı. Bir işçi eskisinden daha çok pamuk işleyebiliyordu.

Bu arada dikkati çeken bir noktayı da belirtmemiz gerekiyor. 1760'a doğru İngiliz pamuk endüstrisi, henüz küçük ve önemsiz idi. Ama, keten endüstrisinin arkasında uzun bir geçmiş vardı. Yüzyıllardan beri İngiltere'nin önemli sanayisi olmuştu. İşte bunun için de makina alanındaki ilk buluşlar **pek tabii olarak** keten için yapılmıştı. Gerek Kay'in hızlı mekik sistemi, gerekse Hargreaves'in makinası **Jenny**, keten endüstrisinde çok kullanıldı. (148) Oysa bu endüstrinin gelişmesi ondan sonra pek az oldu. O kadar az oldu ki evde çalışma dediğimiz el işi de yaşamaya devam etti. Bunun için biz yine kendimizi, pamuk endüstrisini ilk fabrika endüstrisi olarak görmek ve pamuk sanayisi proleter-

yasını da ilk proletarya saymak zorunda buluyoruz.

Bu İngiliz proletaryası, uzun zamandan beri kapitalist bir karakteri olan bir sosyal manzara içinde doğmuştur - ki bu da Kıta Avrupasına bakarak İngiltere'nin kendine özgü durumudur.

Burada, genel anlamda basit kapitalizmin şartları ile özellikle sınai kapitalist şartlar birbirinden ayırt edilebilir. Endüstri kapitalizmi öncesi, 1760 öncesi İngiltere'de kazançlarını örneğin Fransa'nın feodal yönetici sınıfları gibi çılgınca bir lüksün içinde kaybetmeksizin sermaye biriktirmeyi ödev sayan kapitalistlere benzer çok sayıda hür ücretli vardı.

İngiltere'nin hür ücretlileri makina işinin ritmine değilse bile çalışmanın hareketliliği ve ekonomik zorunluluğu ile bireysel özgürlüğün bir arada yürütülmesine alışmış kimselerdi. Bu alışkanlık XVI. ve XVII. yüzyıllarda edinilmişti. Bundan dolayı da yönetici sınıf, 1760'a doğru, hür emekçilerin işe alınması ve disiplinin düzenlenmesi konusunda büyük bir tecrübeye sahip bulunuyordu. Onlara adapte edilmiş bütün bir sistem, kocaman bir iş mevzuatı geliştirmişti.

Bu da, makinalaşmış yeni endüstri burjuvazisi için, daha önceden basit kapitalizm sistemi içinde çalışma disiplinine alışmış olan işçileri fabrika disipliniyle makina çalışmasına yatkın duruma getirmek söz konusu olduğu zaman yararlı bir temel oldu.

Tabii ki, su enerjisi yerine buhardan alınan termik enerjinin kullanılmaya başlaması sonucunda sınai üretimin merkezi şehirlere geçince değişiklik işçilere de yeni bir hayat tarzı getirdi. İşçilerin hayatlarındaki ikinci bir değişiklik de şehirlerin gelişmesi üzerine çoğunun 1810 ve 1820'ye kadar *şehirlerde bile* sahip oldukları sebze bahçelerini terketmek zorunda kalmalarıydı.

İçiçe yaşayan böylesine mutsuz ve bedbaht insanlar topluluğunun denetimi de yönetici sınıflar için güçtü. Onları her zaman yeni sorunlarla karşı karşıya bırakıyordu. Ama hiç olmazsa İngiltere'de, makina kullanılmaya başlandığı zaman bağlı çalışmadan hür kapitalist çalışmaya; yani çoğunlukla, yapılan

işe göre ölçülen çalışmadan zaman birimi ölçüsüne göre çalışmaya; insanın mahallen bağlı olduğu ve beceriklilik, ustalık derecesine göre ölçülen çalışmadan, işsiz yaşayamayacağı için onu en başta ekonomik zorunluluğun ittiği çalışmaya geçiş gerçekleşmiş bulunuyordu.

1760'ın İngiliz işçi sınıfı, babalarının neslinin denemesiyle, kapitalistçe boyun eğdirme ve çalışma disiplinine sokma döneminden geçmiş bir sınıftı. O devrin İngiliz işçileri, tıpkı İngiliz kapitalistlerinin de makina çağı öncesi kapitalizminden almış oldukları dersle kendilerini diğer ülkelerin kapitalistlerinden ayırt ettirmeleri gibi bu yanlarıyla, diğer ülkelerden ayrılıyorlardı.

İngiliz işçileri ve sermayedarları makina çağına diğer ükelerden çok daha olgun girmiştir.

Aradaki fark, ele alacağımız başlıca dört ülkede, bu ülkelerin makina çağına girişi hangi tarihte olursa olsun Sanayi devriminin ilk neslini etkilemiştir.

İngiltere'de Sanayi devriminin başlangıç tarihi olarak 1760 yılını alacak olursa, ikinci endüstri neslinin yetiştiği tarih de 1785 olur. Fransa'da buna rastlayan tarihler 1790 ve 1815'tir. Yani Fransız işçileri genel olarak, hür emekçilerin kapitalist disiplinini ve özellikle de hür emekçilerin özel bir türü olan **makinanın eklentisi işçi**'nin çalışma disiplinini 1790 ile 1815 arasında öğrenmek zorunda olacaklardır.

Fransa ve İngiltere'de makina çağının ilk işçi nesilleri arasında yaptığımız karşılaştırma İngiltere'deki gelişmenin bir başka özelliğini de ortaya çıkarıyor. Fransa'da ve Almanya'da bir sanayi sınıfının ortaya çıkmakta olduğu devirde, İngiltere'de de sanayi devrinin ikinci ya da üçüncü nesli olan bir işçi sınıfı yaşıyordu. Bu yalnız nesiller arasındaki bir fark değildi. Kıta Avrupasında bir işçi sınıfı teşekkül etmeye başladığı sırada İngiltere'de **babadan proletarya** bir proletarya meydana gelmiş bulunuyordu ki bu da aynı ölçüde bir temel farktır. Bu proletarya, modern tipte bir proletaryaydı. kendileriyle aynı tipte işçilerin çocuğu bir proletaryaydı; endüstrinin içinde büyümüştü. Ya çocukken o endüstride çalışmıştı, ya da o endüstrinin atmosferini teneffüs

olmişti.

Tabii ki, örneğin 1785'e doğru, **babadan proleter** bu proletarya sayıca henüz pek azdı. bir nesil sonra, 1810'a doğru da sadece bir azınlıktı. Yoksa her çevreden, her tabakadan insanların endüstriye hücumu o kadar büyük olmazdı.

Modern endüstriden ayrılmak kolay olmaktaydı. Aileler çocuklarını ya zanaatçıların yanına çırak vermek, ya da kırdaki akrabalarının yanında çalışmaya göndermek kolaylığını sürdürmeye devam ediyorlardı. Küçük sermaye sahibi sınıfa varıncaya kadar, bir başka sanayi dalına geçmek şaşılacak kadar ender rastlanan bir olay durumuna gelmemişti.

Bundan dolayı da İngiltere'nin diğer ülkelerden çok daha önce **babadan proletarya** bir sınıfa sahip olduğunu dikkate almak ne kadar önemliyse, modern toplumun bu yeni fenomeninin hemen önemsenebilceğini sanmaktan kaçınmak gerektiği sonucunu çıkarmamak da o kadar önemlidir. Bu sınıfı 1780 dolaylarında göz önünde tutmayı istemek her ne kadar mantıksal ise de, budan onu 1820'den önce yaygın bir biçimde bulmayı ummak gerektiği sonucunu çıkarmamak da o kadar önemlidir. Bunun sebebi de, kısmen fabrikaların yeni bir el emeği istilasına uğramış olması, kısmen de İngiliz sosyal sınıf ve tabakaları arasındaki *önemli sayılmaya değer* geçişlerdir.

İşçiler (sözün eski anlamıyla işçiler) feodal bağların boyunduruğu altında yaşadıkları sürece, bu bağların çeşitliliği nediniyle aralarında çok bölünmüştüler. Feodal biçimde bağlı, korporasyonuna zincirlenmiş lonca üyesi, bazı yaşama kurallarına uymak zorundaydı. Serf, feodalite toprağına ve başka kurallara bağlıydı. Bir iplikevi--hapishane mahkumunun da bağlı olduğu başka kurallar vardı. Fransa'da, Almanya'da, Hollanda ya da İtalya'da, İspanya ya da Avusturya'da rastladığımız bu sınıf ve çevreler arası özel feodal duvarlar, endüstri devri öncesinin kapitalist İngilteresinde yoktur. Çünkü İngiltere'deki davranış rahatlığı, ilerde işçi sınıfının onların arasından çıkacağı çeşitli çevreleri, Kıta Avrupasındaki benzerlerinin birbirlerine yaklaştıramayacağı kadar yaklaştırmıştır. Sosyal tabakaları birbirinden ayıran bütün engellere rağmen, İngltere'de bunların birinden

diğerine geçiş daha kolaydı. Kendilerini de feodal ülkedeki kadar birbirlerine yabancı duymuyorlardı. Aralarında topluluklar, yakınlaşmalar, dayanışma duyguları meydana geliyordu.

Öte yandan, İngiliz işçi sınıfı, ilk başlangıçta Fransa ya da Almanya'daki işçi sınıfından çok daha kuvvetli biçimde bölünmüştü. Bunun sebebi de basitti: İngiltere, halkı İngiltere'de kullanılan bir Avrupa kolonisine sahip tek ülkeydi: İrlanda.

Yüzyıllardan beri İngiliz büyük toprak sahipleri tarafından ezilerek ve her bakımdan baskı altında tutularak İrlanda korkunç bir sefalet içinde yaşıyordu. Pope dünyaya büyük bir hoşgörü ile bakarken, yeryüzünü *-Londra'dan gördüğü gibi-* akıllıca ve iyi sayarken, aziz arkadaşı Swift *Dublin'de* İngiliz koloni iktidarını acı bir alayla lanetliyordu. Swift'in, kendi kendine vatanının yardımına nasıl koşabileceğini sorduğu bir yazısı antikolonyal edebiyatta eşsizdir. Sözünü etmeden geçmeyelim.

Swift bu yazısında ilkin büyük bir soğukkanlılıkla, İrlanda'da yaşayan bir buçuk milyon kişinin içinde 200.000 kadar doğurgan velût çift bulunduğunu ve bunların yaklaşık olarak 30.000'inin çocuklarını yetiştirebildiğini; 50. 000'inin de erken doğum, küçük yaşta hastalık, kaza gibi nedenlerle çocuklarının öldüğünü belirtiyor, böylece de geriye 120.000 çocukları lüzumsuz çift kaldığını hesaplıyor.

Tabii, insan beceriksizse ya da onları ne yapacağını bilemezse lüzumsuz... İşte o zaman, büyük iktisatçı, haksızlıkları onaran iyiliksever şövalye Swift, alaycı öfkesi ve en küçük ayrıntılara kadar somut, acı teklifleriyle işe el koyuyor.

Her yılın 120.000 lüzumsuz çocuğundan *-her yılın, çünkü bu iş kârlı olunca çiftler neden her yıl çocuk yapmasın?-* 100.000'ini kasaplık et olarak satmak gerekir. bu hesabı yaparken de Swift, ev kadının durumunu ve yemek listesini de düşünüyor *öyle ya, insan ya pratik zekalıdır ya da değildir. Ancak yakın dostların çağırılacağı bir akşam yemeği için bir tek çocuğun bol bol yeteceğini, yemeğe misafir çağrılmazsa da ev halkı için bir parça çocuk jambonundan fazlasına ihtiyaç olmadığını hesaplıyor. Ev kadınını da daha alışveriş safhasından düşünmeye başlıyor ve tıpkı balık alırken yapıldığı gibi yiyeceğini çok taze, hatta canlı*

almasını tavsiye ediyor. Alacağı mal tercihan bir yaşında ve 21 libre kadar ağır olmalıdır. Çocuk eti, (yazar tarafından bu konuda sözüne güvenilir bir kimse olarak tanınan bir Amerikalıya göre) çabuk bozulmaz ve bir zaman saklanılabilir. Eğer alındığı gün bir kısmı ızgara yapılmışsa, kalanı da münasip şekilde tuzlanmış ya da biberlenmiş olarak dördüncü güne kadar yenebilir. Yalnız ızgara olarak değil, yahni ya da et yemeği olarak da çocuk insan için mükemmel bir gıdadır. Ayrıca çocuk derisi, incecik eldivenler yapmak için de pek münasiptir. Anne böylece, her yılki çocuğunun doğuşunda 8 şilinlik bir tasarruf yaparak çocuğu bir yük saymak yerine, kazançlı bir yatırım olarak görebilecektir.

Buna karşılık İrlanda'da sefaletleri ortadan kaldırmak için de o şarlatanlara has çarelerden kaçınmak gerekir. *Burada da yazar, artık mizahının en uç noktasına yükselerek ona en doğru ve gerekli görünen çareleri saymaya başlıyor:* Lüks İngiliz eşyalarının ithalinin durdurulması, kiraların çiftçiyi batırmayacak biçimde tespiti, ortak bir vatan cephesi kurulması için İrlandalıların aralarındaki politik çekişmelere son verilmesi, İrlandalı el emeğinin teşviki ve vasıflı duruma getirilmesi, tasarruf kazançlarını ülkenin dışında harcayan yabancı -ingiliz- büyük toprak sahiplerinin vergilendirilmesi, vb.

Swift, İrlanda'nın güçlüklerine böylesine tekliflerle çözüm yolu gösterdiği yazısına, 1729'da şu başlığı koymuştu: İddiasız Bir Teklif *(A Modest Propasal).*

Sanayi Devrimi sırasında İrlanda İngiltere'ye çocuk eti ihraç etmiyordu, ama işçi ihraç ediyordu. Engels bu konuda şunları yazıyor: **İngiltere'nin elinde yoksul ve sayıca kalabalık İrlanda halkının sağladığı yedek güç bulunmasaydı, İngiliz endüstrisinin hızlı gelişmesi gerçekleşemezdi. Kendi ülkesinde İrlandalının kaybedeceği hiçbir şeyi yoktu. Buna karşılık İngiltere'de kazanacağı çok şey vardı. İrlanda'da, insanın kolları güçlüyse Saint-Geoges kanalının ötesinde iş ve iyi ücretler bulmaktan emin olabileceği öğrenildikten sonra, İrlandalılar her yıl sürü sürü, suyun öte yakasına geçtiler. Böylece bir milyonu aşkın insanın göç ettiği hâlâ her yıl 5.000 kişinin gelerek hemen hepsinin sanayi bölgelerini, özellikle de büyük şehirleri istila**

ettiği buralarda halkın en aşağı tabakasını meydana getirdiği öne sürülüyor. Bu yoksul İrlandalılar Londra'da 120.000, Manchester'da 40.000 ve Edinbourgh'da da 29.000 kişidirler. (151) Hemen her türlü uygarlığın dışında büyümüş, gençliklerinden beri her çeşit mahrumiyete alışmış bu kaba, içkiye düşkün, geleceği umursamayan insanlar kaba örf ve adetlerinin hepsini, İngiliz halkının eğitimi ve ahlak sahibi olmayı kendileri için hiç çekici bulmayan bir tabakasına iletiyorlar. (152)

Engels, burada sözü Carlyle'a bırakıyor:

Sahtelik, kötülük, akılsızlık, zavallılık ve alaycılık kokan bu vahşi Milet'li yüzleri, sizi irili ufaklı sokaklarımızda karşılar. Arabasını sürerken İngiliz arabacı kamçısını Milet'liye doğru şaklatır. Milet'li de kendi diliyle onu lanetler, şapkasını uzatarak dilenir. Bu ülkenin savaşmak zorunda olduğu en büyük musibet budur. Paçavralarıyla, vahşi gülüşüyle, patates almasını sağlayacak bir ücret için bir çift kol ve kavi bir sırttan başka şey istemeyen bütün işleri yapmaya razıdır. Katık olarak, tuzdan başka şeye ihtiyacı yoktur. Yolunun üstündeki ilk köpek kulübesinde, domuz ahırında rahat rahat uyur. Samanlıklarda mesken tutar; üstü başı paçavralarla örtülüdür. Bunları çıkarıp giymek onca bayram günlerinde, bir de elverişli havalarda girişilecek güç bir iştir. Tabii bu durumda, çalışmayan Sakson bir lokma ekmeğe muhtaç kalır. Barbar İrlandalı ise kuvvetinin sayesinde değil, ezilmişliği sayesinde yerli Sakson'u oradan kovar ve onun yerini alır. Murdarlığı, tasasızlığı, katılığı ve ayyaşça sahtekarlığıyla, tam bir bayağılık, tam bir düşkünlük yuvası halindeki yere yerleşir. Hâlâ yüzmeye, su yüzünde durmaya çalışan bir kimse, yüzmeden, varlığını su altında kalarak da sürdürebilen bir sosyal yaratık örneğini burada bulabilir.

İngiliz emekçilerinin alttaki kitlelerinin durumunun, gitgide, onlarla bütün pazarlarda rekabet eden İrlandalıların durumuna yaklaştığını; fazla ustalık istemeden yalnız bedeni kuvvet gerektiren her işin getirdiği ücretin

artık İngilize verilen ücret değil, İrlandalıya verilen ve insanı "yılda otuz hafta boyunca en kötü cins patatesle ancak yarı aç yarı tok" duruma getiren -belki biraz daha fazla ama, İrlanda'dan gelen vapurla bu sınıra daha yaklaşan- ücret olduğunu görmeyen var mı? (154)

Engels burada şu noktaya dikkat çekiyor: **İrlandalıların ortak kişiliği üstüne verdiği mubalağalı ve tarafgir hüküm bir yana bırakılacak olursa, Carlyle tamamiyle haklı. Dört peni ile -güverte yolcusu olarak, çok zaman hayvanlar gibi sımsıkışık- İngiltere'ye giden İrlandalı emekçiler nereye olsa yerleşiverir. En kötü barınak bile onlar için iyidir. Üstlerinden düşecek kadar parçalanmadığı sürece elbiseleri onlara tasa olmaz. Pabuç nedir bilmezler. Gıdaları patatestir -yalnız ve sadece patates-. Kazandıklarının üst tarafıyla içerler. Böylesine bir insan topluluğuna yüksek ücretin ne gereği olur ki? Büyük şehirlerin en kötü mahallelerinde İrlandalılar oturur. Özel pislikleri ve yıkıntılarıyla dikkati çeken yerlerin hepsinde, daha ilk bakışta yerli halkın Sakson fizyonomisinden ayırt edilebilen bu Keltlere mahsus simalara rastlamaktan ve gerçek İrlandacanın bir türlü kurtulamadığı o makamlı şiveyi işitmekten kaçınılamaz.** (155)

İngiliz imalatçıların elindeki İrlandalıların onlar için, İngilizlerden çok daha ucuz emekçiler olduğu ama İngiliz normlarına göre inanılmayacak kadar az para alan bu kimselerin de haklı olarak İngiltere'de İrlanda'dakinden daha iyi yaşadıkları kanaatinde oldukları anlamına gelir.

Ayrıca, İngiliz işçilerin İrlandalı işçilerin şahsında, ücretler üzerinde baskı yaparak hayat seviyesini durmadan etkileyen rakiplere sahip oldukları ve aynı zamanda da *(Engels'in şu **mubalağalı ve tarafgir hüküm** dediği şey, aslında şu ya da bu biçimde, İngiliz halkının ezici çoğunluğunun fikridir.)* onları bir **aşağı tabaka** gibi görerek **bundan kendi lehlerinde bir pay** çıkardıkları, dolayısıyla kendilerini ülkelerinin kapitalistlerine daha yakın bulduklarını gösterir.

Böylece de, **sınıf dayanışması** dediğimiz şey bozulmuş ol-

maktadır. İrlandalılar **İngiliz zencileri** durumuna düşmüş, tıpkı Georgia'da., Amerikalı işsiz beyazla kapitalistin bir olup **nigger'ı (Zenciyi)** linç etmeleri gibi Sanayi Devriminde de **emekle sermaye** arasında bir **ideoloji yakınlığı**'na rastlamamız oldukça sıktır.

Ama İngiltere'deki gelişmenin Avrupa'daki gelişmeyle karşılaştırıldığı zaman, ortaya çıkan bu kendine özgü yanı İngiltere'deki ücretlerin hızlı düşüşünü açıklar. Bunun yanı sıra şu noktayı da gözden uzak tutmamak gerekir:

İngiltere'de Sanayi Devriminden önceki uzun kapitalist dönem genel hayat seviyesinde hiç de azımsanmayacak bir düzelmeye yol açmıştı. Oysa Kıta Avrupasında Sanayi Devrimine rastlayan günler Feodal toplumun gerileme yıllarıydı. Bu gerileme elleriyle çalışan emekçilerin üzerinde ağırlığını duyuruyordu. İngiltere'de beslenme şartları konusundaki bir kitaptan alınmış şu yargı çok iyimser bulunacaktır: **XVIII. yüzyılın ilk elli yılında İngiliz halkının büyük çoğunluğunun talihi yaver gitti.** (156) Ama aslında, bu sözde oldukça büyük bir gerçek payı vardır. Ayrıca buna, İngiltere'deki ücretlerin daha 1700 yıllarından önce Kıta Avrupasından yüksek olduğunu da eklemek gerekir. Aynı durumu ne XVI. yüzyılda ne de XVII. yüzyılın başında görmüyoruz. Bunun nedeni aynı zamanda hem 1650 ile 1760 arasında işçilerin durumunun Kıta Avrupasında genel olarak bozulmuş olması, hem de aynı dönem içinde İngiltere'de belli bir düzelmenin kendini göstermesidir.

İngiliz işçilerinin durumunun nispeten iyi olduğunun ilginç ve dolaylı bir delilini **Yoksulların Sefaleti** başlığını taşıyan bir yazıda buluyoruz. Yazar bu yazısında, Fransa ve Hollanda'da ücretlerin İngiltere'den daha düşük olduğunu söyleyerek, İngiltere'deki yoksulların durumunun ancak onların ücretleri düşürülerek düzeltilebileceğini, çünkü böylelikle İngiltere'nin Kıta Avrupasıyla rekabet gücünün arttırılmış olacağını öne sürüyor. (157)

İşçi sınıfının meydana gelişinin bir başka özel yanının kaynağı, yine İngiltere'de Sanayi Devrimi öncesi kapitalist evrimin uzun süresidir. Bu evrim önce küçük üreticinin, köylünün ara-

dan çıkarılmasıyla büyük toprak sahiplerinin **kendi** malikanelerinde ideal kapitalist üretim şartları yaratmalarına kolaylık sağlamıştı. **Yeoman**'ın **özgürlüğüne kavuşmuş köylü** yerinden edilişi olayını küçümsemek ve bunu aslında olduğundan daha ilerici bir olay gibi göstermek eğiliminde olan Trevelyan şu gözlemi yapıyor:

XVII. yüzyılın ortasında, kasaba ekonomik bakımdan genel olarak sağlam, sağlıklı bir düzen görünüşündeydi. Kuşkusuz, büyük toprak sahiplerinin gücü yerini daha iyi bir mülkiyet bölüşümüre, kasabanın geniş özerklik yönetimine bırakmayaral büsbütün artıyordu. İlk iki George'un saltanat devrinde bile hür köylülerin- yeoman- (158) **ve küçük toprak sahiplerinin** -squire- **sayısı azaldı. Hür köylülerin ve küçük toprakların altın çağı Tudor'lar ve Sutart'ların devrinde kalmıştı. Kraliçe Anne'ın saltanatı sırasında büyük toprak sahiplerinin açgözlülüğü kendini daha da çok duyurdu. Soylular sınıfı, politik ve sosyal egemenliği onlara kadar ulaştıramadığı için hür küçük köylüler sınıfından çekiniyordu. Devrin özelliklerinden olan bir endişe, av hayvanlarının korunması endişesi, soylular sınıfının bu sınıftan olmayan bir kimsenin kendi toprağının üstünde bile sülün avlamasını kötü karşılamasına yol açıyordu. Gerçekten, Stuart'lar devrinin toprak sahiplerinin egemenliği altındaki parlamentoları, sonunda av hayvanları konusunda en sert kanunları kabul ederek 100 liradan az geliri olan köylünün kendi toprağının üstünde bile avlanmasını yasakladılar.**

Ama ne var ki, küçük köylünün malını satın almak ondan kurtulmanın en iyi yoluydu. Üstelik köylünün kendisi de çok zaman, şu koskoca dünyada küçücük toprağının üstünde olduğundan daha çok başarı kazanacağını düşünüyordu. Böylece, bütün XVIII. yüzyıl boyunca her zaman, şehre göçen köylü ailelerine rastlandı. (159)

The Deserted Village'in (Terkedilmiş Köy -1783) yazarı Oliver Goldschmith gibi yazarlar, kırların ıssızlaşmasıyla ilgili tasvirlerinde daha da ileri gidiyorlardı. Cobbert 1825'te, eski malikanelerin ıssızlaşması konusunda şunları yazıyordu: **Geçmişin**

malikanelerinin kapanmasıyla, küçük köylülerin hemen hemen kökü kazındı. Bütün İngiltere'de bir zamanlar küçük köylülerle mutlu ailelerin oturdukları evler şimdi birer yıkıntı. Pencereler, bir ikisi sayılmazsa, pencere vergisi yüzünden **duvarla örülmüş. Babası bir zamanlar belki bir küçük köylü olan gündelikçinin yarı çıplak, açlıktan yarı ölü çocuklarını görmesine ancak yetecek kadar ışık giren bir yarıktan başka gün ışığı alan yer yok. Buna karşılık evinin kapısından, etrafında çepeçevre, akıl alamayacak kadar zenginleşmiş senyöre lüks bir hayat sağlayan imkanlarla dolup taşan topraklara bakabilir.** (160)

Tıpkı acı bir halk sözünün dediği gibi:

Kanun köy malından bir kaz çalanı
Kadın olsun erkek olsun içeri atar
Ama kazdan köy malını çalan
Koca rezili, bırakır sürtsün.

Bu şartlar altında, kırdan sanayiye akının başka yerlerdekinden daha az önemli bir rol oynaması gerekirdi. Durumun gerçekten böyle olmuş olduğundan da emin değilim. Son göç dalgası da yine *bu dönemin sonundan önce ve göçürülecek bir şey kalmadığı için son bulmuş olmasına rağmen* Sanayi Devrimi dönemine rastlıyor. Brentano, İngiliz köylü sınıfının **daha XIX. yüzyılın başında yok edilmiş** (161) olduğuna dikkati çekmektedir. Bundan dolayı, hiç olmazsa Sanayi devriminin son kısmının İngiltere'de daha o sırada ortaya çıkmakta olan işçi sınıfına köylülerin akınının nispeten zayıf olmasıyla kendini gösterdiği söylenebilir.

Bu durumda karşımıza iki özel çizgi çıkmaktadır: Bir koloninin gurbete çıkmış, çok aşağı bir hayat seviyesine alışmış halkının güçlü akını, bir de doğanın da kabul ettirmiş olduğu düzenli bir yaşayış içinde yüzyıllardan beri yaşamaya alışmış köylülerin zayıf akını. Şimdi bu iki çizgiyi birleştirecek olursak, karşımıza kararsız oynak bir işçi sınıfı çıkar. Ayrıca bu duruma tam karşı bir özelliğin de bu işçi sınıfının özelliklerinden biri olduğunu unutmayalım: Şöyle ki, bunların arasındaki pek çok sayıda emekçi de, yüzyıllardan beri, kapitalist ve sınai bir

çalışma disiplini alışkanlığını sürdürüyordu.

Üstelik geniş anlamında işçi sınıfının içine maden ocağı işçilerini de alırsak durum daha da değişik olacaktır. Maden ocağı işçilerinin vahşi ve tekbaşına yaşama biçimini gözönüne getirelim, bütün Sanayi devrimi boyunca maden işletmelerinin önemli rolünü düşünelim. İşte o zaman, göz önüne serdiğimiz tablodaki işçi sınıfının, İrlandalı emekçilerin hatırı sayılır derecede önemli akını tarafından belirlenen ayrıntılarını seçebiliriz.

Tablomuzun bir başka yanını tamamlamak için de başlangıçta alet-makinelerle çalışmayan, ama yine de tıpkı maden ocağı işçileri gibi geniş anlamdaki modern işçi sınıfına katılabilen metalürji işçilerini ele alalım. Maden endüstrisi İngiltere'nin tarımsal olmayan üretiminde büyük bir rol oynamaktaydı. Cole şöyle diyor: **Uzun bir zaman maden ve metalürji işçileri kalifiye olmayan, basit işçi sayıldılar. Gerçekten de en çok tarım proletaryası arasından geliyorlardı. Buna karşılık fabrikaların, eski ev zanaatlarının yerini alması sonuncunda da bu yerlerin emekçileri kitle halinde şehirlere doğru göç ediyorlardı. Maden ocağı ve metalürji işçilerine çoğunlukla, toplumun kalan kısmından ayrı, vahşi insanlar topluluğu gözüyle bakılıyordu.** (162)

Bu tabii ki metalürji işçileri için büyük şehirlerde geçerli değildir. Bowden, James Watt'ın iş arkadaşı Boulton'un 1770'de yazılmış bir mektubuna dikkati çekiyor. Bu mektupta şu sözleri buluyoruz: **Basit köy çocuklarını yetiştirerek iyi birer emekçi yapmayı her zaman başardım, hâlâ da başarıyorum.** (163) Tıpkı bunun gibi, *-İskoçya'da, Galler bölgesinde veya başka yerlerde de-* çoğunlukla dini tarikatların etkisiyle, madenci köylerinde bazan, sözün küçük burjuva anlamında, o kadar yerinde ve düzgün davranışlara rastlanır ki içinde yapımevi de bulunan bir çok taşra şehri bunların yanında bir kötülük panayırı gibi kalır.

Bu demektir ki İngiliz işçi sınıfının yaşama tarzının İrlandalıların etkisinde ve madencilerle metalürji işçilerinin oynadığı önemli role bağlı bazı anarşik çizgilerine dikkat çekmek ne kadar önemliyse, bunu o sınıfın her topluluğun içinde var olan farkları

belirtmeden yapmamak gerektiği de o kadar önemlidir. Bu farklar kısmen, **Heretiklerin** varlığına bağlı olarak ortaya çıkan farklardı. Çünkü, Katolik İrlandalılar da tıpkı İngiliz Kilisesinin ya da İskoçya Kilisesinin yolunu izlemeyen bir çok Protestan toplulukları gibi birer din sapkını, *yani Heretik* sayılıyorlardı. Tarikatların büyük bir etkisi vardı. Resmi kiliseden pek hoşnut olmayan bir çok işçi ya tarikatlara yöneliyor, ya da dinsiz, hiç değilse dinin kurallarını yerine getirmeyen kimseler oluyorlardı. Din konusunda yapılan bir sayımın sonuçları 1851'de, nüfusun yalnız yüzde yirmi beşinin Kiliseye gittiği sonucunu vermişti. Le Play de İngiliz işçi aileleri üstünde aynı yıl yaptığı bir soruşturmanın sonucunda **din duygusunun hemen hemen tamamen yok olduğu** sonucuna varmıştı. Kendisine şaşkınlık veren bu sonucu **İngiliz İşçilerine Verilen Dini Eğitimin Yetersizliği Üstüne** (164) başlığıyla açıklamaktadır. bir İngiliz rahibi, sosyal reformcu Kingsley de **Halk İçin Politika**'sında bu konuda şunları söylüyordu:

Kutsal kitabı bir polis yönetmeliği gibi, yük hayvanlarının sırtına yük vururken huysuzluk etmemeleri için verilen bir parça afyon gibi, yoksullar arasında inzibatı sağlamaya yarayan bir kitap gibi kullandık.

Yeni işçi sınıfına katılırken işçiler arasında Avrupa'ya bakarak okuma bilen daha çok kimse bulunması da Protestan tarikatlarının sonucudur. Kutsal Kitabın dindarların kendileri tarafından okunması çoğunlukla, tarikatlarla Kilisenin kurulu düzeni arasındaki başlıca farklardan biriydi. Bu fark Sanayi devriminde dindar zanaatçıların, evde çalışan işçilerin **fabrika proletaryasının kabalığı** içine karışmasıyla ortadan kalktı. İşte bunun içindir ki Sanayi devriminin İngiltere'ye *okur yazarlık artık daha da azalamayacak durumda olan Kıta Avrupasının tersine,* okuma yazma bilmeyenlerin sayısında bir artış getirmiş olması inanılmayacak bir şey değildir.

En son olarak da, 6 numaralı tabloda, şehirlerin nüfus durumuyla ilgili gelişmeleri belirtelim: (165)

TABLO 6.

1850'ye doğru, başkentten sonra gelen beş büyük şehrin nüfusu:

İngiltere		**Fransa**	
Manchester	400.000	Marsilya	195.000
Liverpool	375.000	Lyon	175.000
Glasgow	330.000	Bordeaux	130.000
Birmingham	235.000	Rouen	100.000
Leeds	175.000	Nantes	95.000

Almanya		**Birleşik Devletler***	
Hamburg	170.000	Philadelphia**	220.000
Breslau	115.000	Baltimore	170.000
Münih	100.000	Boston	135.000
Dresden	95.000	Saint-Louis	80.000
Köln	95.000	Pittsburg	70.000

* New York bir Avrupa başkenti kadar önemli olduğu için alınmamıştır.

** 1840'daki nüfusu

İnsanların şehirlere yığılması olayı İngiltere'de, dünyanın başka hiçbir yerinde rastlanmayacak kadar büyük olmuştur. Almanya'da ise, *Berlin hariç* en büyük beş şehir arasında nüfusu İngiltere'nin beşinci büyük şehrinin nüfusuna varan bir tek şehir görmüyoruz. Fransa için de *Paris hariç* durum yine aynıdır.

Ama *Birleşik Devletler'de New York'u alarak* başkentlerin 1850'deki nüfuslarını karşılaştıracak olursak şunu görüyoruz:

Londra: 2.4 milyon
Paris: 1.1 milyon
New York: 0.7 milyon
Berlin: 0.4 milyon

Yani, şehirlerin korkunç bir biçimde büyümesinin Sanayi devrimi sırasında ve ondan sonra da getirdiği bütün kötülükler İngiltere'de çok daha fazladır. Üstelik, İngiliz şehirleriyle diğerleri arasında fark özellikle yüzyılın ilk yarısı içinde artmıştı. En son şunu unutmamak gerekir. 1800 yılında, burada sözünü ettiğimiz dört devlette başkentler hariç nüfusu 100.000 ya da daha fazla olan dört şehir sırasıyla şunlardı:

Marsilya: 110.000

Lyon: 110.000

Hamburg: 100.000

Bunların arasında tek bir İngiliz ya da Amerikan şehri yoktur. Böylece de İngiltere'de 1800 ile 1850 arasında olup bitenler bu yoğun şehirleşmenin hangi sosyal dönüşümün getirdiği sonuç olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Konut durumu ve aynı zamanda da sözün en geniş anlamıyla manevi şartlar, dünyada daha kötü duruma gelmişti.

Bunun içindir ki, 1760'a doğru emekçilerin hayat seviyesinin İngiltere'de Kıta Avrupasından çok daha yüksek olmasına karşılık 1850'de de çok daha kötüydü. Bunun yanı sıra da küçük burjuvazinin, hele burjuvazinin ya da orta sınıfın hayat seviyesi Kıta Avrupasınınkinden çok daha yüksekti.

2- AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ — ÖZEL BİR DURUM

Birleşik Devletler, yalnız bu kitapta yer almış olmasının tartışma götürmesi dolayısıyla bile olsa özel bir durum sayılmalıdır. Çünkü, 1850 yılında Birleşik Devletler'de bir işçi sınıfının doğmuş olması tartışma konusu edilebilir.

Örneğin şöyle düşünüldüğünü sanalım: Avrupa'da işçi için, kendine bir beden işi aramak, dilenmek ya da açlıktan ölmekten başka bir yol yoktu. Çalışacak durumda olan birinin dilenmesi cezalandırılabileceğine; açlıktan ölmek de pek pratik bir çözüm olmadığına göre, önünde yalnız, ekonomik baskıya boyun eğerek

kendine işçi olarak çalışabileceği bir iş bulmak kalıyordu. Birleşik Devletler'de ise önünde, bir toprak parçasını kendi kolonisi durumuna getirerek orada rençberlik yapmak; böylece de işçilikten kurtulmak yolu vardı. Tabii, işçi olarak da çalışabilirdi. Ama, işçi olmak sürekli bir meslek sahibi olmak demek değildi; işçinin oturmuş bir durumu ve toplum içinde oynayacağı bir rolü yoktu.

Yukarda verdiğimiz kanıtla ilgili bazı sözleri, örneğin, **İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu**'nun 1886'da çıkan Amerika baskısının bir ekinde görüyoruz (166): **İki belli başlı durum, kapitalist sistemin kaçınılmaz sonuçlarının gün ışığına çıkmasını uzun zaman önlemiştir. Bunlardan biri, ucuza toprak sahibi olmak, öteki de göçmen akınıdır. Bu iki durumda, yıllar boyunca, Amerika'da doğmuş kısa sürede ücretli işten "çekilmesini" ve rençber, tacir, hatta girişimci olmasını sağladı. Çünkü bu arada ücretli emekçi durumunun acı kaderi, ömür boyunca proleter olmak durumu çokluk, yeni gelen göçmenin payına düşüyordu. Ama Amerika bu ilk safhadan çıktı; uçsuz bucaksız koruluklar yok oluyor, yine koruluklar gibi uçsuz bucaksız çayırlar da gitgide inanılmaz bir çabuklukla ulusun ve devletlerin elinden mal sahiplerinin eline geçiyordu. Sürekli bir proleter sınıfının doğmasını önleyen dev emniyet subapının işlemesi fiilen durdu.**

Hatta ara sıra, bütün bir göçmenler dizisi de işçi durumundan kurtulmayı başardı. Birleşik Devletler'in tarımsal politikasıyla ilgili bir tarih kitabında şu satırları buluyoruz: **Kuzey ve Doğu yeni gelmiş göçmenlerle gençlerin ayrılmasından şikayetçiydi.** (167)

Öte yandan şunu da unutmamak gerekir ki kolonileştirmek hürriyeti sadece teorikti. Çünkü, Doğudaki işçi için, Batıda arazi tekeli yokluğundan yararlanmak üzere Kıtayı başta başa geçerek Batıya gitmek yeterliydi. bunu nasıl yapabilecekti, o uzak yerlerin yeni ve güç doğa şartları altında yerleşebilmesine gerekli kaynakları nasıl bulabilecekti? Batıya doğru ilerleyiş arttıkça, Doğuyu terketmek güçleşiyordu. Araştırmamızın uzandığı yıldan kısa bir süre sonra, 2 Temmuz 1870 tarihli **Working-**

man's Advocate bu zaman zaman sorulan, işsizlerin neden batıya doğru gitmedikleri sorusuna şu cevabı veriyor: **İlkin içlerinden bir çoğunun oraya kadar gitme olanağı yok. İkinci olarak da, oraya gitseler bile, toprağı işlemek için ellerinde hiçbir şeyleri yok! Toprağı öküz, at ve tarım araçları olmadan işleyebilseler; ilk ürünlerini alıncaya kadar da otla, yabani meyvelerle beslenerek yaşayabilselerdi, "Batı Yolu" işte o zaman, üstünde durulacak bir sorun olurdu.**

Samuel Young, Avrupa'lı halk yığınlarının açlık ve sefalete mahkum olduğunu, buna karşılık da Birleşik Devletler'de nüfusun daha uzun zaman artarak geniş beylik yerler sayesinde bolluk içinde yaşayabileceğini ileri sürmekle kuşkusuz ki abartmalı davranıyor. (168) Young, işin yalnız bir yüzünü görmektedir. Ama burada önemli olan da asıl, işin iki yüzü olmasıdır. Marx, **Kapital**'in birinci cildinin sonunda buna şöyle dikkatimizi çekiyor: **Bir yandan durmaksızın Amerika'ya yönelen uçsuz bucaksız insan yığını Birleşik Devletler'in doğusunda birikmektedir. Çünkü Avrupa'dan gelen göç dalgası orada insanları, Batıya götüren öbür dalgadan daha büyük bir hızla emek piyasasına atar.**. Çok sayıda kimsenin Batıya gitmesine rağmen emekçilerin akışkanlığı ve Batının emme gücü Doğuda emek piyasasının yükünü hafifletmeye ve gücün sanayi işçisinin hayat seviyesi üstündeki ağırlığını gidermeye yetecek kadar büyük değildi. Michell'in 1860'da gördüğü durum, daha yirmi, belki on yıl önceden kendini göstermeye başlamış bulunuyordu: **Bir yandan Batı ısrarla yapı işçileri, kaba işçiler, tarımcılar isterken, öte yandan da Doğunun büyük şehirlerinde en az para getiren işler için aralarında rekabete girişen istek fazlası bir çok genç vardı.** (169)

Bu da gösteriyor ki Doğunun şehirlerinde sefaletten kurtulmak için Batıya gitmek kolay değildi. Bu tez, 1840 ile 1850 arasında *George Herny Evans* gibi toprakların, tamamiyle parasız dağıtılmasından yana propaganda yapanların öne sürdükleri kanıttı. Bunda da amaç, Doğunun işçilerinin durumunun düzeltilmesiydi. (170) Demek oluyor ki bunlar Batının her zaman için daha geniş olan toprakları tarafından rençber olmak üzere emilen emekçilerin sayısının, Doğuda sanayi işçilerinin durumunu

belirli biçimde düzeltmeye yetmediği düşüncesinden yola çıkıyorlardı. Ayrıca, Goodrich ve Davidson'un (171) araştırmaları da göstermiştir ki, Batıya gidenlerin büyük bir kısmı Doğudaki şehirlerden değil, kırdan geliyorlardı.

Şimdi bu durumda, bu bölümün başındaki soruya nasıl cevap vermek gerekir? Birleşik Devletler'de 1859'a doğru bir işçi sınıfının doğmuş olduğu söylenebilir mi, yoksa yalnızca bu sınıfın doğuş süreci mi hatırı sayılır ölçüde ilerlemişti?

Öyle sanıyorum ki en azından sorunun ikinci kısmına olumlu karşılık verilebilir. Belki birinci kısmına da ama yalnızca bölgesel olarak. Örneğin, New England'ın tekstil endüstrisi için... En değişik gruplar ya da sınıflar arasındaki gidip gelişlerin, hatta Avrupa'da ancak Sanayi Devrimi sırasında görülen bir durumun; yani ezilen sınıflarla yönetici sınıflar arasındaki gidiş gelişlerin bütün kolaylığına rağmen, 1850'ye doğru, açık olarak çizilmiş bir işçi profilinden söz edilebilir. Öyle ki, Manchester'daki herhangi bir işçi Lowell'deki bir işçiyi bakar bakmaz tanıyabilir, onu sınıfının bir üyesi olarak kabul edebilirdi. Bu arada şunu da unutmamak gerekir; Sanayi devrimi sırasında Manchester'in İngiltere'yi temsil edebilecek özellikleri vardı. Bunun gibi Lowell'de belki New England'ı temsil edebilirdi; bütün Birleşik Devletler'i değil. Her ne olursa olsun, şunu gözden uzak tutmamak gerekir: 1760-1850 arası işçi sınıfının kendine özgü yanı, durumunun soydan, babadan olmamasıydı. Açıklıkla ve tümüyle işçi olan aileler azınlıktaydı. Oysa genel olarak Kıta Avrupası ve İngiltere'deki gibi babadan proletarya bir sınıf yoktu.

Yukardaki sorunu incelerken göçmenlerin sayısının çokluğunun sözü geçti. Gerçekten, göç o ölçüye varmıştı ki 1850 sayımına göre, 2.240.000 Amerikalı, *aşağı yukarı yüz de on* Amerika'da doğmuş değildi. Bu sayıya ayrıca, anası ya da babası Amerika'da doğmamış olanları da ekleyecek olursak, yukardaki oranın yüzde yirmi beşi bulmasının şaşılacak bir yanı kalmaz.

Yıllık göçmen sayısı şöyledir:

Yıllar (Üçer yıllık dönemler olarak)	**Miktar**
1819 - 1822*	8.100
1838 - 1840	63.700
1841 - 1843	79.100
1844 - 1846	115. 800
1847 1849	225.800

* Eylülden Ekime

Tablo 7

Bromwell'e göre göçmenlerin milliyetleri ve sayıca ağır basan meslekler

Yıl	**İngiliz**	**İrlandalı**	**Alman**	**İşçi %**	**Tacir %**	**Makinist-Tarımcı %**
1820	1782	3974	948	9	25	31
1825	1002	5857	448	10	29	32
1830	733	3105	1972	12	25	41
1835	468	29350	8245	15	20	55
1840	318	41704	28581	22	12	63

Daha önce gördüğümüz gibi, bu göçmenlerin büyük bir kısmı başlangıçta ülkenin içinde uzaklara kadar sokulmayarak Doğunun şehirlerinde kalıyorlardı. Batıya, daha ileriye gidenler de orada çok zaman, Doğuda kalanların işine benzer bir iş buluyorlardı: Fabrika işçiliği. Öte yandan da, Birleşik Devletler'in tarımsal bölgeleri endüstriye çok sayıda işçi sağlamaya devam ediyorsa da, hiç olmazsa 1840 ile 1850 arasında, Amerika kırları-

ndan çok, deniz aşırı ülkelerden endüstri işçisi gelmesine şaşmamak gerekir.

Göçmenlerin milliyetleri, sayıca ağır basan meslekleri Bromwell'in verdiği sayılara dayanılarak 7 numaralı tabloda gösterilmiştir.

Göçmenlerin anayurtları konusunda ise rakamlar yıldan yıla değişmektedir. Bu arada da, genel olarak, İngilizlerin sayısı azalırken Almanların ve İrlandalıların sayısının hızla arttığını görüyoruz.

Meslekler konusunda verilen yüzde oranları üstünde çok uyanık olmak gerekir. Makinist adıyla gösterilenler genellikle, bir çok mesleklerin kalifiye işçileriydi. Tarımcılar da, tarım işçileri ve tarımda kullanılmak arzusuyla göçmüş olan öteki vasıfsız emekçiler gibi köylüydüler. Muhakkak ki, **Businessman**lerin ve bunlara dahil, sayıca pek büyük bir toplam tutan mesleksizlerle temaşa sanatları girişimcileri ve diğerlerinin sayısı inceleme konusu olarak aldığımız süre boyunca nispeten düşmüş, buna karşılık kalifiye ya da kalifiye olamayan işçilerin oranı artmıştır.

Göç, belli bir ölçüde, Birleşik Devletler'de ücretler üzerinde baskı yapabilmek için, bunu en iyi yollardan biri gören Amerikan sermayedarlarının gayretlerinin sonucuydu. Emekçilerin himayesinden yana mevzuatın büyük öncüsü Seth Luther işverenlerin **yabancıların Amerikan yurttaşlarından daha aşağı fiyata çalışmak üzere buraya gelmelerini teşvik için Avrupa'ya adamlar gönderdiğini** öne sürmüştür. (173)

Bu göçmenlerin bir çoğunun yaşama ve çalışma şartlarının kötü olduğu inkar edilemez. Amerika'da işçilerin himayesi ile ilgili mevzuatın en ateşli taraftarlarından Murray gibi bir gözlemci bile göçmenlerin durumunu şöyle anlatıyor: **Göç dalgasının her yıl Atlantik kıyılarına bıraktığı ve birçokları da hayatını kazanmak için bir özelliği olmadığı gibi sağlık durumları da elverişsiz, dostu da parası da olmayan binlerce, on binlerce kişinin pek çoğu, karaya çıktıkları şehirlerin yakınında son derece büyük yaşama güçlükleri içinde**

bulunuyorlar. (174)

London Morning Chronicle'ın 5 ve 9 Ocak ile 12 Şubat 1852 tarihli sayılarında bir yazı dizisinde de bir çok göçmenin ebediyen fakir kalacakları korkusu içinde bulundukları belirtiliyordu. (175)

İrlandalılar, göçmenlerin arasında özel bir grup meydana getiriyorlardı. İrlandalı göçmenlerin büyük bir kısmı, temelli kalmak üzere Doğuda yerleşiyor, pek çoğunun işçi olarak belirli bir özelliği bulunmayan, okuması yazması olmayan büyük bir kısmı da yol ve kanal yapımında, daha sonraları ise demiryolları yapımında çalıştırılıyordu. 1818'de, Erie kanalının açılmasında 3.000 İrlandalı çalıştırılmıştı. Tanınmış iktisatçı Henry C. Carey'in babası Matthew Carey 1829'da bir propaganda broşüründe ücretlerin ve İrlandalıların genel durumunu şöyle anlatıyor:**Binlerce emekçimiz kanallarda gündeliği 62.5 ile 87.5 sent arası değişen bir ücretle iş bulabilmek için binlerce mil yol tepiyor. bu arada verdikleri pansiyon parası, haftalığı 1.50 ile 2 dolar kadar. Tek dayanağı bulundukları ailerini geride bırakmışlar. Çalıştıkları yerler çoğunlukla hastalık yuvası olan bataklık arazi. Burada ömürboyu sağlıklarını kaybediyorlar. Sonra da kalpleri kırık, bedenen yıkılmış, can pahasına kazanılmış birkaç kuruşla, zavallı ailelerine geri dönerek, hasta ve bitkin yatağa serilirler. Her yıl binlercesi ölüyor. Çoğu, arkalarında çok çoçuklu, bakıma muhtaç bir aile bırakıyor. İşin sefil kaderine rağmen, boş bıraktıkları yerler, ölümün onların da yolunu gözlediğini bile bile başkaları tarafından hemen doldurulur. Yüzlerce insan günde 50 ya da 75 sent karşılığında yazın kızgın güneşine, sert kışlarımızın korkunç soğuğuna göğüs gererek sabahtan akşama kadar zorlu yol işlerinde çalışmaktadır. Şehirlerimizde her zaman aşırı bir odun yarıcı bolluğu var. Aldıkları, o kadar az bir para bütün çabalarına rağmen günde bir türlü, 35 ya da 40 sentten fazla kazanamıyorlar. kısaca söylemek gerekirse, gidip dilenmek ya da hırsızlık yapmak yerine bu işi görmeyi seçen insanlara rastlanabilecek bu kadar tadsız ve bıkkınlık verici bir başka iş yoktur.** (176) İrlandalı

göçmenler, zencilerden de daha aşağıda bir soyla alt basamakta bulunuyorlardı. Örneğin, **New York Herald**'ta şöyle bir ilana rastlanıyordu: **Bir aşçı, çamaşırcı ve ütücü aranıyor. İşini çok iyi bilmesi gerekir. rengi ve memleketi önemli değil, yalnız İrlandalılar hariç.** (177)

New York seçimlerinde İrlandalıların bu yüzden şöyle sloganlar kullanmalarına şaşmamak gerekir: **Kahrolsun Zenciler! Yerlerine, Afrika'ya dönsünler!** (178)

Yukardaki sözlerden de anlaşıldığı gibi, bütün bunlara genel olarak **Zenci**, özellikle de **köleler** sorunu eklenmektedir.

Birleşik Devletler'e ilk gelen zenciler köle değil, **indentured**, yani oraya gelinceye kadar mal oldukları ***yol parası***'nın karşılığını çalışarak ödedikleri anda serbest bırakılan türden borç köleleriydi. Birleşik Devletler'in ilk tütün ekicisi John Rolfe 1619'da şu notu yazmıştı: **Aşağı yukarı geçen ağustosta, bize yirmi kadar Zenci satan bir Hollanda harp gemisi geldi.** Bunlar vaftiz edilmiş oldukları için o zaman yürürlükte olan, *Virginia'da 1667'de yürürlükten kaldırılan,* kanuna göre köle değil, sadece **Christian servants**, yani hıristiyan hizmetçilerdi. Jamestown'a ilk esirci gemisinin varışıdan otuz bir yıl sonra, yani 1650'de Virginia'da yalnız 300 zenci vardı. Çoğu da **indentured** idi. Kölelik bu devirden sonra yerleşmeye başladı. 1660'da da yasal oldu. (179) bir nesil sonra, 1680'de, o ilk zencilerin sayısı 300den 900'e çıkmıştı. Bu sırada da mülkiyet hakları konusunda köle sahibi olmakla ilgili hükümler, *New England'ta sadece 200 zenci bulunduğu halde* bütün kolonilerde yürürlükteydi. 1680'den 1688'e kadar İngiliz **Royal African Company**'nin Amerika'ya taşıdığı 10.000den fazla zencinin dörtte biri yolculuk sırasında ölmüştü. Daha XVII. yüzyılda, zenciler konusunda ırk ayrımı geneldi. 1664'te Maryland'de bu yolda bir kanun kabul edildi. Kanuna göre, bir **Zenci** ile evlenen her Beyaz kadın kocası sağ olduğu sürece köle durumuna düşmüş oluyordu. Bu birleşmeden doğan çocuklar da ömürleri boyunca köle olarak kalmaya mahkumdular. 1686'da da New Yorklu zanaatçılar ve kalifiye işçiler çeşitli işlerde **köle olarak** zenci ve kızılderili kullanılmasına karşı kendilerini başarıyla savundular. (180)

Aslında Antik çağ köleliğinden hiç farkı olmayan gerçek bir kölelikti bu. Köle sahibinin malıydı ve sahibi ona canını istediğini yapabilirdi. Etkileri, doğurduğu sonuçlar bakımından da fark yoktu. Aileden, ya satılmak ya da başka yerlerde çalışmaya gönderilmek üzere anadan çok baba ayrılıyordu. Bu da zenci ailesine anaerkil, **maderşahi** eğilimler getirecekti.

Bu kölelikle Antikite devrinin köleliği arasında temel bir fark vardır. bu kölelik kapitalizmin gelişmesine yardımcı oldu, köle sahiplerinin, kuruluş halindeki kapitalist bir dünya piyasasının âmilleri durumuna gelmesi dolayısıyla kapitalistler tarafından gitgide daha çok kullanıldı.

Bu arada, XIX. yüzyılda köleliğin pratik bakımdan güney devletlerine özgü olarak kaldığı düşünülecek olursa, her şeyden önce, sosyal sınıflar arasındaki, mesleklerde akışkanlık coğrafi alandaki akışkanlık konusundaki sözlerimizin Kuzey ve Kuzey-Batı için de geçerli olduğunu belirtmemiz gerekir.

Yönetici sınıflar konusunda da en başta belirtilmesi gereken şudur: Kuzey'de, sayıca az bir kapitalist topluluk vardı. Bunlar etkisi hiç de az olmayan geniş bir orta sınıfa bağlıydılar. Bu sınıfın içinden çıkmışlardı, içlerinden bir kısmının zaman zaman yeniden o sınıfın içine düştüğü oluyordu. Buna karşılık Güneyde eski, kapalı ve dar bir aristokrasi vardı, köle sahiplerinden kurulmuştu, son derecede güçlüydü. İç savaş öncesinde köle sahiplerinin toplam sayısı, ailenin bütün kişilerini de sayarak 400.000'i buluyordu. Bu sayı Güney nüfusunun dörtte biriydi. Ne var ki Beyazların yüzde yedisinden azı bütün kölelerin yüzde yetmiş beşine sahipti. Asıl büyük güç de her biri en az yüz köleye sahip 1.700 köle sahibinin elindeydi. Beyazların büyük çoğunluğu oldukça kötü ekonomik şartlar altında yaşıyor; bununla birlikte kendilerini ideolojik olarak zencilerden çok daha yüksekte görüyorlardı. Amerikalı bir sosyolog çok doğru olarak şu gözlemi yapıyor: **4 milyon zencinin en az yüzde doksanı, gerekli emniyet tedbiri olarak cehalet içinde bırakılıyordu. Büyük bir çoğunluğu plantasyon sisteminin israfçılığının meydana getirdiği kır kulübelerinde yaşayan 1 milyon "Beyaz yoksul" da onlardan talihli değildi.** (181)

ÇOK kölesi olan büyük köle sahipleri, Prusya'daki **Junkers**'ları andırır bir tarzda, ekonomik nüfuzlarını çok aşan özel bir sosyal rol oynuyorlardı. Bunu, bazı olaylara daha dikkatle baktığımızda açıklıkla görüyoruz. Örneğin, Washington'la Lincoln arasında geçen yetmişiki yılın ellisinde Birleşik Devletler başkanlığı hep Güneyden birine düşmüştü. Yüksek Mahkeme başkanlığı için de durum böyledir. Aynı süre boyunca gelip geçen otuz beş Yüksek Mahkeme başkanından yirmisi Güneylidir. Devlet memurlarının büyük bir çoğunluğu da Güneylilerdi. New Yorklu bankacı Clews, haklı olarak şöyle anlatıyor: **O zaman, Washington halkının aşağı yukarı sekizde yedisi Güney asıllıydı. Kamu hizmetleri görevlileri de büyük çoğunluğuyla Güneyliydi ve her an işten atılmayı bekliyorlardı.** (182)

Sanayi devriminin başlangıcı sırasında, kölelere bir de **indertured'lar**, yani yeni göçmenlerin yol ve diğer masraflarını emekleriyle ödeyebilmek için kendilerini kiralayan büyük bir kısmı ekleniyordu. **Indentured**'lar borçları yüzünden çok zaman yıllarca köle olarak kalıyorlardı. Efendilerine olan borçları, bu borcu ödemek için çalışmaya devam ettikleri sürece bir yandan da *en yüksek faiz hadleriyle* arttırılıyordu. Bu emek-faiz patrona öbür kölecilikten çok daha fazla kâr getiriyordu; çünkü **indentured** işçiler çoğunlukla Avrupa ülkelerinin hünerli zanaatçılarıydı. Onların mesleki değerleri yıllar boyunca, efendilerine karşılığında hiçbir şeye mal olmaksızın sömürülebilirdi. Oysa böyle bir şey için kölelerin daha uzun bir zaman boyunduruk altında bulunmaları gerekliydi. Morris bu konuda şöyle diyor: **Büyük bir çoğunlukla, "indentured servants", borç köleleri aşağılayıcı bir muamele görüyorlardı, çalışmalarının karşılığında da ellerine ancak yaşayabilecek kadar bir şey geçiyordu.**

Sayıları oldukça yüksekti. John R. Commons, Carter Goodrich ve R. B. Morris, ilk zamanlar Beyaz göçmenlerin aşağı yukarı yarısının **indentured** olarak geldiklerini, dolayısıyla da borçlarını, yol parası olarak borçlandıkları miktarı çalışarak ödediklerini düşünmektedirler. Bazen de acentalara, gemi kaptanlarına borçlu olurlardı. O zaman da alacaklıları olan bu kimseler, on-

ları kolonilerde yüzde onbeş karla satardı. Kimi zaman da yolculuğu, onları kolonilerde kullanacak olan gelecekteki patronları finanse ederdi. Bridenbaugh'dan aktardığımız 25 Ekim 1733 tarihli **News Letter** da çıkmış şu satırlara benzer ilanlara basında sık sık rastlanırdı:

Palatina'dan gelen yüz erkek, adam başına on lira olan yol parasını vermeyi kabul edene her biri beş yıl için teslim edilecektir. (184)

Indentured servants (Borç köleleri), Beyaz nüfusun en alt basamağını meydana getiriyordu. (185) Çoğunlukla zenci olan köleler (186) onlardan da aşağıdaydı. Yani Birleşik Devletler'de, Fransa ve İngiltere'dekinin tersine, Sanayi devriminin beden işçileri çeşitli kişisel hürriyet ve kölelik şartlarında yaşayan kimselerden meydana gelmişti.

1770'te, köleler nüfusun yaklaşık olarak beşte birini meydana getiriyordu. **Indentured servants**ın sayısını da yüzde onbeş civarında tahmin edecek olursak, nüfusun üçte ikisinin hür kişiler olduğu sonucuna varırız. (187) Bu miktardan ayrıca, el emekçisi sayılamayacak olanları da çıkarırsak nüfusun yüzde altmışı ya da beşte üçünün hür işçi olduğu anlaşılır.

Tabii ki hür işçilerin oranı Kuzeyde daha yüksek, Güneyde daha düşüktür. 1755'te Maryland'de yapılan bir sayım 8 numaralı tablodaki rakamları vermiştir.

TABLO 8

Maryland'da 1755'te yapılan nüfus sayımı sonuçları:

Cinsiyet ve Yaş	Hür	Uşak	Tutuklular	Toplam
Erkek	24058	3576	1507	24141
Kadın	23521	1824	386	25731
Erkek Çocuk	26637	1049	67	27753
Kız Çocuk	24141	422	21	24584
Beyazların ve Zencilerin toplamı	*98357*	*6871*	*1981*	*107209*

Bu tabloyu veren Morris, **uşak** bölümünde gösterilen sayının içinde sonradan hürriyetine kavuşmuş **indentured servants**ın da bulunabileceğine dikkati çekiyor. Ama her durumda, 1755'te Maryland'da nüfusun kalan kısmı hariç olmak üzere emekçilerin beşte üçünden azının hür olduğunu düşünmek yanlış olmaz. **Indentured servants** ve köle sayısı oranı konusunda ise, kölelerin oranı Maryland'de ve özellikle de bu devletin güneyinde Kuzeye oranla çok daha yüksekti. Buna karşılık da Kuzeyde **indentured servants** oranı ağır basıyordu.

Durum zamanla hür emekçilerin lehinde gelişti. Anayasanın kabulü sırasında **indentured servants** kurumu henüz yürürlükten kalkmamıştı.

Resmen, XIX. yüzyılın ilk yirmi yılı içinde ortadan kalktı. Ama fiilen bu borç köleliği şu ya da bu biçimde ve daha az yaygın olmakla birlikte bizim bu kitapta ele aldığımız süre boyunca devam etti.

Kölelik konusunda ilkin aşağıdaki durumları gözden uzak tutmamak gerekir: birinci olarak, genel nüfusa göre zencilerin oranı azalmıştır. (189) *(Bak. Tablo 9)*

TABLO 9

Deri rengine göre nüfus (milyon olarak)

Yıl	Beyazlar	Renkliler
1790	3.17	0.76
1810	5.86	1.38
1830	10.54	2.33
1850	19.55	3.64

Beyazların sayısı yaklaşık olarak yüzde 520, derisi renkli olanların da *fiilen hepsi zenci* yüzde 380 kadar arttı. İkinci olarak, zenciler arasında köle oranı azaldı. *(Bak. Tablo 10)*. (190) 1790'da yaklaşık olarak zencilerin yüzde sekizi hürdü. 1850'de ise yüzde 12 kadarı, 60 yıllık bir süre için, bu ağır bir artıştı; buna karşılık da kölelerin toplam sayısı dört buçuk kadar artmıştı.

TABLO 10

Zenciler arasında köle yüzdesinin azalması (188)

(milyon olarak)

Yıl	Toplam	Hür	Köle
1790	0.76	0.06	0.70
1810	1.38	0.19	1.19
1830	2.33	0.32	2.10
1850	3.64	0.43	3.21

Şüphesiz ki ortaya çıkış biçimi böyle olan bir işçi sınıfı epey tuhaf bir şeydir: Ülke çapında birleşmesi fiilen imkansızdır. Bölgesel bütünlüğü içinde bölünmeyi de önleyemez. Nazari olarak fiilen olduğundan daha önemli ve kapsamı da daha geniştir. Son olarak da, üretim sürecinden çıkardığımız objektif belirtiler bizi ideolojik bakımdan pek aydınlatmıyor.

Söz konusu olan ister bir İngiliz kolonunun Birleşik Devletler'de doğmuş torunu, ister İrlandalı bir göçmen, ister bir zenci olsun, ne bunların üretim çarkı içindeki pozisyonları, ne meslekleri hatta ne de boş zamanları bu üç kategori arasında hemen hiçbir fark göstermeyebilir. Ama sosyal pozisyonları, hayat tarzları, düşüp kalktıkları insanlar, *örneğin, dinleri ve gitmiş oldukları okul da dahil olmak üzere* ideolojileri onları birbirinden farklı dünyalarda yaşatır. Anglosakson, **ağzında gümüş kaşıkla** doğmamışsa bile geleceği belli ki çok parlaktır. İrlandalı, işleri iyi ayarlanmışsa belediye başkanı olabilir; ama dolar milyoneri Anglosakson kendi işini ustaca yürütürse İrlandalının şansı onunkinin ancak onda biri kadardır. Hem sonra, İrlandalı belki belediye başkanı olabilir, ama hiçbir zaman Devlet Başkanı olamayacaktır. Kibar kulüplere de **Katolik olduğu için** giremez. Zenci, sosyal bakımdan bitkisel hayata mahkumdur. O sefil perişan kulübeler bir kere terkedilmeye görsün, hepsi de işçi olsalar bile zencilerle aynı evde oturan bir tek İrlandalıya rastlanamaz.

Bu durumda, bir işçi sınıfından nasıl söz edilebilir?

Ama biz yine de, New England'daki bir pamuk fabrikasında **Hamilton Manifacturing Company**'ye giderek buradaki işçilerin aslen nereli olduklarını araştıralım. (191)

İrlanda'daki korkunç kıtlık yıllarından önce, Birleşik Devletler'e göç pek büyümüş olmasına rağmen, New England'ın sanayisini pek etkilemedi. Ama 1830'dan sonra başka bir etkenin rol oynamaya başladığını görüyoruz. O zamana kadar hep, endüstrinin kurulduğu ilk yer olan Massachussetts'in el emeği çeken bir merkez olarak görünmesine karşılık bu alan bütün New England'a ve özellikle de New Hampshire'a, Vermont'a, Maine'a yayıldı. Daha sonraları ise İrlandalıların yüzde oranı Massachussettslilerin oranını geçecek, Kanadalıların oranı da Massachussetts hariç New England'ınkiyle eşit olacaktı. Çalkantılar pek kuvvetli görünüyordu; hiç olmazsa kalifiye işçiler arasında... Gibb'in anlattığına göre **Boston Manufacturing Company**'nin 1817 mayısındaki otuzbeş makine gözleyicisinden 1823 eylülünde yalnız beş kişi kalmıştı. (192) Bu belki onların başka yerlerde de kolaylıkla iş bulabilmesini sağlayacak kadar sağlam olan teknik özelliklerinden, *birer teknik eleman olmalarından* ileri geliyordu.

Ama öte yanda, kalifiye olmayan, üstelik de o devirde işleri dolayısıyla memleketlerine öylesine bağlı, her zaman amirlerinin gittiği kiliseye gitmek zorunda bulunan, bir çok bakımlardan da bütün bir fikir ve gelenek zorbalığının boyunduruğu altında yaşayan kimselerin de kolaylıkla iş değiştirebilmiş olmalarına inanmak güçtür.

Yukarda, Manchester'dan (İngiltere) Lowell'e gelen işçiden söz ettik. Tabii ki bu işçi toplumun karakterinde kendi doğum yerindekinde başka olan pek çok şey bulacak, bu şeyler ona garip gelecekti. Hiç şüphe yok ki kendi öz sınıfının, onunla aynı fikirlere, aynı pozisyona sahip ve hiçbir güçlük çekmeden anlaşabileceği üyelerine de rastlayacaktır. Burada, New England'da ('Yeni İngiltere'de) en azından o eski İngiltere'ninki kadar mütecanis bir işçi sınıfı buluruz. Hatta belki de, ekonomik durumuyla, üretimin içindeki yeriyle, sosyal durumuyla, ideolojik tutumuyla eski İngiltereninkinden daha da kaynaşmış bir işçi sınıfı...

TABLO 11

New England'daki bir pamuk fabrikasında çalışan personelin geldikleri yerler:

	1.7.1830	20.1.1835	2.10.1839	28.9.1849
	31.12.1830	4.12.1836	25.5.1845	8.10.1850
Geldiği Yer	***1176 kişi***	***1213 kişi***	***516 kişi***	***669 kişi***
Massachusetts	82.2	41.3	49.4	21.1
New England	14.1	54.6	45.6	44.8
A.B.D.nin diğer yerleri	0.0	0.3	0.0	2.2
A.B.D. Toplamı	96.3	96.2	95.0	68.2
İrlanda	2.6	2.6	3.1	24.4
İngiltere	1.1	0.0	0.2	4.8
Kanada	0.0	1.2	1.8	2.7

Hiç kimse, New England'ta bir işçi sınıfıyla karşı karşıya olduğundan şüphe edemez, hem de Sanayi Devrimi Avrupasının bize tanıttığı bütün sefaletle birlikte.

İşte, emekçilerin sefil durumunu gösteren ve kendi alanında eşsiz bir tanıklık belgesi:

Norfolk Kontluğu Hastalık Sigortası Bürosu,

Ticaret Borsasının Zemin Katında

Boston

Boston, 27 Temmuz 1849

Bay C.V.N. Brundige'e

Sayın Bay,

Artık hiçbir sigorta talebi kabul etmemeye karar verdik. Özel-

likle de, fabrikalardan gelen sigorta isteklerini kabul etmemeye kararlıyız. Çünkü o yerler başka kumpanyaların mezarı olmuştur ve biz böyle bir durumu önlemek istiyoruz. Oradaki birkaç poliçemiz dolayısıyla gelen tazminat isteklerinin ardı arkası kesilmiyor. Bunların bazılarının iyi müşteriler olabileceğinden hiç şüphemiz yoktur. Ama edinilen tecrübelerden sonra öyle görünüyor ki bu durum, koca bir ölçeğin içinde bir tek buğday tanesi aramaya benzemektedir ve biz de bunu bulabileceğimiz kanaatında değiliz.

Saygılarımla.

Steph BALEY

Demek ki fabrikalar, hastalık sigortası yapan kumpanyaların mezarı oluyordu! Yani fabrika işçileri arasında hastalık o kadar çoktu. Ama işin asıl kötü yanı, fabrikaların işçilerin de mezarı olmasıdır. Mektupta bundan söz edilmiyor. Çünkü sigorta kumpanyaları işçileri sigorta etmeyi reddettiğine göre bunun onlarca hiçbir önemi yoktu. (193)

Şimdi bir belge daha sunuyoruz ve bu sonuncu olacaktır. Amacımız Amerikan işçisinin Sanayi devrimi sırasındaki sefil hayatını göstermek değil. Çünkü Amerikan işçisinin durumu, genel anlamında, Avrupa işçisinin durumundan farklı değildi. Biz burada, asıl, Amerika'daki gelişmenin kendine özgü yanlarını belirtmek istiyoruz. Ayrıca şimdi sunacağımız bu belge o devreden biraz sonraki bir tarihe aittir (1865). Ama bu durum, içeriğinin bizim inceleme konusu olarak aldığımız dönemin sonuna da uygulanabilmesine engel değildir. Bu belgeyi buraya alıyoruz; içinde söz konusu olan sosyal sorun, tarihi hal ve şartlar objektif olarak incelendiği zaman sefalette onlara da belli bir sorumluluk payı düşen kimselerin sözcüsü insanlar tarafından, dürüst bir şekilde gerçeğin aranışıdır. Bu belge, *kendisine Adalet komisyonu tarafından işgününün düzene konması ve çalışma saatlerinin sınırlandırılması konusunda fikri sorulan Boston senatörü Martin Griffin'in bu komisyon adına hazırladığı rapordur:* **Konunun, ulusumuz bakımından basit bir zenginlik artışı ya da tekniğin gelişmesinden çok daha önemli olan**

bir yanı daha vardır ve bu da insanoğlunun korunması, esirgenmesi, ilerlemesidir. Bu cepheden bakıldığında, üzerimizde kutsal bir ödev ve sorumluluk bulunduğu ve geçmiş ataletimizi gelecekte daha hızlı, daha ciddi bir eylemle gidermek durumunda olduğumuz kanısındayız. Bu araştırmanın sonuçlarından şaşkınlığa düşmüş durumdayız. Bu meclis komisyonunun araştırma yaptığı konuların daha önemlilerini gün ışığına çıkarmış olan ve -toplumumuzun en kalabalık sınıfı olduğu halde bize göre yasama meclisimizin ancak pek az dikkatini çekmiş bulunan- emekçi sınıfın durumunu ilgilendiren şu konu kadar önemli başka hiçbir konu yoktur. Toplumun büyük çoğunluğu gibi biz de bu sorunu, tam bir bilgisizlik içinde ele alırken, bunda araştırmayı gerektirecek hiçbir yan olmadığına, hele emekleriyle bizi zenginleştirmiş, teknik ustalıkları ve yetenekleri bizi ulusun başına getirmiş bulunan bu kimselerin durumunun düzeltilmesine hiçbir ihtiyaç olmadığına emindik. Yaptığımız araştırma bu bilgisizliğimizi ortadan kaldırdı; komisyonunuz bu konuda bir eyleme ve reforma girişmenin beklemeye gelmeyen, bir zorunluluk olduğunu teslim etmek durumundadır. Ortaya çıkardığımız olaylar hemen hemen inanılmayacak olaylardı. Gerçekten komisyonumuz, görülmemiş bir ilerleme ve refahın içinde, bir yandan bilim ve sanatlar gelişirken, makina emeğin yükünü hafifletirken, buluşlar mükemmelleşirken, maddi zenginlik ve refah artarken bütün bunları yapan ve bunların hepsinin "ilk sebep ve saiki" olan kimsenin bunlardan en az yararlanması, en az anlaşılan kimse olması karşısında hayretler içinde kalmıştır. Gurur duyduğumuz ve bizim için tanrının bir lütfu olması gereken bu refahın sonucu ise, emekçinin durumunu, bunun gerçek tanığı olan birinin ifadesiyle belirtelim, "tıpkı bir köle gibi", yani daha yüksek hiçbir dileği ve özlemi olmayan makinanın durumundan hemen hemen tamamen farksız bir duruma yöneltmek eğilimidir. Çünkü, diyordu bu tanık, işe boğulmuş ve çalışmaktan yıpranmış, zayıf düşmüş durumdayız. Kafamız ve ruhumuz için zamanımız kalmaksızın.. O halde, bayağı ve cahil

olmanın şaşılacak bir yanı var mı?

Bu belge, gerçekten bir meclis komisyonu tarafından yayınlanmış belgelerin en saygıyla anılması gerekenlerin biridir. Gerçeği bilmeyen, ama en yüce duygularla davranan kimselerin emekçilerin durumuyla yüz yüze geldikleri zamanki tepkilerini gösteren aydınlık bir tablo...

Güneyin köle sahiplerine, işin ucunda kendi kölelerinin kaderinin Kuzeyin işçilerinin durumundan daha iyi olduğunu söyleten de işte bu acıklı durumdur. Onların bu sözleri, birçok durumlarda doğru da olabilirdi. Zira genel olarak insan kendisine ait bir şeyi **yani köleyi** hiç kimseye bağlı olmayan, hizmete elverişli durumda olduğu sürece kullanılan, ondan sonra da sokağa atılan **makina**'dan *yani hür emekçiden* daha hoş tutar. Colwell, **en bedbaht köle hangisidir; sahibi için değerli bir mal olan ve kaçtığı zaman peşine düşülerek ısrarla aranan mı, yoksa canının istediği gibi aylaklık edebilen ve rekabet dolayısıyla her an kapı dışarı edilmek korkusuyla yaşayan mı? diye soruyordu.** (194)

Kendilerini işçilerin durumunun düzeltilmesinden yana sözcüler olarak ilan edenler arasında öyleleri çıkar ki, bunlar yalnız maddi durumu göz önünde tutarak kölelerle emekçiler arasında hiçbir fark görmezler. Fourier'nin müridi ütopist Brisbane bunlardan biridir. Brisbane, çalışmak tadsız bir şey olarak kaldığı sürece emekçileri bu işe zorlamak gerekeceğini, dolayısıyla da Kuzeyde borç yüzünden rehin köle olmakla Güneyde zenci köle olmak arasında pek bir fark bulunmadığı fikrindedir. (195) Hatta Kellog, işçilerin çalıştırıldığı şartların Güneydeki kölelerin sömürülme şartlarından daha da kötü olduğunu öne sürüyordu. (196)

Son olarak da o çağ Amerikan işçi sınıfının karakterinin iki özelliğini daha belirtmemiz doğru olur.

Bunların birincisi, teknik karşısındaki tutumuyla ilgilidir. Birleşik Devletler'de makina kırma olayına hemen hemen hiç rastlanmamış olduğunu belirtmiştik. **Lüdizm** belirtilerinin geliştiği dönem olan makinanın üretime sokulduğu çağda el emeği sıkıntısı büyüktü; dolayısıyla da makinanın rekabeti korkusu

azdı. Aynı zamanda da insanlar aşırı derecedeki bir el emeği akışkanlığına alışık olduklarından, ev çalışmasından fabrika çalışmasına geçiş Avrupa'daki kadar büyük bir güçlük yaratmadı. Bundan ötürü de, işçiler makinaya karşı değildi. Bazı durumlarda, makinaları büyük bir gönül hoşluğuyla bile karşıladılar. H.J. Habakkuk pek haklı olarak, **American and British Technology in the 19. Century** (197) (19. Yüzyılda Amerikan ve İngiliz Teknolojisi) isimli kitabının birinci bölümünün başına Chevalier'nin şu sözünü koymuş: **Avrupa'da çok zaman eller için iş bulunmaz; burada ise, yani Birleşik Devletler'de ise işe az gelen ellerdir.** (198) Ve Habakkuk'un kendi metni şöyle başlıyor: **19. yüzyılın ilk yarısında, Amerika'daki İngiliz ziyaretçiler tarafından yapılmış ve bir çok endüstrilerde Amerikan fabrikalarının donatımının daha o devirde bile İngiliz donatımına belli bir anlamda üstün olduğu yolunda pek çok yorum vardır.**

İngitere, şüphesiz, dünyanın fabrikasıydı. Ama Birleşik Devletler'in çok daha zayıf olan endüstrisinde, donatımı çok daha iyi bir çok girişim vardı. Bunun başlıca nedenlerinden biri de toplumun bütün gruplarında ve sınıflarında, *hatta işçi sınıfında bile*, makinaya karşı İngiltere'de ağır basan tutuma oranla değişik bir tutum olmasıydı.

Hesaba katılması gereken ikinci özellik ise Amerikan işçi sınıfını Avrupanınkinden ayırdettirir. Ama onu Amerika'nın diğer grup ve sınıflarından ayırmaz ve ideolojik bir mahiyettedir. Pek çok kimse Amerika'ya, kendi anayurtlarında politik ya da dini bakımdan gayrı memnun, ideolojik bakımdan isyan halinde oldukları için, yani birer asi olarak gelmişti. Ayrıca bu kolonilerin halkı, çağdaş zamanların ilk antikolonyalist savaşının sonunda milli bağımsızlığını çetin bir mücadele sonunda bileğinin hakkıyla kazanmıştır.

Ama burada söz konusu olan, bütün bir ulusun, bütün sınıfların bir özelliğidir. Oysa Avrupa'da bu özellik, işçi sınıfı Sanayi Devriminin sonunda toplumun büyük asi çocuğu oluncaya kadar küçük azınlıkların malıydı. Dolayısıyla da Amerika'da bundan şu dikkate değer sonuç çıkmaktadır: Avrupa'da işçi sınıfının karakteristik özelliği olan şey, Amerika'da bizim incele-

me konusu olarak aldığımız süre boyunca hiçbir biçimde ortada değildir. Ama buna karşılık, 1861'de bile, burjuvazi yine de, Güneyin kölelik taraftarı toplumuna karşı devrimci bir savaş yürütecek yeterlilikte olmuştur.

Şüphesiz ki bu durum ve proletaryanın soydan olmayan karakteri, bir yandan burjuvazinin köleliği ortadan kaldırmaktan yana büyük bir topluluğu seferber edebilmesini, öte yandan da politik işçi partilerinin fiilen hiçbir gelişme gösterememiş olmasını; sosyalist grupların da sayıca pek kabarık her çeşitten dini tarikatlarla bir tutulmasını açıklayan başlıca sebeplerden biridir. Bu arada, işçi sınıfının çıkarlarını karşılayacak tarzda ideolojiler şekillenmeye başlıyordu; bunlar ana kalıpları ile daha çok ekonomikti. Geniş bir dinleyici kitlesi bulmaksızın toplumun o zamanki durumuna karşı ancak yer yer çıkışları vardı.

3- FRANSA'DA DEVRİMCİ GELENEK

Daladier 1938'de Fransa'yı Hitler Almanyası karşısındaki bozgun yoluna soktuğu Mecliste bu ülkeyle anlaşmaktan yana olduğunu açıkladığı zaman, *daha sonraları Vichy hükümetinin dışişleri bakanı olan* Flandin onun safında yer almıştı. **Halk Cephesi**'nin baş düşmanı Flandin, söylevinde kendini **Büyük devrimin çocuğu** olarak adlandırdı.

1789 Devrimi o kadar derin bir biçimde kök tutmuştu ki, aradan yüz elli yıl geçtikten sonra bile, her devrime karşı olduğunu açıkça ilan etmiş Flandin gibi bir kimse kendini ondan yana ilan ederek sözünü daha iyi dinletebileceğine inanıyordu.

Bu durumda , gerçekten büyük Devrimin parlak ışıklarının o zaman henüz doğmakta olan işçi sınıfının üstünde nasıl doğrudan doğruya ve derin bir etki yapmış olduğunu düşünmek güç olmayacaktır. Özellikle de, eşi ve benzeri olmayan, bu yurttaş ayaklanmasının sonunda bile bir ideolojinin işaretlerinin belirmiş olduğu ve Robespierre'in çevresinde toplanmış küçük burjuvalar tarafından yapılan mücadeleyle işçi sınıfının ideolojisinin ilk filizlerinin sürmesine sert ve kanlı bir savaşla engel olunduğu düşünülecek olursa... Ayrıca şunu da gözden uzak tutmamak ge-

rekir: Devrimin sonu *belki de* işçi devriminin başlangıcıydı. Robespierre'in hemen ardından, Jacques Roux'ların, Robespierre'lerin, Hebert'lerin, Danton'ların, Chaumette'lerin ve Saint-Just'lerin arkadaşı olarak, inkar edilmez kişiliğini korumasını bilen, burjuva devriminin sınırlarının ötesinde bir **Dördüncü Tabaka**'ya doğru coşkunlukla ilerleyen, ilk militan sosyalist partilerden birinin kurucusu **Babeuf** (199) geliyordu.

Bana öyle geliyor ki, bu arada, Fransız işçi sınıfının, Sanayi Devrimi boyunca, kendini özellikle yüksek bir politik olgunluk derecesiyle diğer ülkelerin işçi sınıflarından ayırt ettirmiş olduğunu belirtmek doğru olacaktır. Fransız işçi sınıfının diğer herhangi bir ülkenin işçi sınıfından daha politik bir yönelimi olduğu kuşkusuzdur.

Sosyalizmin Fransız ve İngiliz Ütopistlerini karşılaştırmamız bunu anlamamıza yetecektir.

Robert Owen, tam bir **ütopist iktisatçı** modelidir. Bir kapitalist olarak edindiği deneylerle parlak bir zekayı ve eksiksiz bir başarıyı kaynaştırır. Bunları da, elinden geldiği kadar, salim bir kafa ve ateşli bir mizaçla kendi ütopist toplumlarına ve gerçekten komünist kolonilerine aktarır. Ona yüksek bir değer veren Engels, hakkında şunları söylüyor: **Owen'in komünizmi tamamen ticari bir tarzda, tıpkı bir tüccarın hesaplarının sonucu denebilecek bir şekilde doğmuştur. Baştan sona kadar, pratik şeylere yönelen o aynı karakteri hep korur. Örneğin 1823'te İrlanda'nın sefaletini komünist kolonilerle ortadan kaldırmayı öne sürmüştü. Bu iş için gerekli kuruluş ve konut masraflarını, yıllık giderleri ve muhtemel gelirleri hep hesaplamıştı. Son şeklini almış olan tasarısında, teknik detayların planla, cepheden ve kuşbakışı görünüşle ilgili çeşitli yönleri işe öylesine büyük bir hakimiyetle işlenerek ortaya konmuştu ki, Owen'in toplumda reform tasarısı bir kere kabul edildikten sonra artık teknik bakımından bile, ayrıntıların düzenlenmesi konusunda söylenecek pek az bir şey kalıyordu.** (200)

Ama Saint-Simon'la ilgili sözlerine Engels rahatlıkla şöyle başlıyor: **Büyük Fransız Devrimi'nin başladığı tarihte otuz**

yaşına basmamış olan Saint-Simon Fransız Devriminin çocuğuydu. Devrim "Tiers Etat"nın, yani ulusun üretimde ve ticarette etkili büyük kitlesinin o zamana kadar aylak ve imtiylazlı Soylular ve Din Adamları sınıfı karşısındaki zaferiydi. Sonra da **Cenevre Mektupları**'na geçerek onlarda şu noktayı övüyor: **Cenevre'den Mektuplarında Saint-Simon daha o zamandan, "bütün insanların çalışması gerektiği" ilkesini koyuyor. Aynı yazısında, terör idaresinin mahrum halk yığınlarının idaresi olduğunu daha o zaman biliyor ve onlara şöyle haykırıyor: "Bakın işte, arkadaşlarınızın hüküm sürdüğü zaman Fransa'da ne olduğunu görün; kıtlığa sebep oldular." Ama Fransız Devrimi bir sınıf mücadelesi, hem de yalnız soylular sınıfıyla burjuvalar arasında değil, soylular, burjuvazi ve proleterler arasında bir sınıf mücadelesi olarak düşünüp görebilmek 1802 yılında dahiyane bir keşifti.**

Saint-Simon'dan Fourier'ye geçiş ise şöyle ifade edilmiş: **Saint-Simon'da, sonraki sosyalistlerin yalnız ekonomik değil, bütün fikirlerinin tomurcuk halinde bulunduğu dahiyane bir görüş genişliği gördüğümüz gibi, Fourier'de bulunan şartların gerçekten zeki ve tam Fransız, ama hiç de daha az derin olmayan bir eleştirisini buluyoruz.** (201)

Ve her zaman politika ön plandadır. Quesnay'den beri Fransa -*devrimizde bile Keynes'le bu alandaki en baştaki yerini koruyan İngiltere'nin tersine*- dünya çapında önemli iktisatçı yetiştirmemiştir. Buna karşılık, Fransa 1789'dan 1871'e kadar, hiçbiri İngiltere'deki herhangi bir hareketle karşılaştırılamayacak kadar büyük, önemli ve etkileri dünya çapında dört devrim geçirmiştir.

Fransa'da, ister eski devirlerin kalfa dernekleri, ister küçük gizli dernekler biçiminde olsun, politik kıvılcımın her zaman parlak olmasına şaşmamak gerekir. Her ne kadar, eski bir **Montagnard** 1795'de **ulus istirahate çekildi** demişse de, bu istirahat halindeki Fransız halkı, politik bakımdan, o devirde sosyal mücadelelere girişmiş bir çok ulustan yine de çok daha

canlıydı.

Fransız halkı **istirahate** geçirilmesinden otuz yıl kadar sonra da yine, Avrupa çapında değerlendirilen devrimci eyleme yeni bir nitelik daha kattı. Hobsbawn bu konuya şöyle dikkatimizi çekiyor:

1830 devrimleri, durumu kökünden değiştirdi. Daha önce gördüğümüz gibi bu devrimler, hızı arttırılmış sosyal dönüşümlerden ileri gelen pek yaygın ve pek keskin sosyal çalkantılar döneminin ilk belirtileriydi. Bu durum iki türlü dile geliyordu. İlkin halk yığınları kıpırdamaya başlıyor, 1789 örneği büyük kitle devrimleri yeniden imkan kazanıyor ve dolayısıyla da özellikle gizli derneklere güvenmek zorunluluğu daha az kaçınılmaz oluyordu. Bourbon'lar Paris'te, Restauration monarşisinin ihyası diye gösterilen politikadaki bir buhranla ekonomik durumun bozukluğunun sebep olduğu bir halk kaynaşmasının karakteristik işbirliği sonucu devrildiler. Dolayısıyla da, atalet şöyle dursun 1830 Temmuzunun Parisinde o zamana kadar görülmemiş sayıda ve o zamana kadar görülmemiş kadar çok yerde barikatlar kuruldu. Gerçekten, 1830 yılı, barikatı, halk ayaklanmasının sembolü durumuna getirmiştir. Aslında barikatların Paris'teki devrimlerdeki yeri en az 1588'e kadar uzanır, ama barikatlar 1789 ile 1794 arasında önemli bir rol oynamamıştır.

Sosyal dönüşümlerin ikinci belirtisi de, kapitalizmin gösterdiği gelişmelerin sonucu olarak, halkın ve emekçi yığınların, -yani barikatları kuranların- **işçi sınıfı olarak, yeni endüstri proletaryasıyla gitgide bir tutulabilmiş olmasıdır. O halde demek oluyor ki, sosyalist proleter damgası taşıyan bir hareket orada doğmuştu.** (202)

Bu sırada Auguste Barbier, devrimin yeni kahramanını şöyle selamlıyordu:

Ne güzel, şu geniş omuzlu, heykel gibi gövde
Şu adam paçavralar içindeki
Şu, ceketi birliklerin kanıyla boyanmış
Aba ceketli beden işçisi;

Şu duvarcı, bir vuruşta deviren tahtaları
Ve boğucu bir havada
Kaldırımların üstünde taşları yuvarlayan,
Tıpkı bir çocuğun çemberi gibi.

Tarihi görevine uygun yeni bir kalıba dökülmüş olan Fransız proletaryası, artık Fransız Devrim'nin büyük mirasını kendine mal edecekti. 30 Nİsan 1840'da Heine Paris'ten şöyle yazıyordu: **Bana dün ne ektiğini söyle, sana yarın ne biçeceğini söyleyeyim. Bu günlerde Soncho'nun bu sözünü düşünüyordum ve "faubourg Saint Marceau"daki birkaç atölyeyi gezerken de işçilerin, alttaki sınıfın en zorlu unsurunun arasında nelerin yayılarak okunduğunu buldum. Gerçekten, orada koca Robespierre'in söylevlerinin bir çok yeni baskısını, tanesi yirmi paraya Marat'nın hicivlerini, Cabet'nin "Devrim'in Tarihi"ni, Cormening'in zehirli taşlamalarını, Babeuf'ün doktrinini ve Buonarotti'nin "Gizli Birleşme"sini; insana kan kokusu duyduğunu sandıracak yazılar buldum -ve kulağıma sanki cehennemde hazırlanmış kanısını veren- ara nağmeleri en vahşi bir tahrikle dolu ezgiler geldi. Hayır, bizim narin çevremizde bu ezgilerin şeytani tonu üstünde bir fikir sahibi olunamaz. İnsanın böyle bir şeyi kendi kulağıyla duyması gerekir. Örneğin, içinde maden işlenen ve gövdesinin yarısı çıplak insanların bütün o ezgi boyunca, bir meydan okuma havası içinde ellerindeki demir çekiçle, çınlayan örsün üstünde tempo tuttukları geniş atölyede, insanın ancak kendisinin bulunması gerekir. O melodiye böyle eşlik edilmesi ve ocaktan fışkıran öfkeli kıvılcımlar son derece etkileyici.**

Şimdi, işçi hareketinin bir çok özel yayın organı çıkıyor. En baştakiler "Journal des Ouvriers", "Le Peuple" ve "L'artisan". bunların dışında daha bir çokları var: Saint-Simon'un "Le Globe"u, Fourier'nin "Le Nouveau Monde"u, Cabet'nin "Le Populaire"i ve "le Proletaraie Philosophie" gibi. (203)

İşçi sınıfı nasıl da olanca gücüyle kendi kendinin bilincinde! Şu sözleri yazan sosyalist bir gazete değil, "dindar

işçilerin" sözcüsü "Le Semeur"ün 20 ve 27 Kasım 1833 tarihli sayıları: "Halkın davası, tartışmasız başarıya ulaşalıdan beri, işçiler kendi güçlerinin bilincine erdi.... ve ayrıca, henüz pek açıklıkla olmasa bile, imtiyazlı sınıflarla mücadele etmek için artık işçilere ihtiyaç kalmayınca burjuvazi işçilerin bayrağının altından çekildi. İşçi sınıfının gururu ve üstün sınıflara karşı kırgın, kızgın, güvensiz oluşu da oradan geliyor.

1830 ile 1848 arası, o çağda başka hiçbir ülkede, *ne İngiltere'de, ne Almanya'da, ne Birleşik Devletler'de* görülmeyen ayaklanmalarla doludur: 1832 haziranında ve 1834 nisanında Parisli işçilerin ayaklanmaları, 1831 ve 1834'te Lyon'da büyük işçi ayaklanması, 1839'da Blanqui taraftarı bir ayaklanma, 1840'ta Lille, Clermont ve Toulouse'da karışıklıklar, 1833 ve 1845'te Paris'li dülgerlerin ve marangozların politik eğilimli büyük grevi, 1833'te Anzin'de Saint-Etienne'de yine madenci grevleri. (204) Ve çok zaman bütün bu hareketlerin sloganı olan sosyalizm sözü ile birlikte de haliyle, daha o zamandan, *-ve büyük Flora Tristan'ın ağzında daha da bir şiddetle-* **enternasyonalizm** sözü yankılar yapmaktadır.

Ardından da, tarihte ilk olarak halkın, proletaryanın önderliğinde tek başına, bir düşman dünyanın karşısına çıktığı ve korkunç bir yenilgiye uğradığı Haziran Günleriyle 1848 Devrimi. Yenilginin bütün boyutları çağdaş insanın henüz meçhulüydü. Aynı haziranın sonunda, 29 Haziran 1848'de, Marx **Rheinische Zeitung**'ta şöyle yazıyordu:

Parisli işçiler karşılarındaki insan selinin içinde boğuldular. Ama yılmadılar. Yenildiler, ama hasımları yenikti. Kaba kuvvetin bir anlık zaferinin bedeli Şubat Devriminin bütün hayallerinin yok edilmesiyle, bütün eski cumhuriyetçi kanadın parçalanmasıyla, Fransız ulusunun mal, mülk sahipleri ve işçiler olarak ikiye ayrılmasıyla ödenmişti. Cumhuriyetin üç renkli bayrağının artık yalnız bir rengi var; yenilenlerin rengi, kan rengi. Bayrağı üç renkli Cumhuriyet yerine artık kızıl bir cumhuriyet oldu...

Açlıktan kıvranan, doktorlar tarafından bırakılan dürüst insanlar tarafından hırsız, kundakçı, ipten kazıktan kurtulmuş gözüyle bakılan, karıları ve çocukları daha da derin bir sefalet içinde yüzen bu felaketzedelerin arasından en iyileri sürgün edilmiş olan Plebienler. Alanlarını süslemek için defne dalları, imtiyaz ve demokratik bir basına sahip olmak hakkı onlaradır.

Aradan dört yıl geçtikten sonra Marx, 18 Mart 1852 tarihli *New York Herald Tribune*'de şunu yazmak zorunda kalacaktı: **Parisli proleterler, o kadar büyük bir yenilgiye uğramış, biçilmiş, perişan edilmişlerdir ki yedikleri darbeden sonra bugün bile hâlâ kendilerini toparlayamamış durumdalar.**

Fransız işçi sınıfı o zaman bilinçlenme olgunluğu ve politik mücadele tecrübesi bakımından eşsizdi.

Bu eşsizlik yeteneğini nasıl da doğal bir biçimde kolayca ortaya koyabildik! Sorunu böyle ortaya koyunca, politik özelliğin seyrek olarak ağır basan yanını -*Fransız işçi sınıfının ideolojisinde erken gelişmiş olan politik yanın önemini*- herkes anlayacaktır. Ama, her şeyi böylesine kolayca açıkladıktan sonra da Fransa'da, bu sınıfın meydana gelişinde kendine özgü bir başka karakteristik yanı daha açıklamamız gerekecektir. Bu yanı, öbür yanı karşısına bir çok güçlük çıkaracak ve anlata geldiğimiz gelişmenin devamında da kendini gösterecektir.

Bu ikinci özel yan, Fransa'da sanayi devriminin gelişmesindeki yavaşlık, ağırlık; sanayileşmedeki gevşeklik ve makinayla çalışan gerçek bir proletaryanın ortaya çıkışının pek göze batmadan belirmesidir. Bu gelişmenin nedenleri ilk olarak bugün aranmıyor. Çok daha önceden konuyla ilgilenenler çıkmıştır. Amerikalı Cameron bu gelişme özelliğinin nedenlerini ortaya çıkarmaya çalışmış olanların başlıcalarını Proudhon'dan (205), Combe'a (206) kadar ve aralarında Lysis (207) de olmak üzere sıralıyor. Saydığı kimselere Cameron'un (208) adı da eklenebilir.

Gösterilen, ya da öne sürülen nedenler çoktur:

Nüfusun ağır artışı
Gelirlerin olağanüstü kutuplaşması
Denizaşırı büyük yatırımlar, hükümet istikrazları, özel kişilerin altın biriktirmesi
Tüketim malları için yüksek masraflar, zayıf sermaye yatırımları
Ülke dışına kalifiye işçi ve teknisyen gücü
Kömür kaynaklarının zayıflığı
Zayıf şehirleşme
Devlet mülkiyetinin az oluşu
Himayeci politika
Güçlü devlet bürokrasisi

Bu nedenlerin tümünde de gerçeklik payı olduğu için, kuşkusuz her biri etkin olmuştur. Ama ben, bunların hiçbirinin kesin bir rol oynamış olduğunu sanmıyorum.

Fransız sanayicilerinin girişim yönteminin yetersiz olmasını kınayan Landes (209), **bütün ticari kuruluşları kendi spekülasyonlarına feda eden tekelciler**'i sorumlu tutan o her zaman pak kavrayışlı Heron de Villefosse bile burada pek doğru düşünmüyor.

Bence asıl sebep, Fransız Devrimi sırasında köylülerin zafer kazanmış olmasıdır. Kazandıkları bu başarı köylülerin büyük bir kısmına birer karış toprak sağladı. Onlar da bu topraklara sarılarak Restorasyon'la birlikte başlayan sefalet ve borçlanmaya karşın toprakta kalmaya devam ettiler: Bütün XIX. yüzyıl boyunca, hatta daha uzun bir zaman çoğalıp durdular.

Kırların sanayileşmesinde İngiltere neden o kadar hızlı gelişmeler gösterdi? Çünkü köylüleri topraklarından uzaklaştırdı ve Sanayi Devrimi başladığı zaman köylü büyük bir bölümüyle İngiliz ekonomisinden çekilmişti.

Engels 1894'te şunları yazıyordu: **Şimdiye kadar köylü kendini politik bakımdan çok zaman, ancak kırda sürdürdüğü hayatın kişisel sonucu bir ataletle ortaya koymuştu. Halkın büyük çoğunluğu yalnız Paris ve Roma'daki parlamenter ahlak bozukluğunun değil, aynı zamanda Rus despotizminin de** (210) **en sağlam daya-**

nağıydı. Bu gevşeklik yalnız politikayı değil, aynı zamanda ekonomiyi ve tekniği de ilgilendirir ve yalnız köylüyü nitelemez. Daha uzun zaman dayanan zanaatçı sınıfı dahil, bütün çevresine, küçük perakende ticaretine başkalarına da yayılır.

Büyük banka, ticareti bu şartlar altında gelişen bir alay tefeciye nasıl da hiddet duymaz! Balzac'ın Büyük Banka'dan, Yüksek Banka'dan hiç söz etmediği halde her satırında kötülenen açgözlü tefeciler, Grandet, Gobseck, Metivier ve daha niceleri yalnız Paris'te büyük rol oynamakla kalmaz, taşradaki meslekdaşlarıyla da ilişkileri vardır. Büyük Banka, Yüksek Banka, onlardan yalnız sosyal bakımdan değil, çıkar bakımından da ayrıdır. Laffitte daha 1824'te, taşra ekonomisinden söz ederken şöyle diyordu: **Tamamiyle cahilliğe, göreneğe ve yoksulluğa terkedilerek tefeciliğin eline bırakılmıştır.** (211) Ama şehirlerde, özellikle de Paris'te bu çevreler Yüksek Banka'yı küçük düşürür. Oysa Büyük Banka kendini dilediği gibi büyük işlere verebilmek için bu kirli küçük dolandırıcılıktan kaçınır.

Sanayi bakımından en çok gelişmiş olan İngiltere, Almanya gibi Avrupa ülkelerinin, köylülerinin büyük çoğunluğunun topraksız bırakılmış ülkeler olması rastlantı mıdır? Herhalde değil. Sanayinin gelişmesi, ancak köylülerin merhametsizce feda edilmesiyle mümkün olabilmiştir. Üstelik burada söz konusu olan yalnızca yeterli bir *yedek endüstri işçisi deposu* kurarak gerekli el emeğini sağlamak da değildi. Sorun aynı zamanda bütün gerici güçlerin güçlü bir dayanağını da ortadan kaldırmaktı —ve bu dayanak da yalnız politik değil, en başta ekonomikti. Bir karış toprağa sahip kır zanaatçısından başlayarak tefecilerin Lafitte tarafından büyük bir nefretle anılan kasaba kredileri sistemine ve köy dükkancısına varıncaya kadar, **küçük** olan her şey, küçük köylüler sınıfı sistemine dayanır, onunla birlikte de sıkı, pinti, hareketsiz, sınai gelişmeyi köstekleyen bir unsur ortaya çıkarırdı. Toprağın millileştirilmesi konusundaki incelemesinde Marx da aynı sertlikle konuşuyor: **Fransa'da toprak, satın alabilen herkese açıktır. Ama toprağın küçük küçük parçalara bölünerek ufalanmasına yol açan da bu olmuştur. Bu küçücük toprak parçaları, ellerindeki imkanlar pek yetersiz kişiler tarafından işletilmeye açılınca da bu insan-**

lar ve aileleri çok zaman ancak kendi bedeni çalışmalarının sonucuna bağımlı duruma düşerler. Tarım çalışmaları küçük küçük parçalar üstünde yapılan bu toprak mülkiyeti biçimi her türlü modern tarımsal metodların kullanılması yolunu kapamakla kalmayarak, aynı zamada köylüyü de her türlü sosyal gelişmenin, en başta da toprağın millileştirilmesinin baş düşmanı yapar. (212) Sonuç olarak, demek ki sosyal gelişmenin en büyük düşmanı Fransız küçük köylüsüydü.

Bu arada, tekstil endüstrisinde **sahici** bir proletarya vardı. Ama zanatçılık nasıl da hâlâ güçlüydü! El emeği, aynı endüstri kolunun içinde, makina çalışmasından hâlâ nasıl daha önemliydi! 1830'da, pamuk iplikçiliğinde, 80.000 ev emekçisi 55.000 fabrika iplikçisine karşı çıkıyordu. 1851'de aşağı Seine tekstil endüstrisinde bir işverenin 330 işçisi bulunmasına karşılık öteki herhangi bir ilde işçi olarak ancak 35 kişiye ve Seine ilinde ise ancak 10 kişiye rastlanabiliyordu. (213)

Tarımın yanısıra ve *yalnız büyük şehirler hariç olmak üzere ve onların da dış mahalleleri dahil* tarımla birbirine bağlı olan zanatçılık, el emekçilerinin büyük çoğunluğunun geçimini karşılıyordu. İngiltere'deki büyük makina kırma olaylarının başlangıcından kısa bir süre önce, 1810'da Sée, Fransa'daki durumu şöyle değerlendiriyordu: **Zanaatçılık henüz çok üstün olduğu için, Paris ve birkaç şehir dışında, yoğun işçi topluluklarının karşısında kalmak gibi bir duruma rastlanmıyor. İşçi hareketi, Napoleon'un hesaba katmak zorunda olduğu bir hareket değil.** (214) Ama aradan bir nesil geçtikten sonra da şöyle dikkatimizi çekiyor: **Çalışma, ticaret ve sanayi hürriyetinin zanaatçılığın henüz egemen olduğu bir zamanda yaratılmış olması dolayısıyla zanaatçılık ekonomik değişikliklere kendini zamanında uydurabildi. En uygun alana çekilerek orada kalmayı başardı. Bu alan oldukça genişti; çünkü üretici ve tüketicilerde yaradılıştan var olan ve Colbert'in aldığı tedbirlerle daha da gelişen kalite ve biçim zevki, zanaatçı sınıfına, değeri yüksek ev eşyası ve en iyi durumdaki müşteri tabakasının giyim eşyası ile dekoratif sanatlar, lüks mamuller bakım-**

ından alanı ülkenin sınırlarını aşan geniş bir pazar sağlıyordu. (215)

Sıra fabrika işçilerinin durumuna gelince de bu konuda şöyle bir yargıya varıyor: **"Ama bu kötü şartlar yalnız büyük endüstride vardır ve durumu genelleştirmekten kaçınmak gerekir. Çünkü ağırlık merkezi daha hâlâ kırdaydı; daha önemlisi de, zanaatçılık, varlığını geniş ölçüde koruyabilmiş ve sürdürebilmiş olduğu için büyük endüstri toplam üretimin içinde ancak ince bir tabaka meydana getiriyordu."** (216-217)

Bu şartlar altında, özellikle de İngiltere ve Birleşik Devletler'de olduğu gibi Fransa'da da var olduğunu gördüğümüz tekstil şehirlerinde bir **babadan proletarya** sınıfı pekala oluşabilirdi. Ama 1850'de **gerçekten işçi aileleri**'nin sayısı çok azdı. Şuna hiç şüphe yok, köylülerin arasında, onları ailelerini fabrika işçilerinin ailelerine **karıştırmaktan**, kendi ailelerini onların aileleriyle bir tutmaktan alıkoyan kuvvetli bir tiksinme duygusu vardı. Buna karşılık, pek farklılaşmış olan zanaatçıların tutumu büsbütün başkaydı.

Sée pek haklı olarak dikkatimizi, kullandığı kimselerin sayısı bakımından önemli, *tabii, miktar ve bazen de kalite bakımından Çin e Hint zanaatının gerisende kalan* bütün kapitalist dünyada işin türünde eşsiz kalitesi bakımından önemli bir lüks mallar zanaatçılığına dikkati çekiyordu.

Öte yandan da, malları günlük ihtiyaçları karşılamayan kalabalık bir zanaatçı sınıfı vardı. Bu sınıf belirli ölçüde, evde yapılan zanaatçılıkla birbirinin içinde erimişti. O da aile zanaatıyla birbirine bağlıydı. Aile zanaatı evde yapılan zanaatçılıktan başkaydı, çünkü aile zanaatında çalışanlar aynı ailenin kendisiydi. Çalışmaları da nadiren pazar için olurdu. Bu zanaatçı grubunun fabrika proletaryasıyla da sıkı bir ilişkisi vardı. Bu ilişki başlangıçta değil, zamanla gelişmişti.

Öylesine artmıştı ki bazen bir kimseye bir sosyal durum tayin edebilmek bile güç olmaktadır. Lyon ayaklanmalarından söz etmiştik. 1830 yılları boyunca ilk olarak 21 Kasım 1831'de ipekçiler ayaklandı. Ayın 23'ünde şehir ellerindeydi. Ayaklanma, 1871

Komününün bu genel provası çetin savaşların sonucunda, 20.000 asker ve 50 toptan meydana gelmiş bir silahlı kuvvetle ve ancak on günde ezildi. 1834 Şubatında Lyon'lu ipekçiler yeniden başkaldırdı. 30.000 işçi 14 şubattan 24 şubata kadar tam on gün, ücretlerde indirim yapılmasını önlemek için savaştı. Boşuna... 9 nisanda yeniden giriştiler. Sokaklarda barikatlar yükseldi; insanları o zamana kadar görülmemiş bir kesinlikle birbirinden ayırdı. İpek fabrikası kahramanlarının ayaklanması dört gün sürdü. Birliklere komuta eden general emrini verdi: **Hepsi öldürülecek. Semti yıkın! Acımak yok!... 3000 isyancının canına mal olacak bir katliam şart oldu!** Ve isyan bastırıldı.

Şimdi de Lyon ipek endüstrisinin ortaya çıkışı konusunda bir belge okuyalım: **Gerçekte ipekçilik üretimi, birbirinden farklı üç ekonomik kategorinin bir araya gelmesinin sonucuydu: Malı veren ve sayıları 800 olan imalatçı; 10.000 kadar atölye şefi** (bunların her biri ortalama beş tezgaha sahipti) **ve ücretlerin bir kısmını kendilerine alıkoyarlardı; bir de 30.000 ile 40.000 kadar işçi. Çıkarları aykırı gibi görünmese de, atölye şefleriyle işçilerin gruplar kurmalarına daha o zaman rastlanıyordu. İmrapatorluk çağında ve Restorasyon sırasında, kadın ve erkek üyelere açık yardım kurumları kurulmuştu.** (218)

Bunlar, modern fabrika işçisi midir? Her işyerinde üç dört kişi!.. Ama makinada çalışıyorlar, dev bir iş kapasitesini temsil ediyorlar. Atölye şefleri de zanaatçı mı sayılmalı? Öyle olduklarını kabul etsek bile değişik bir yerde rastlanan zanaatçılar. Bağımsız değiller; makinaları kullansalar bile ham maddeyi satın almıyorlar.

Üstelik o tuhaf proletarya, İşçi sınıfının, ayaklanmaları sırasındaki karşı çıkışında, açık açık, Komün'ün öncü belirtilerini gördüğümüz o garip unsur! İlkin politik hiçbir yanı olmayan ayaklanmalar. Sée, Lyon ayaklanmaları konusunda şöyle diyor: **Eugene Tarle'nin pek doğru olarak gösterdiği gibi, söz konusu olan sadece "bir açlık isyanı"ydı; içinde politikanın hiç etkisi olmayan, yalnızca mesleki bir davranış. Ama bu davranış, uzun süren bir politik ve ekonomik kay-**

naşmanın çıkış noktası oldu. Temmuz devrimi sırasında burjuvaları izlemekten başka bir şey yapmamış oldukları halde, işçiler bir yıl sonra ilk olarak, tek başlarına ve kendiliklerinden bir çıkışa cesaret etmişlerdi. (219-220)

Bu durumda, Fransız işçi sınıfının iki özelliğini ortaya çıkarmış olduk:

> *Son derece sert, hızlı bir politik gelişme. Bunun en açık belirtisi, sınıf bilincinin zamanından önce olgunlaşmış olması. Devrimci bir gelenekle beslenmiş olan bu toplumda, tam anlamıyla burjuva çevrelerinin çocuğu olan kişilerin tarihi sınıfların mücadelesinin tarihi olarak görmeleri ve sınıf mücadelesi teorisini Marx'tan önce geliştirmiş olmaları. Köylünün ve zanaatçının daha büyük rol oynadığı bir toplumda sınai gelişmenin son derece ağır olması ve bu durumun modern bir sanayi proletaryasının gelişme temposu üstündeki etkileri.*

Bu iki özellik her ne kadar birbirine aykırı görünüyorsa da, aslında birbirine bağlıdır. Yalnız Lyon'lu ipekçileri düşünelim yeter. Belki biraz tereddütle karşılanacak bir söz olur ama, bunların modern bir endüstri proletaryasını temsil ettikleri pekala söylenebilir.

Ayrıca şu nokta üzerinde şüpheye yer yoktur: hepsi de, gerek kaynak gerekse ideoloji bakımından Devrimin gerçek çocukları ya da torunlarıydı.

Zanaatçı sınıfı etkisinin Almanya'da *karşı-devrimci değilse bile* hiç olmazsa çok zaman muhafazakar olmasına karşılık Fransa'da bu etki devrimciydi: Robespierre'in rejimi bile küçük zanaatçılar ve dükkancılar kitlesine dayanıyordu.

4- ALMANYA, FEODAL BİR TOPLUMDA SANAYİ DEVRİMİ

Goethe, 1829'da şöyle yazıyordu: **Buhar makinalarını frenlemek ne kadar güçse, bunu manevi alanda yapmak da o kadar güç: Ticaretin hararetli faaliyeti, kağıt paranın değersizleşerek hırpalanması, başka borçları ödemek için eski borçların artması; bugün bir delikanlının karşılaştığı bunca ürkütücü yeni unsur. Tabiat ona aşırı istek ve iddiaların giderilmesini dünyadan beklemeyecek ve davranışının kendi dışında ayarlanmasına yer bırakmayacak sakin ve ölçülü bir akıl vermişse ne mutlu.** (221)

Böylece, ılımlı duruma getirilemeyen makina, bir genç adamın aklını karıştırabilen pek çok sayıdaki ekonomik nedenlerden biriydi. Makinayla birlikte, yalnız bezirganlık alanında bile -*XVI. yüzyılda İngiltere'nin şartları!*- ticaret, kağıt para, borçlar beliriveriyor. Üstelik, bu da kendini *Güzel sanatların büyük dostu Feodalite'nin tersine* Güzel Sanatların düşmanı bir Kapitalizmin baskısı altında duyan bir şair için olağandır. Böyle bir kanaat yeni güçlerin üretim şartlarının coşkun itişini boşa çıkarır; bu kanaat, yeni zamanlar konusundaki bütün büyük sevinçleri ve bütün coşkun iyimserlikleri eksik bırakır. İşte bunun için o hayatının son yıllarının Goethe'sinin **Olimpos tanrılarına yaraşır güven ve huzuru**'nun, onun Sanayi Devrimini anlayış tarzı üstünde etkisi olamaz.

Immermann'ın **Die Epigonen** adlı romanının kahramanı, Almanya'daki durum üzerine şu gözlemi yapıyor: **Sanki is ve duman yüklü atmosferimizde bir şeye karar verilebilirmiş, bu karar uygulanabilirmiş gibi bir şey istemeye kalkışmam benim için ne kederli bir şey olurdu. Ama hiçbir şey istemediğim için Almanya'da artık hiçbir yerde olmadığım kadar yerimde değilim.. Günlerim hedefsiz, amaçsız geçecek; çünkü "amaç" çılgınlıktan başka bir anlama gelmiyor. İnsan kendine bir amaç benimseyecek olursa da, hal ve şartların girdabında tam ters yöne sürükleneceğinden emin.** (222)

Her yerde uyuşmazlık, güvensizlik, değişme. Her yerde kendini bulamayan insanlar görüyoruz. O devrin en büyük romancısı Immermann, işin ayrıntılarına inerek kesin bir yargıya varmadan, devrin havasını çarpıcı bir açıklıkla vererek bize durumu bütün yoğunluğuyla hissettiriyor:

Evet, soylular sınıfının içinden çürüdüğü doğru; ama kabuğu henüz duruyor. İnsan o kabuğa çarpıp her zaman kafasını kırabilir. (223)

Evet, Wilhelm 'bir geçiş döneminde yaşıyoruz' diyor. Bu artık bütün okul çocuklarının tekrarladığı bir söz oldu. Asılgüç iş, bunun ne anlama geldiğini bütünüyle sezebilmek. Bu geçiş dönemiyle birlikte sönüp gidenlerle yakınlık kurabilmek. (224)

Bu geçiş dönemiyle birlikte sönüp gidenlerin arasında, yalnız Feodal dükler değil, bir zamanlar kırda emekçiyken sonradan Sanayi Devrimiyle fabrikaların içine itilmiş işçileri de görüyoruz: **İşçilerin soluk benizleri korkunçtu. Bu ikinci durumdakiler.... tarıma bağlı kalmış olanlardan, yalnız üyelerinin, ateşin ve maden filizinin ya da dokuma tezgahının yanında kendilerine ölümün tohumunu aşılamış olmalarından değil, aynı zamanda bunu soluk ve şiş yüzlerle yol boylarında gezinen çocuklarına miras bırakmış olmalarıyla da ayrılıyor. Bu dağlarda Hermann sık sık, büyük bir karşıtlık içindeki bu iki uğraşın, doğal ile yapmacığın insanları ne duruma getirdiği gördü. Bir yanda sabanların ardında yüzlerinden zindelik taşan insanlarla karşılaşırken, öte yandan da, makinaların dibinde, avurtları çökük, gözlerinin feri kaçmış, ama aralarındaki benzerlikten insanın hemen, sabanın ardındakilerin kardeşi ya da yeğeni olarak tanıdığı kimselere rastlıyordu.** (225)

Yolumu Almanya'dan geçecek şekilde değiştirmemin ikinci nedeni de, Almanya'da kendime iyi bir uşak bulmaktı. Uşağımı uzaklaştırmak zorunda kalmıştım. Kendine önemli bir adam süsü vermek için ikide bir kafasını havaya dikip aptal aptal bakınmayı huy edinmişti. Ben en yakın ilgili kişi olarak buna karşı çıkacağımı sanıyordum.

Ama çalışma hürriyeti her yerde geçerli olduğu için yapacak bir şey yoktu. Her soytarının, kendine dilediği süsü vermek hakkıydı. İşte onun yerine mutlaka Almanya'da birini bulmak istiyordum. Her ülkenin başka bir özelliği vardır, insan nereye giderse gitsin oradaki gibisini bulamaz. İspanya'(nın şarapları ünlü. İtalya'nın şarkıları, İngiltere'nin Anayasa'sı, Rusya'nın sağlam derisi ve Fransa'nın ihtilali; Almanya'nın uşakları kadar iyisi de bulunmuyor. (226)

İşte, Heine'nin dostu Immermann'ın doğru ve doğru olduğu kadar da acı yergisi. Yalnızca gülünç duruma düşmüş soylular sınıfını değil, halkı da hedef almasının şaşılacak bir yanı yoktur.

Yazarlar için durum buydu.

1816'da, ilerde Eski Yunan'ın en büyük uzmanlarından biri olarak en parlak yıldız gibi ışık saçacak olan genç Otfried Müller Berlin'e geliyor ve bir arkadaşına oradan şöyle yazıyor: **Şimdi burada, sadık ve yurtsever bir Silezyalıyı hiç onurlandırmaması gereken iğrenç, berbat hiçbir eleştirinin, hiçbir tasvirin anlatamayacağı kadar acınacak durumda olan Berlin'deyim. Saray, ağırlığını bütün sınıfların üstüne çökertmiş. Kanatları henüz yolunmamış olan, ileri atılmak isteyen her şeyi eziyor. Her şeyi, sıkı bir disiplin altına alınmış bir uygarlığın sınırları içinde tutuyor. Yerli yerinde, cılız ve bayağı bir rasyonalizmin başarısıyla da övünüyor. Buna karşılık yoksulluk, düşkünlük, bütün Berlinlilerin kapanık ve çilekeş alınlarına damgasını basmış. Gezinti yerlerinde, parklarda, -o da burada pek yok ya- duru, mutlu, neşeli bir Silezyalı gülüşüne rastlamak az görülür bir olay. İşte bütün sınıflar bu durumda. Ve Üniversite -tanrım, berbat!** (227)

1824'te, Alman araştırmacı Georg Forster'in dul karısı bir arkadaşına, kızına bazı uyarmalarda bulunduğunu şöyle anlatıyordu: **Yine gebe olan kızıma yazdım, bana artık erkek torun vermemesi gerekir; artık erkek çocuk istemiyoruz.** (228)

1841'de Alexandre de Humbolt şöyle yazıyordu: **O zamanlar, Almanya'nın Fransa ve İngiltere'nin çok aşağısına düştüğü berbat bir çağdı.** (229)

Bilim adamları için de durum buydu. Hannover kralı bunlar için şöyle konuşuyordu: **Profesör,orospu, dansöz; parayı verdin mi her yerde bulunur.** (250)

Renanya'nın en önemli iş adamlarından sanayici Harhort'un biyografisini yazan bayan Harhort'un arşivinde, onu durumdan haberdar etmek için yazılmış iki dost mektubu bulmuştu. Bu mektuplarla ilgili olarak şöyle bir açıklama yapıyor: **Berlin'de dönen dolaplar konusunda halk hiçbir şey bilmiyordu. Gazeteler resmi işlerden çok söz etmezdi. Yurttaşların ayrıntılarıyla öğrendikleri tek konu Maliye Bakanı von Bülow'un kısaca şöyle özetlenebilecek olan kararlarıydı: Eski vergiler kalkmamıştır, tersine yenileri eklenmektedir. Hükümetem araştırma ya da kovuşturma yolunda yapılan başvurular olumsuz karşılanıyor, ve Teschemacher** (231) **bu durumu şöyle anlatıyordu: "Canlı canlı derimiz yüzülüyor". Aile dostu Stucke de, hafif bir buruklukla, halkın önüne sunulan boş sözlerden, şüpheli vaadlerden söz ediyordu. Ona göre, yine soylular sınıfı kayırılmıştı; hükümet yine "Kast" anlayışını sürdürüyordu ve halkı aydınlatan güneş batmamışsa bile hiç olmazsa bulutlarla örtülmüştü... kimbilir, belki de oturup ne olacağını beklemek daha iyi. Gerçekten, kişisel davranış işe yaramıyordu. Halkı sarmış olan büyük yurtseverlik ve heyecan dalgası da hayal kırıklıklarının kıyısına vararak durulmuştu. Herkes ağır ağır kendi içine dönüyor, ulusun büyük çevresinden uzaklaşarak kendi küçük aile çevresine çekiliyordu. Çocuklardan ve torunlardan daha önemli bir şey var mıydı ki?..** (232)

Sanayiciler resmi ve genel işlerle ilgilenmiyordu.

Komün ve komünün yönetimini sağlayan belediye örgütü konusuna büyük bir rol oynayan zanaatçılar için, durum öyle değildi. Heinrich Simon, 1836'da Anılar'ına şu satırları yazmıştı: **Maliye Bakanı tarafından bir görüşme için kabul edildim. Bu**

fırsattan, ona mahkemelerdeki ve Yeni Pomeranya'daki durumu olduğu gibi anlatmak için yararlandım. denildiğine göre orada durum korkunçmuş. Halk da hükümetten hiç memnun değilmiş. Bu da sebepsiz değil. . Korporasyonlar orada gelişmişti. Almanya'da artık başka hiçbir yerde rastlanmayacak biçimde yaşamaya devam ediyorlar. XVI. yüzyılın uygarlığı ve sınai çalışmaları için yapılmış kanunlar bu yüzyılda da, hâlâ iyi ve yararlı olarak kalsın isteniyor. Örneğin, ipek takkeler moda olduğu zaman bir tüccar bunlardan getirince, bir şapkacı onu şapkacılık yaptığı için dava etti. Adama, getirtilen şeylerin karton ve kadife takkeler olduğu, bu işin şapkacılıkla ilgisi bulunmadığı anlatıldı. Bunun üzerine de ortaya, karton işinin bu konuda başta geldiğini; kartona kadife kaplama işinin de ancak ondan sonra düşünülebileceğini, dolayısıyla da bunun ticaretini onun yapması gerektiğini öne süren bir ciltçi çıktı. Kullanışlı yeni bir çeşit terlik mi getirtiliyor, terlik ve ayakkabı imal edenler hemen birbirlerinin karşısına çıkarlar. Gelsin, terlikte ayakkabıda asıl malzemenin ne olduğu tartışması. Bütün terlik çeşitleri bir bir sayılmaya başlanır; yargıçlara da bu çeşitten sorunları çözmek düşer. (233)

Bu koşullar altında da arada bir, emekle sermayenin Yarı-Feodaliteye karşı birleştikleri görülür. İşte, Augsburg'ta, iplik evi ve makinayla pamuk dokuma tesisleri kurulmasıyla ilgili olarak 1840'a doğru anlatılanlar: Fransız İhtilaline rağmen ve şehrin Bavyera'ya bırakılmasının üzerinden otuz yılı aşkın bir zaman geçtikten sonra bile eski İmparatorluk şehrinde korporasyonlar devrinin geleneği hâlâ etkisini duyurmaya devam ediyor. Artık iş ayaklanmalara ya da sokaklarda toplanmalara kadar varmıyor, ama yine de "eski günlere" dönmeyi her zaman umutla arayanların çevresinde, şu dışarda, "Jakobertor"un şehrin kapılarından biri önünde gerçekleştirmeye çalışılan yeniliğe elden geldiği kadar güçlük çıkarılmaktan da geri kalınmıyor. Bu yenilik, "anonim" bir şirketin bir yapı yaptırmak için zanaatçılar bularak getirmiş olması. Bunların hangi örgütün içine katılmaları gerektiği bir dert oluyor. Yapı Kalfaları

Birliği, bütün yapı kalfalarının ve işçibaşlarının Birlik'e katılmaları, giriş parası ve ayrıca aidat ödemeleri gerektiği iddiasında. Katolik kalfalardan da korporasyonun bayrağı için masraf parası isteniyor. Ama duvarcılar buna yanaşmıyor. Aidatı ödemeye razı oluyorlar. Giriş parası ile bayrak için masraf parası ödetmek, onlara göre saçma... bu paraları vermektense şantiyeyi terkedeceklerini ilan edince de iş başlangıçta göründüğünden çok daha ciddi oldu. Belediye Meclisi de şirketin yöneticilerini bu paraları sekiz gün içinde ödetmeyi başaramazsa zorlayıcı tedbirlere başvurmakla tehdit etti. Şirketin sözcüsü kendini belediye harçlarını ödetmenin inşaatçının işi olmadığını söyleyerek savunuyor. Belediye bunu kabul ediyor. Yalnız Belediye de, şirketin yöneticilerine başvurmakla kalfaların teker teker celbi, dolayısıyla da onların çalışmasına engel olmak gibi bir duruma yol açmamak için şirketi karşısına aldığını belirtiyor. Sonuç olarak da şirkete, bu işi kapatmak için, zaten önemsiz bir miktar olan bu parayı onların ödemesi salık veriliyor. Bu çözüm şirket yöneticisi için en basit yol olurdu, ama o buna yanaşmak istemiyor. Herhalde, haklı olarak, karşısındakilerin eline, ilerde aleyhine kullanılacak bir silah vermekten korkuyor. Sonunda, şirketin yöneticisi bu istekleri inşaatın yöneticisi mühendis Kraemer vasıtasıyla işçilere resmen duyurdu. Onların bu parayı ödemeyi reddettiklerini bildiren bir zabıt tutturarak Belediye'ye yolladıktan sonra da hükümetten bu konuda resmi bir karar istedi. Mesele de o zaman, Yapı Kalfaları Birliği'nin feshiyle sonuçlandı. (234)

Almanya'nın ve *Doğu Avrupa'nın Batıya yakın kısmının* Yarı-Feodalliğinin kesin nedeni, tarımda Feodalizmden Kapitalizme geçiş biçimidir. Tarım Feodalizmin karakteristik temelidir. Senyörler ve köylüler, Feodal toplumun başlıca sınıflarıdır.

İngiltere'de ve Fransa'da, Feodal senyörlerin büyük çoğunluğu şu ya da bu biçimde kırlardan kayboldular: İki Gün Savaşı, 1640 İngiliz Devrimi, 1789 Fransız Devrimi. Yerlerini, kapitalist

bir ekonomi uygulayan toprak sahipleri ya da hür köylüler aldı. Ama Almanya'da, geçiş daha ağır oldu. Bütün feodal senyörleri, topraklarının sahibi, devlet işlerinin yürütülmesinde ve orduda feodal şartlara benzeyen eski durumlarında bıraktı. Ayrıca onları toprakların kapitalist işletme biçimine zamanla geçmelerini sağlayacak bir biçimde zorladı.

Bu durumda köylüler tabii ki topraklarını, küçük mülklerini terkederek *ya da senyöre bırakarak* şehre gitmekte hürdüler. Kendi topraklarını, **bu toprağın bir kısmını senyöre bırakmakla ya da senyöre karşı, feodal yükümlülükleri olan vergi, iplik eğirme, kümes hayvanları yetiştirme, gece devriyesi, yumurta getirme, süpürme, baca temizleme, muhafızlık, angarya hizmetleri, senyörün şatosundaki işleri görmek, buğday ve diğer ürünlerden teslim etmek gibi hizmetlerle satın almaları gerekirdi.**

Ama kırlar, henüz yarı-feodal olunca ve kırların efendileri de devletin işlerinin yürütülmesini ellerinde tutunca, küçük burjuvazi, zanaatçılık ve küçük ticaret kendiliğinden yarı-feodal güçlere dayanır. Garnizon şehrinde kunduracılar, lokantacılar, eldivenciler, küçük tefeciler asilzade sınıfı subaylarının şahsında, kendileriyle karşı karşıya çeşitli haberler üstünde konuşabilcekleri kişiler görürler. Mahkemesi bulunan bir şehirde de yarı-feodal çevrelerle **doğrudan doğruya** ilişkisi olanlar, terziler, kitapçılar ve benzerleridir.

Buna, feodal senyörlerin ve zanaatçıların, sanayicilerle işçilere, *rakiplerine karşı* ortak nefretleri de eklenirse onları birleştiren bağın yalnız **her şeyin yerli yerinde olduğu eski feodal devrin** hatırası, ya da küçük burjuvazi ile yarı-feodal yetkililer arasındaki her şeye rağmen iş sağlayan bağımlılık olmadığı görülür. Aynı zamanda da ortak bir antipati; yeni zamanlara, katışıksız kapitalizme, yani endüstriyalizme karşı ortak bir nefret olduğu anlaşılır.

Feodal unsur, öylesine güçlüydü ki, zaman zaman işçilerin bunu kapitalistlere karşı bir silah olarak kullandığı bile oluyordu. O sıralarda, *korporatif zorlamalar ortadan kalkmış olduğu halde korporatif anlayışın bazı dayanışma, yardımlaşma kuruluşları*

halinde yaşamaya devam ettiği ülkelerde bile, kapitalistlere karşı feodal korporatif unsurları kullanan işçilere rastlıyoruz. 1845'te Berlin'deki basma fabrikalarına kumaşın üstüne renk basmak için özel makinalar getirilince, imalatçılar, işi yapmakta olan kalifiye işçileri çıkararak yerlerine çıraklar kullanmak istemişlerdi. Ama kumaşa renk basan işçiler, bunu önleyecek kadar başarılı davrandı. İki bayan, Bodelschwingh ile Flottwell, 11 Mayıs 1846'da krala bu konuda şunu yazıyorlardı: **Bu işte en büyük engelin,** işçilerin aralarındaki dayanışmayı sürdürmelerini sağlayan **şimdiye kadar edinegelmiş oldukları ustalıktan gurur duymalarına da bağlı olan korporatif anlayışa dayandığı anlaşılmaktadır. İçlerinde buna razı olan makinalarda patronların isteğine uygun olarak çalışanların kabul edilmeyecek yollarla ve her çeşit tevziratla caydırılmaya çalışılmasını başka türlü açıklamaya imkan yoktur.** (235)

Feodal unsur o kadar kuvvetliydi ki, Fransa'da ve İngiltere'de sözün geniş anlamında işçi sınıfından sayılabilecek pek geniş halk tabakaları, 1850'ye kadar, Almanya'da işçi sınıfının dışında tutulmak zorunda kalınıyordu. Bunların en başında maden ocağı işçilerini saymak doğru olur. Maden ocağı işçilerinin o zaman belirli feodal şartları hatırlatan bir çalışma disiplini, hatta bir yaşama disiplini içinde olduğunu söylemek yanlış olmaz. Almanya'da ve Prusya'da da öyle bölgeler vardır ki, buralarda çalışan işçiler belli bir yaşa kadar ancak maden idaresinin izniyle evlenebilirlerdi.

Örneğin Larmer (236), Mansfield bölgesinde geçmiş şöyle bir olay anlatıyor: **Eisleben madenleri idaresinin arşivlerinde, şu dilekçeye rastlıyoruz: 21 buçuk yaşındaki madenci çırağı Blankenheim'lı Gottlieb Erdmeyer, kendi ifadesine göre, Amalie Kegel'i evlilik dışı olarak gebe bırakmış. Kendisiyle evlenmek kararındadır. Kraliyet Madenleri İdaresi'nin yüksek katından bunun için gerekli izni istemektedir.** (237) Bu dilekçe de Erdmeyer tarafından değil, üç memur tarafından imzalanmıştı. Buna karşılık idare şu kararı alıyor: **Çırak madenci Gottlieb Erdmeyer, Amalie Kegel'i evlilik dışı olarak gebe bırakmış olduğu için madenci çırak-**

ları sınıfından çıkarılarak voganetleri itmeye mahkum edilmiştir. Durum böylece, dosyaya ek olarak, bu yazıyla resmen kesinleşmiştir. (238) Evlenme izninin sözü bile edilmiyor.

Bu arada, kanunların da, on sekiz yaşındaki her erkeğin evlenmesine izin verdiğini gözden uzak tutmamak gerekir. Ama Prusya Madenleri İdaresi madencilerin, *madenciler yasasında da yazılı olduğu gibi,* yirmi dört yaşından önce evlenmemeleri için çetin bir savaş yürütüyordu. Bu savaş da kolayca başarılı oluyordu; kanun, ailenin geçiminin sağlanmamış olması halinde evlilik isteğinin reddine imkan veriyordu. Bunu ispat etmek, Maden İdaresi için zor değildi; çünkü madenlerdeki işçiler genel olarak ancak yirmidört yaşında madenci oluyorlardı. Bu arada biz yine, Prusya Madenleri İdaresinin bazı bölge bürolarının madencilerin izinle evlenmesinin doğru ve gerekli olduğu yolundaki belgelerini inceleyelim. Bunlardan biri olan Rothenburg bürosu 26 Eylül 1789 tarihli bir mektubunda, evlenme izni reddinin yaşlı madencilerin genç kadınlarla evlenmesini önlediğini; bunun da madencinin ölümünden sonra genç karısı ile çocuklarının madenciler sandığına yük olması ihtimalini ortadan kaldırdığını (239) belirtiyor. Bazı başka bürolar, evlenme izinleri işinin asıl nedeninin düzen ve güvenliğe dayandığı görüşündedir. Bunlara göre, bu izinler gençlerin kötü evlilikler yapmasını önlemek için yararlıdır; **çünkü kötü evlilikler yaptıkları her zaman görülmüştür.** Ayrıca bir nokta daha önemle belirtilmektedir ki o da madencilerin başka işletmelere gönderilmesi konusunda, evliliğin ortaya pürüzler çıkardığı hususudur. Din işleri, Eğitim ve Sağlık bakanı, ile İç İşleri, Ticaret, Endüstri ve Madenler bakanı bu konuda Prusya kralına 10 Mayıs 1833 tarihli bir ortak mektupta şu görüşü öne sürüyorlardı: **Bu zorunluluğun** (evlenmek için iznin) **devamı yalnız madencilerin bağlı oldukları madenciler sandığının pek gerekli olan gelirleri bakımından değil, aynı zamanda da madencilerin listelerini düzenli olarak tutabilmek için, asayiş ve ahlak sebebiyle de gereklidir.** (240) 19 Ocak 1849'da Kamsdorf maden bürosu da bu konudaki kararını şöyle açıklıyordu: **Bir kimse yirmidört yaşmdan önce madenci olamadığı, bu yaşa gelmeden önce**

kaba işçilik ya da madenci çıraklığı ile kazanacağı parayla aile geçindiremeyeceği, tasalar ve kötü beslenme onları vaktinden önce çöktüreceği, dolayısıyla da işlerini gerektiği gibi yapamayacakları ve vakitsiz ölümlerinin de ailelerini madenciler sandığı için bir ağırlık durumuna getireceği için.. (241)

Çok zaman olduğu gibi, Almanya'da da **yaşama tarzındaki bu feodal disiplin** askeri bir disiplinle katmerleniyordu. Madenlerdeki genç işçiler, kalfalar, çıraklar işe gidip gelirken üniforma giymek zorundaydılar.

Ayrıca, üniforma giymekle ilgili geniş yönetmelikler çıkarılmış, selam vermek de kurala bağlanmıştı. Madencilerin selamlamalarını askerlerin selamlaşmalarından ayırt etmek gerçekten güçtü.

Madende iken, kuralın gereği basit bir **Glück auf!** (İyi Şanslar!) sözünden öteye gitmiyordu. Ama dışarda madenciler şu esaslara uymak zorundaydılar:

İş saatleri dışında bütün madenciler, bütün çıraklar ustabaşlarından ya da ekip şeflerinden birini gördükleri zaman, üniforması dolayısıyla kolayca tanınabilecekleri bu kimseyi, önlerinden geçerken, veya gördükleri zaman, esas duruşa veya uygun adıma geçerek her zaman olduğu gibi "Glück auf!" sözüyle, ayrıca başlarını örten şapka gibi bir şey varsa onu da çıkartarak selamlayacaklar; ama bunun dışında kalan, eğilmek ve kural dışı temenna gibi davranışlardan kaçınacaklardır. Üniformanın serpuşu baştan çıkarılmayacak, ama bu serpuş yalnız üniformayla birlikte giyilecektir. Bu kıyafetteki bir madenci, amirlerinden birine rastladığı zaman, amir de üniformalıysa, tam askerce esas bir duruşa geçecek ve amir uzaklaşıncaya kadar o durumda kalacaktır. (242)

Madenci tekbaşına olduğu zaman amirlerini nasıl selamlaması gerektiği böylece anlatıldıktan sonra, bir topluluk içinde bulunulduğu sırada selamlamanın nasıl yapılacağı anlatılıyor-

du. Selamlama yönetmeleğinin üçüncü paragrafında bu konuda, **sokaklarda ve evlerin önünde, özellikle de para ödendiği günler, toplanma ve konuşmanın yasaklamayı gerektirecek hiçbir yanı olmadığı, ama bu durumun selamlama işini unutturmaması gerektiği** belirtilerek şöyle deniyordu: **Böyle bir durum karşısında, bir amirin gelmekte olduğunu gören ilk kimse, selamlamayı herkesin 2 numaralı paragrafta gösterildiği şekilde yapabilmesi için gruptaki arkadaşlarını hemen haberdar etmelidir.** (243)

İşçibaşılarla eski madenciler bu yönetmeliğin uygulanmasından sorumluydular. Yani yetkililer bu konuda madenciler loncasına güveniyordu.

Ama durum, bu disiplinin çıraklar için bedeni cezalar öngören **müeyyideli** bir zorlama disiplini olmasına engel değildi. Selam yönetmeliğine uyulmaması, ilk olarak ücretten 10 Fenik kesilmesiyle, suçun tekrarı halinde de 1 günlük ücretin kesilmesi ve indirimle, *daha ağır ve daha az paralı bir işe verilmekle* cezalandırılıyordu. Çıraklara ise **bu müeyyideler yerine** 4 ilâ 16 sopa vurulurdu.

İbret olması için, bedeni cezalar bütün personelin önünde, giriş kapısında duadan sonra uygulanırdı. Üçüncü defa suç tekrarı halinde, işçi **belirli olmayan bir zaman için** işe alınmazdı. (244)

Evlenmeye izin verilmediğine göre, yirmi dört yaşından küçük bütün madencilere en düşük ücret verilebilirdi. Öte yandan da daha yaşlı işçilerin genç kadınlarla evlenmesi yasaklanarak Madenciler Sandığı'nın dullara yıllarca para ödemesi önlenmiş oluyordu. Aynı zamanda, her madenci evlenmeden önce *evlenme iznini alabilmek için* topluluğun kasasına önemli bir katkıda bulunarak kasanın dolmasına yardımcı olurdu.

Askeri disiplin ise keyfi cezayı mümkün kılıyor ve bundan dolayı da, *Immermann'ın uslübuyla söyleyelim,* ideal uşaklar yetiştirmeyi sağlıyor; ayrıca personeli, genç işçiler ve daha yaşlı işçiler arasından seçilen **nezaretçiler** olarak ikiye bölüyordu.

Bürokratik *yarı-feodalizmin* üretimin cereyan tarzını, işçi ta-

bakalarının bünyesini bile belirleyecek derecede kapladığı böylece açık olarak görünüyor. Ayrıca, özellikle bu konuda iş o kadar ileri gidiyor ki Sanayi Devrimi sırasında 1850'ye kadar maden işçilerini modern endüstri proleteryası saymaya imkan yoktu.

O devrin Almanyasında feodal unsur kendini duyurmaya devam ediyordu. Tarım işçilerinin bile işçi sınıfından sayılabileceğini söylemek güçtür. 1830'da İngiltere'de kırdaki durum şuydu: Harman makinalarının kullanılmasına karşı hareketler, yoğun grevler, 9 grevcinin asılması, 450 kişinin ağır suçlu olarak kolonilere sürülmesi. Bu durum, modern anlamda işçinin varlığını ortaya koyuyordu. Tarım işçilerinin sayısı daha az olan Fransa'da bunları işçi sınıfının arasında saymak biraz güç, Almanya'da ise, işçi sınıfından sayılamayacakları açıktır. Tarım işçileri Almanya'da, çiftlik hizmetçileri, yanaşmalar ve çoğu da küçük bir parça toprak sahibi olan gündelikçilerdi. Bu bir karış toprak da onları sıkıca, o yere ve toprak sahibine bağlardı.

Paul, Wusterbach gündelikçilerinin Prusya kralına yazdıkları 23 Nisan 1848 tarihli bir mektuptan söz ediyor. Köylüler bu mektupta, senyörleri çiftçi Wittnow'un onları **hizmet ve el işleriyle bunalttığını, bu işler için pek az bir ücret ödediğini, işgününün çok uzun olduğunu, çünkü sabahın altısından geceye kadar, hatta ikinci yılın yazında ayışığında bile** çalıştırıldıklarını, bu işleri de ister istemez yaptıklarını, çünkü reddedecek olurlarsa **oturduğumuz yerden atılmaktan korktuğumuzu, bu durumda pek çoğumuzun doğup büyümüş olduğumuz yerlerden uzaklaşmayı hiç de istemediğimizi** (245) bildiriyorlardı.

Hizmetçi kızlarla yanaşmalar ise tam ataerkil bir anlayışla yazılmış olan Hizmetçiler yönetmeliğine bağlıydılar. Bu yönetmelik **efendi**'ye, hizmetçi kızı cezalandırarak yola getirmek; yanaşmayı **zamanını** *(bu iş yıllarca sürerdi)* doldurmadan önce ayrılmaktan alıkoymak, bu genç insanları maden işçileri gibi üniforma giymeye değilse bile, hiç olmazsa o kadar sıkı bir disipline uymaya zorlamak hakkını verirdi. Bu disiplinin de imalathaneler devrinin feodal düzenindeki kışla disiplininden farkı yoktu. Yani, yemek saatlerinden ibadet saatlerine kadar her şeyi

efendi tayin ederdi.

Kısaca söylemek gerekirse, işçi sınıfı Almanya'da bizim inceleme konusu olarak aldığımız dönem içinde henüz küçüktü. Çünkü İngiltere ve Fransa'da işçi sınıfına katılmış geniş emekçi tabakaları, Almanya'da tümüyle bu sınıfın dışında kalıyordu. Ayrıca Almanya'da işçi sınıfının ortaya çıkışı da İngiltere ve Fransa'dan iki nesil kadar bir geçikmeyle gerçekleşmişti. Almanya'da gerçek feodal zincirler ancak 1805'le 1810 arasında düştü.

Alman işçi sınıfının diğer ülkelerin işçi sınıflarından bir başka özel durumla daha ayrıldığı; bu sınıfın, komşu tabakalardan, örneğin küçük zanaatçılar sınıfının o zaman henüz bir takım feodal özellikler taşıması dolayısıyla küçük zanaatçılar sınıfından ayrı durumda bulunduğu -*feodal korporatif zorlama yine kısmen vardı*- ve ideolojik bakımdan da yönetici sınıflara yakın olduğu sorusu akla gelebilir. Böyle bir durum söz konusu değildir. Zanaatçılar sınıfı ve işçi sınıfı birbirine Fransa'daki kadar yakındı. Ama tam tersine sebeplerle..

Fransa'da, yoksul zanaatçılar sınıfıyla işçi sınıfını, devrimci geleneğin birbirine bağlamasına karşılık; Almanya'da bunu yapan, yeni zamanlara doğru ilerleyişte yarı-feodal pis bir havanın boğucu bir biçimde kendini duyurmasıdır. Üstelik de, bu ağır hava içinde, el emekçileri de dahil olmak üzere işçi sınıfının bütün bir bölümü ideolojik bakımdan geri durumdaydı ve -*1840 ile 1850 arasında aşırı bir sefalet ve keyfi tutum gözlerini örten perdeyi açmaya zorlayıncaya kadar*- sınıf olarak da tanınmıyordu.

Kuşkusuz, bizim inceleme konusu olarak aldığımız dönemin sonunda **babadan proleterya** bir sınıf vardır; ama bu sınıf henüz Fransa'dakinden çok daha küçüktü. **Sırf proleter** diyebileceğimiz ailelerin sayısı da azdı. Büyük bir çoğunluk içinde hiç olmazsa çiftlerden biri ya da bir kızkardeş, bir erkek kardeş, *evlenme yoluyla bile olsa,* başka tabakaların insanı olan ailelerden meydana gelmişti. Bu başka tabakalar ise, köylü sınıfı, toprak sahibi gündelikçiler, zanaatçılar, **ev hizmetçileri sınıfı** ya da küçük ticaret sınıfı gibi bir sosyal topluluktu.

İşçi sınıfının bünyesi böyle olan bir ülkede ancak bir grup

vardır ki, o grup ister istemez, kesinlikle ayrılmış bulunacaktır: Demiryollarını yapmakta kullanılan işçiler grubu. Bunlar ne biçim işçilerdi? Onları büyük bir dikkatle incelemiş olan Eicholz şöyle anlatıyor: (246)

"Demiryollarının yapımı, hatların yolunu temizleyen, araziye bakarak gerekli yükseklik farkını sağlayan, kayaları havaya uçuran, toprağı sağlamlaştıran on binlerce işçinin gerçekleştirdiği gerçekten tarihi, büyük bir eser olmuştur.

1848'den önce Almanya'da hiçbir yerde, demiryollarının yapımı için kullanılanlar kadar çok sayıda insandan kurulmuş bir işçi ordusu görülmemişti. Büyük hatlarda, örneğin Thüringen hattında 15.000 kişiye kadar varan binlerce kişilik büyük işçi orduları çalışıyordu. Aslında bu işçiler çok zaman, hasat için ya da kışın, kendi topraklarına kasabalara bir 'efendinin' toprağında çalışmaya giden yarı-proleter kişilerdi, ama şunu unutmamak gerekir ki demiryolu şantiyesinde durum böyle değildi, o devir için korkunç derecede kalabalık emekçi orduları oralarda büyük burjuvaziyle karşı karşıya geliyordu."

Bu işçiler genel olarak, *maden işçileri gibi* alelacele yapılmış barakalarda, yaşayışlarında ve birbirleriyle ilişkilerinde sert, katı, doğanın sertliklerine ve işçibaşının kamçısına karşı dayanışma halinde yalnız bir hayat tarzı içinde yaşıyorlardı. İşçibaşı denilen kişiler, kumpanyanın temsilcileriydi ve her biri 100 ilâ 120 kişilik işçi gruplarından sorumluydu.

Bu hayat tarzında bir çok nokta **Wild West**'i; orospu grupları, kumarhaneler ve batakhaneleri, bıçaklı kavgaları ve kasa soygunlarıyla ortaya çıktığı kadar da büyük bir hızla yok oluveren o altın, gümüş ve bakır şehirlerini hatırlatıyor. Yalnız, Almanya'da bu **şehir** hat boyunca yer değiştirir; hayat tarzında çok daha belirsiz ve kararsızdır. Bu yüzden de halk daha köksüz, daha gurbetçidir.

Ama aynı zamanda da bu iş ve bu yaşayış, nice başka işçilerin de katılmasıyla, yaşayışında beliren *yarı-feodalitenin bulaşmasıyla kirlenmiş* bir kontrast ortaya koyar. Bunlar ortaya

tazelik, bağımsızlık, girişim düşüncesi getirir. Üretime *geçmişin büyük artıklarıyla en çirkin, en iğrenç bir biçimde karışmış, tarihin masasının üstünde önceki yemeğin artıklarıyla birbirini murdar etmiş olarak değil* temiz, açık ilişkiler sokar.

Sonuç olarak söylemek gerekirse burada ideoloji daha çabuk olgunlaşır. Wilhelm Wolf bunların bazılarıyla konuşmalar yapmış, vardığı sonucu da Paris'te yayınlanmış olan **Vorvarts**'ta açıklamıştır. (247) **Sosyal şartlarımızın anlaşılmasındaki açıklık, yeni bir düzen ve bu düzenin ilkesi konusundaki fikirleri** karşısında hayrete düştüğünü söylüyor. Sonra da sözü demiryolu şantiyesi işçilerine bırakıyor: **Burada çalıştığımız sürece tabii, hayatımızı kazanıyoruz. Ama asıl para babaları için çabalayıp durduğumuzu da biliyoruz. bu adamlar... bizim alın terimizle, enikonu tatlı işler çeviriyorlar. Demiryolunun yapımı bitince de geldiğimiz yere geri dönebileceğiz. Burada hastalanırsak, yatıp uzanabilir, eğer varsa, patates yiyebiliriz. Ya da açlıktan gebeririz. Para babalarının umurunda mı?... Bunun bizim için bir avantajı var. Buraya binlerce geldik, birbirimizi tanımayı öğrendik. Karşılıklı konuşmalar çoğumuzun gözünü açtı. Aramızda artık o eski masallara inanan pek kalmadı. Zengin ve seçkin kimselere karşı artık iyiden iyiye saygımız kalmadı. Evde yalnız başımıza düşünmeye cesaret edemediğimiz şeyi şimdi bağıra bağıra söylüyor, zenginleri bizim desteklediğimizi ve kapımıza kadar gelerek bir parça ekmek dilenmek ya da çalışmak istemezlerse açlıktan ölmek yollarından birini seçecek duruma gelmeleri için, bunu arzu etmemizin yettiğini biliyoruz. Şuna inanın ki, eğer dokumacılar daha uzun bir zaman dayanabilmiş olsalardı, bizde de şamata kopacaktı. Dokumacıların davası, işin ucunda bizim davamız. Ve Silezya hatlarında çalışan 20.000 kişi olduğumuza göre bizim de sözümüz olurdu elbet.**

Sözü edilen dokumacılar, 1844'te onlara iş veren imalatçılara karşı başkaldıran **evde çalışan** dokumacılardı. Bu dokumacılar korkunç bir yoksulluğun içinde yaşıyorlardı. Gerhart Hauffmann onları konu alan bir dram yazmış, çağın romancıları da du-

rumlarını anlatmıştı. Tıpkı Wollff'un işçilerin ideolojik olgunluğunu demiryolları yapımı işinin sonucu olarak ortaya çıkarması gibi Marx da dokumacıların sosyal şartlar konusundaki düşünce ve anlayışını övmektedir.

1840 sonrası Almanya o kadar **az klasik** bir ülkedir ki, demiryolları yapımında makinadan uzak işçiler ve evde çalışan dokumacılar işçi sınıfının ideolojik öncülüğünü temsil eder!

5- DİĞER ÜLKELER: BAŞKA ZAMANLAR, BAŞKA BİÇİMLER.

Buraya kadar incelediğimiz ülkelere Belçika'yı, Hollanda'yı, Danimarka'yı, İsveç'i, Norveç'i, Avusturya'yı, Moravya'yı, Macaristan'ı ve Kuzey İtalya'nın bazı kısımlarını da eklersek, Sanayi Devrimi dediğimiz şeyin yer aldığı bütün ülkelerin turunu tamamlamış oluruz. Bu ülkelerin hiçbiri bizim çizdiğimiz örnek ülkelerden farklı bir gelişme çizgisi göstermemiştir.

Öte yandan, *birbirinden değişik birer gelişme çizgisi gösteren üç ülkenin adını vermekle yetinirsek* Rusya, Avusturalya ve hindistan'da, bu kitapta anlattığımız gibi bir Sanayi Devriminden söz edilmemekle birlikte buralarda da birer işçi sınıfı ortaya çıkmıştır.

RUSYA

Son otuz yılda yazılan çok sayıda "Rusya Tarih"lerinden birini alıp XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla geçişle ilgili bölümleri okuyalım:

XX. yüzyılın başında emperyalist sistem bütün dünyaya yerleşmişti. Diğer ülkelerde olduğu gibi Rusya'da da kapitalizm, emperyalizm biçiminde gelişti. Ama Rus emperyalizminin bir özelliği vardı. Lenin ve Stalin bunu, askeri feodal emperyalizm diye adlandırdılar. Askeri-feodal emperyalizm, emperyalist sistemin bütün belirtilerini taşır: Üretim yoğunlaşmasının artışı, tekellerin kurulması, sermaye ihracı, banka ve sanayi sermayelerinin bir-

leşmesi, dünyanın paylaşılıp yeniden bölüşülmesi mücadelesi sınıflararası gerginliğin iyice artışı. Rusya'daki askeri ve feodal emperyalizm, böylece her şeyden önce dünya emperyalist sisteminin bir parçası oldu.

Çarlık Rusyası emperyalizminin özelliği, bir çok feodal kalıntının buna bağlı olmasıydı. Toprak köleliğinin kalıntıları sanayi ve tarım alanında devam ediyor, çeşitli sınıfların gelişimi gibi XX. yüzyıl Rusyasının siyasi ve toplumsal düzeninin tümünü etkiliyordu. (248)

Demek karşımızda yarı-feodal koşullarla en modern monopollerin karışımı var. Putilof fabrikalarıyla Siemens şubeleri işçileri, aynı çağda Paris, Berlin ya da Londra'da gördüğümüz benzerlerinden farksızdı. Batılı işçilerden biraz fazla çalışıyor, daha az para alıyorlardı, ama çalışma şartları yönünden İngiltere, Yeni İngiltere (*New England*), Fransa ya da 1840 Prusyası işçileriyle karşılaştırıldıklarında çok daha değişik ve iyi durumda, ideolojik olgunluk yönünden gerçek birer fikir deviydiler. Bütün söylenenlerden sonra kitabımızda bu işçilerin neden söz konusu edildikleri sorusu akla gelebilir.

Bu işçileri, yüzyıl önce İngiltere'deki şartlarla çalışan başka işçilerin çağdaşları saymak gerekir. Yığınlar halinde kırlardan herhangi bir taşra şehrine gelen bu Rus işçileri, sanayi kurumlarının personelini teşkil ediyor, yeni yeni bir işçi sınıfı haline geliyor, 1820 Almanyasının işçilerinden olgun sayılamaycakları gibi, batıdaki çağdaşları işçilerin büyük dedelerinin kullandıkları makinelerde çalışıyorlardı. Yani Rusya'da ulusal alanda işçi sınıfının oluşumu döneminde, işçi topluluklarının dağınıklığı, sanayi devrimi sırasında orta ve batı Avrupa'da hüküm sürenden çok başkaydı. Bu dağınıklık Batı Avrupa işçi sınıfı gelişiminin değişik durumlarını karşılaştırdığımızda elde edilecek sonuca karşılık gelir.

Yani Rusya'da, çoğu kere aynı işçi şehrinde, günde onaltı saat çalışan, düşük verimli, çoğunluğuyla okuması yazması olmayan her türlü sendika örgütlenmesi düşüncesinden uzak ama makineleri hemen kırmaya hazır işçilerle, çok modern makinelerde günde on saat çalışan, yalnız sendika alanında değil, siyasi bakı-

mdan da örgütlenmiş, hiç kaçırmadan sabah gazetesini okuyan işçilerin birleşimi söz konsuydu. Sanayi devrimi çağında akıl almaz sayılacak bu durumda, şartları iyi olan arkadaşları iş şartları sanayi devrimi çağının şartlarını andıran bu cahil işçilere sosyalist işçi hareketinin modern düşüncelerini aşılamak, onları sosyalizme kazanmak için çalışmak ve bu yolda hareket etmek gerektiğini düşünüyorlardı. Ya da, *-bu da olabilir-* ilkel koşullarda çalışan bu işçileri hor görüyor, onlarla omuz omuza savaşmayı imkansız sayıyorlardı.

Çarlık Rusyasında bir işçi sınıfının ortaya çıkışı konusundaki temel durum farkını gösteren bu açıklamalar, bu ülkedeki gelişmenin daha önce incelediklerimizden farklı ve onlarla karşılaştırılamayacak bir özellikte olduğunu ortaya koymaktadır.

AVUSTURALYA

Avusturalya'ya bir göz atalım. Sömürgeleştirme ancak 1788'de, yüzbaşı Philipp tarafından Port Sydney'de, 1000 kişinin karaya çıkarılmasıyla başlamıştır. XIX. yüzyılın yarısında nüfus 400.000 kadardı. Ayrıca, buna sayısı bilinmeyen yerlileri de eklemek gerekir. Avusturalya'nın sömürgeleştirilmesinin ilk zamanlarında beyaz nüfus, çoğu caniler olan XVII. ve XVIII. yüzyıl Amerikan sömürge köylülerinin tersine, hükümlülerden meydana geliyordu. (249) Bunlar tersine, *çok zaman önemsiz suçlar için* cezalarının bir kısmını İngiltere'de çekmiş olan, 7 yıl sürgüne hüküm giymiş kimselerdi. Kısa bir süre sonra halkın büyük bir kısmı, eski hükümlüler olan hür insanlardan kuruluydu. Bu eski mahkumların bir çoğu kısa zamanda, elverişli ve hatta imrenilecek durumda kimseler oldu. İlk zamanlar da sömürge yönetimi, hür sömürge halkına karşı bu azatlılarla oynayarak onları desteklemek eğilimindeydi. (250)

Toprak tekeli bulunmadığı, meslekler arasındaki akışkanlık aşırı olduğu, endüstriden pek de söz edilemeyeceği için XIX. yüzyılın ilk yarısının büyük bir kısmı boyunca, Avusturalya'da, içinde ancak sınıfların ortaya çıkışının başlangıcına, sınıf taslaklarına, rastlayabildiğimiz bir toplumla karşılaşıyoruz. *—Bu ara-*

da tabii ki İngiltere'den gelen yönetim görevlileri ile Avusturalya'da yatırım yapan İngiliz kapitalistlerinin İngiltere'de ait oldukları bir sınıf vardı— Bu durumda, kapitalizm için olduğu gibi, sınıfların ortaya çıkışına da yol açacak bölünmelerden, hizipleşmelerden, parçalanmalardan söz edilemez. *Ve ayrıca, daha önceki bir sosyal düzenden gelen sosyal sınıflar diye bir şey de yoktu.* Yalnız, Avusturalya, 1850'ye kadar diyelim, sosyal sınıfların ortaya çıkışı için bir temelin varlığına imkan vermemek anlamında sınıfsız bir toplum değildi. Galiba bunu şöyle söylemek daha doğru olacak: bir çok özel tarihi şartlardan dolayı, temel henüz, belli sınıfların kurulmasına elverişli değildi. (257) Bu durumda karşımızda, sınıfların ortaya çıkışı 60 yıl boyunca her türlü sağlam bölümlenme her yöndeki aşırı bir akışkanlık tarafından engellenmiş olduğu için gerçekleşememiş ve işleri kapitalist tarzda çekilip çevrilen bir ülke bulunmaktadır.

Bakırın ve kömürün bulunması bu dönemde, yüzyılın yarısında başlamıştır. Altının bulunmasının başlangıcında, hemen herkes altın bulunabilen yere gitti. Altını elde etmek için hemen hemen hiçbir sermaye gerekli değildi. Altın bulunan yerlere aralarında memurlar ve polisler de bulunan o kadar çok kimse koşuştu ki, 1851 yılında Melburn yalnızca bir kadınlar ve çocuklar şehri denebilecek duruma geldi. Başka yerlerde de durum aynıydı; yani topluluğun erkekleri ailelerinden, ocaklarından ayrılarak altın peşine düşmüştü. Ne zaman altın bakımından zengin bir arazi bulunacak olsa, herkes gidip oradan altın çıkarabiliyordu. Altın, *deyim yerindeyse,* toplayıp götürülmeye hazır bekliyordu. Ama yine de bu metod pek kısa bir zaman sürüyor ve gerçek bir maden işletmesi zorunlu oluyordu. Bu da küçük altın arayıcısının durumunun umutsuzlaştığı ve araziyi makinalarla, aletlerle, artık yalnız kapitalistin işletebileceği anlamına geliyordu. Murphy buna, **altın arayıcısının yerini madenci aldı** diyordu. (252) Evet, durum, gerçekten de insanı iyice belli sınıfların ortaya çıkışı ile bir maden ocağı kapitalistleri topluluğunun ortaya çıkışı arasında bağ kurmaya götürecek özellikteydi.

Ama bu epey zaman aldı. En az 1870'e kadar binlerce basit işçi, yeni yeni altın ve bakır madenlerinin bulunmasından sonra yıl

sonunda bankada yüzlerce liraya sahip bulunuyordu. (253) Örneğin **South Australian Mining Association**, bakır şirketinin ortağı 86 kişinin listesi şöyleydi: (254)

18 Küçük dükkancı	*3850 İng. L. sermaye ile*
11 Tacir	*1935 İng. L. sermaye ile*
11 Serbest meslek sahibi	*765 İng. L. sermaye ile*
10 Beyefendi	*1980 İng. L. sermaye ile*
10 Zanaatçı	*115 İng. L. sermaye ile*
9 Rençper	*965 İng. L. sermaye ile*
8 İrat sahibi	*1865 İng. L. sermaye ile*
5 İcra memuru	*635 İng. L. sermaye ile*
4 İmalatçı	*510 İng. L. sermaye ile*

Bunların çoğu, ellerindeki son birkaç kuruşu bu hisseleri satın alabilmek için gözden çıkarmış kimselerdi. hisselerin değeri birkaç ay içinde altı katına, birkaç yılda da on iki katma çıkıyordu. Ayrıca da her ortağa yıllık kâr hissesi olarak oranı birkaç yüzü geçen miktarda pay veriliyordu.

Aşağı yukarı yüzyıllık bir süre boyunca bu şaşırtıcı özellikleri ve sosyal eğilimleri gösteren bir ülke tabii ki Avrupa'nın kapitalist ülkeleri için geçerli sosyolojik kategorilere göre yapılacak bir değerlendirmeye elverişli olmayan bir görünüş ortaya koyacaktır. Bu durum XIX. yüzyılın sonuna kadar sürmüş ancak XIX. yüzyılın sonundaki önemli bir kriz bu alandaki anormalliği ortadan kaldırarak tekelci kapitalizmin kategorileriyle kavranması kolay bir gelişmenin başlamasına yol açmıştır.

Ne var ki, bir işçi sınıfı ağır ağır *başlangıçta çok zayıf bir* **babadan proleterya yüzdesiyle** ortaya çıkmaya başladığı zaman durum ve şartlar yine de, bu sürecin oluş biçimini gördüğümüz dört ülkedekinden bambaşkaydı. Sekiz saatlik işgünü kullanılıyordu. Modern makinalar kurulmuştu, bu makinalarda en çok erkekler, daha az bir miktar da kadın çalışıyordu. Hemen hemen hiç çocuk yoktu.

İşte gerçekten, işçi sınıfının doğuşunun İngiltere ya da Almanya'dakinden, Fransa ya da Birleşik Devletler'dekinden büsbütün başka bir tipi...

HİNDİSTAN

Şimdi de **temelden farklı bir sosyal görünüme**, Hindistan'a şöyle bir göz atalım.

İlk olarak, bir büyük şehrin iki dünya savaşı arasındaki konut durumunu görelim. İngiliz sendikalarının resmi bir kurulunun bu konudaki sözleri şöyle: **"Gittiğimiz her yerde işçi mahallelerini gezdik, ve gözlerimizle görmemiş olsaydık bu kadar pis, bu kadar iğrenç yerler bulunabileceğine inanmazdık... İşte, önümüzde bir sıra ev; mal sahibi bu lojmanların kiracılarından birinden ayda 4 şiling 6 peni istiyor. Her evin, oturma odası, mutfak, yatak odası olarak kullanılması gereken bir tek loş odası var. Evin boyu ve eni dokuzar ayak, duvarlar toprak sıvalı; kötü bir kiremit dam, önde de bir kenarı ayakyolu olarak kullanılan bir avlu. Odanın hava alacak deliği yok. Dam yıkıksa ya da kapı aralıksa ancak o zaman hava giriyor. Lojmanın dışında, pis suların akıtıldığı dar, uzun bir kanal. Kanalın üstüne kara sinek ve böcek bulutları konup konup kalkıyor... Evlerin dışında, lojman sıraları arasında uzanan dar toprak şeridi boyunca, pis sular için kazılmış üstü açık çukurlar çöp, pislik ve çirkefle dolu. Çevreye iğrenç bir koku yayılıyor. Anlaşılan bu çukurlar, özellikle çocuklar tarafından daha başka işler için de kullanılıyor..**

Lojmanların aşırı derecede dolu olması, her tarafta göze çarpan kötü sağlık şartları, yetkili kişilerin ilgisizliğini ödevlerini umursamadıklarını açıkça ortaya koyuyor. (255)

Lojmanlardaki şartlar her zaman çok kötü. Sıcak mevsimde işçiler bu sıkıntıyı atlatabilmek için, kulübelerini bırakıp şehrin dışına çıkmak zorunda kalıyorlardı. O zaman da ya kırlarda dilenmek, ya da ailelerinin zaten sıkışık, iç içe yaşadığı kır kulübelerinde onların yanına sığışmak zorunda kalıyorlardı. Uluslararası İş Bürosu'nun (B.I.T) bir raporu, **işçilerin bazı zamanlar sıcak mevsim süresince ya da salgın hastalıklarda Hindistan'ın bazı merkezlerinde geçici barınaklarını terketmek zorunda kaldığını** belirtmektedir. (256)

Yine bugün de, Hindistan'daki işçilerin büyük bir kısmı sanayide aralıklı olarak kullanılıyor. Yılın bir kısmında köylerine dönerler; bunlar da **gizli işsiz** adı verilenlerin bir kısmını meydana getirmektedir. (257) Bununla ilgili rakamlar 12 numaralı tabloda gösterilmiştir.

Tablo 12.

Gizli İşsizler - Mysore Plantasyonlarında devamsızlık (255) (1959 yılında ve yüzde olarak):

Ocak	17.7	**Mayıs**	21.1	**Eylül**	17.4
Şubat	17.1	**Haziran**	22.8	**Ekim**	14.4
Mart	19.2	**Temmuz**	23.2	**Kasım**	17.8
Nisan	30.6	**Ağustos**	18.4	**Aralık**	14.4

Bu devamsızlığa sebep olarak hastalık, kaza, dini ve milli bayramlar, işçinin ailesinin yaşadığı köye gitmesi gibi engeller öne sürülmektedir. (258) Bu durumda da, bir işyerini devamlı yürütmenin ve hele randımanı muhafaza etmenin ne güç bir iş olduğu kolayca tasarlanabilir. Bütün bu durumların en başta gelen nedenleri de, işçilerin içinde çalışmak zorunda oldukları kötü şartlardır.

Görülüyor ki burada, *Avrupa ve Amerika'daki gibi işsizlik dolayısıyla çalışmaya ara verilmesi gibi durumlar da bir yana bırakılarak yine de* aralıksız kullanılan bir işçi sınıfından söz edilemez. Şimdi de sorunun bir başka yüzünü görelim. Sanayi işçilerinin ücret kıpırdanışları konusunda 1935'te çıkmış olan kitabında, R. Singh'in verdiği değişik rakamların arasında, ücretlerle ilgili olarak 13 numaralı Tabloda gösterilen şu rakamlar da yer almaktadır: (259)

Tablo 13.

Ücretler (Rupye olarak)

	Yağlayıcı	**Perdahçı**	**Dokumacı**
Bombay	9.0.0	5.12.10	4.2.0
Ahmedabad	7.5.6	11.0.0	6.15.0
Uttar Pradesh	2.0.0	3.0.0	3.0.0
Bengal	4.0.0	4.0.0	5.0.0
Madhiya Pradesh	8.2.0	8.2.0	1.0.0
Madras	4.0.0	9.0.0	4.0.0

Bombay'da en iyi para alanlar, yağlayıcılar; cilacılar da onlardan beşte iki az alıyor. Ahmedabad'da ise cilacılar başta geliyor ve yağlayıcıların aldığı para onlarınkinden beşte iki kadar az. Uttar Pradesh'te cilacı dokumacıdan beş kat fazla kazanıyor. Madras'ta yağlayıcı ile dokumacının durumu birbirine eş. Bombay'da yağlayıcı dokumacıdan iki kat fazla kazanıyor, ama Bombay'da cilacı ile dokumacı aşağı yukarı aynı parayı kazandığı halde bu durumun eşi Madras'ta, yağlayıcıyla dokumacı arasında görülüyor.

Sonuç olarak denebilir ki, tıpkı Sanayi Devrimi sırasında Avrupa'da olduğu gibi, bugün de Hindistan'da, çalışma kapasitesinin ulusal fiyatla satıldığı ulusal bir emek piyasasından söz edilemez.

Bu durum, bizde büyük modern girişimlerin ülkenin bütün işyerlerinde kesin, belli ve kademeler arası farklar her yerde eş duruma getirilmiş ücret kategorilerinin kullanılmakta olduğu bir çağda, hâlâ sürüp gitmektedir. Gerçi bu işyerlerinde de bazı işçilerin, daha kötü beslenmek pahasına, daha temiz bir havayı solumak ve şehir çalışmasının bunaltıcı havasından bir süre için uzaklaşmak amacıyla geçici olarak **memleketlerine** dönmelerine rastlanıyor.

Çarlar devri Rusyası, ömrünün ilk yüzyılı boyunca Avusturalya, dünkü ve bugünkü Hindistan: Bir işçi sınıfının ortaya çıkışı için birbirinden farklı ve her biri kendine özgü şartlar... Ve yine bu şartların her biride, *yalnız birbirinden farklı olmakla kalmayarak* aynı zamanda Sanayi Devrimi sırasında Avrupa ve Amerika'da geçerli olan şartlardan ne kadar farklıdır!

SONUÇ

Resmi istatistikte sondaj metodunun tarihi konusundaki bir incelemesinde, Kenessy şöyle diyor: "Ailelerin yaşama şartları konusundaki ilk araştırmalar sanıyorum, kapitalist üretim şartlarının ortaya ilk defa, o devir bilginlerinin bu iki kelimeyi eş anlamda sayarak 'yoksul' ya da 'emekçi' adını verdikleri yeni bir sosyal sınıfın doğmasına yolaçtığı ülke olan İngiltere'de yapılmıştır. Frederick Morton Eden'in 1797'de İngiltere'de yayınlanmış olan kitabının adı da aynı şeyi düşündürüyor: 'Yoksulların durumu; ya da ülkenin ele geçirilmesinden günümüze kadar, özellikle de gıda maddeleri, giyim, ısınma araçları ve mesken durumu bakımından aile ocağının şartları göz önünde tutularak İngiltere'de emekçi sınıfların tarihi.' Bu ilk araştırmaları, 1750'lerden sonra, İngiltere'de ve Kıta Avrupasında daha başka araştırmalar izledi.

Kennessy yazısının altına şu notu eklemiş: Günümüzde, yalnız ailelerin geçim şartları konusundaki araştırmaların değil, genel olarak sosyo-ekonomik araştırmaların kaynağının da, XIX. yüzyılın sosyal sorunlarında, özellikle de işçi sınıfının durumuyla ilgili sosyal sorunlarda olduğu hiç hesaba katılmıyor. İngiltere'de çok tutulan istatistik kurumlarının ortaya çıkışı da yine bu sorunlarla ilgilidir. Nitekim H. Westergaard bunu şöyle açıklıyor: bu kurumların düşünülmesine bir çok sebepler yol açmış olabilir; ama öyle anlaşılıyor ki, asıl sebep, sosyal sorunlara gösterilen ilgi olmuştur.. Bu kurumlar, "toplumun yoksul sınıfları konusundaki gerçeği tümüyle" bulmak istiyorlardı. "Cornwall Polytechic Society"nin gözlemleri de şöyleydi: "Genel dikkat, o zamana kadar hiç görülmemiş derecede bir yoğunlukla, başkentteki ve öteki büyük şehirlerdeki maddi ve manevi çöküntüye çevrilmişti." Glasgow İstatistik Kurumu ödevini durumun düzeltilme-

sini sağlamak amacıyla, İnsanlığın içinde bulunduğu durumu ve gelecekteki umutlarını aydınlatan olayların toplanması, düzenlenmesi ve yayınlanması" olarak görüyordu. (260)

Pek zengin bir bilimsel ve **halkçı-politik** edebiyatın yanısıra, toplumun bütün sınıflarını konu alan bir çok roman da vardır. Marx bu konuda, 1 Ağustos 1854 tarihli **New York Daily Trbune**'de çıkan İngiliz burjuvazisi ile ilgili bir yazısında şöyle diyor: **İngiliz romancılarının açık ve anlamlı sayfaları dünyaya bütün politikacıların, kalem tartışmacılarının ve ahlak hocalarının yazdıklarının hepsinin toplamından daha çok politik ve sosyal gerçek iletmiş olan romanlarının ortaya koyduğu bugünkü kardeşçe dayanışma, ne türlüsü olursa olsun her çeşit alışverişi adi, bayağı sayan gelir ve devlet tahvilleri sahibi 'sayın bay'dan küçük dükkancıya, avukat katibine varıncaya kadar burjuvazinin bütün tabakalarını tasvir etmiştir. Ya Dickens ve Thackeray, Bronte ve Gaskell nasıl anlatıyordu onları? Hırslı ve iddialı, ikiyüzlü, her zulmü yapmaya hazır ve cehalet içinde.. Onların bu yargısı, medeni dünya tarafından, o sınıfın boynuna asılan yaftada doğrulanmış oldu: Yukardakine kuzu, aşağıdakine kurt.** (261) Bu sözlere biz de, bu romanların içinde el emekçilerinin, işçi sınıfının da eksik olmadığını ekleyebiliriz.

Ayrıca bütün bunlara -*buna Avrupa ülkelerinde tek sıradışı durum olarak yalnız İngiltere'de rastlıyoruz*- İngiliz hükümeti de, içlerindeki pek çok malzeme dolayısıyla durumun derinlemesine ve ayrıntılı bir incelemesine imkan veren bütün bir parlamento raporları serisi eklemektedir.

Aynı devirde, 1830 ile 1848 arasında da Fransa'da, burjuvaziden ya da küçük burjuvaziden çıkmış, kendilerini işçilerin, **İnsanlık ailesinin bu mahrum çocuğunun** (262) yoksul durumunu anlatmaya veren yazarların pek çok sayıda eserlerini görüyoruz. J. M. Gerando **Herkese Karşı İyilikseverlik Üstüne**, Morogues **İşçilerin Sefaleti ve Poperizm Üstüne** ve A. de Villeneuve-Bargamont **Hristiyan Ekonomi Politik** hep işçilerin sefaleti üstüne yazmışlardır. Pierre Leroux ise **"1789 ih-**

tilalinden önce işçi bugün yedi günde kazandığını altı günde kazanıyordu." (263) demektedir. Dupont-White ise işçinin durumunu şöyle anlatıyor: **Onlarda mülkiyet diye bir şey yoktur; hayatları her zaman daha kısa, gıdaları daha kötü olur; bütün soyları ve maneviyatları çöker gider.** (264) 1840'da **Moral ve Politik Bilimler Akademisi** Buret'nin **Fransa ve İngiltere'de Emekçi Sınıfların Sefaleti** adındaki kitabına ödül vermiştir. Bu arada doktor Villerme, Akademi'nin özel isteği üzerine, Fransız işçilerinin durumu konusunda yukarda sözü edilen araştırmalara girişmiş bulunuyordu. Sekiz yıl sonra, 1849'da, Blanqui'ye yine aynı Akademi tarafından, işçilerin durumu konusunda inceleme ve araştırma yapma görevi verildi. Bu araştırma 1849 yılında Paris'te, **1848 Yılında Fransa'da Emekçi Sınıflar Üstüne** adıyla yayınlanmıştır. Bunların hepsi de, bir ihtilali önlemek için reformlar yapılmasını istiyorlardı. İster politikayla ilgisi olmayan **Filantroplar/İnsanseverler** (*hatta* ***De Precorbin*** *Evrensel Filantropi tavsiye ediyordu (265)*), ister Villerme ve büyük kardeş Blanqui olsun, hepsi de sıkıca birbirlerini tutuyorlardı. Hepsi için mesele, Villerme'in eserinin kahramanı Naudet'nin dediği gibi, **sosyalizmin tehdit ettiği toplumu savunmak üzere "gediğin başında" yapılan bir savaş.**

Almanya'da ise 1848 öncesi yıllarda edebiyat çok zengindi. Bunu da en başta işçilere ve küçük burjuvalara değil (267), burjuvazinin ve yarı-feodalitenin temsilcilerine borçluyuz. Bunun tek bir açıklaması vardır: Tarih'in Almanya'da **sosyal meseleyi** henüz sermaye ile emek arasındaki temel karşıtlık tarafından değil de, yine burjuvazi ve *yarı-feodal Junkerler, yarı-feodal saray ve feodal eğilimli küçük burjuvaların* temsil ettiği feodalite tarafından tayin edilmiş sosyal şartlar içinde **gündeme almış** olması.

Gerçekten, burjuvaziye bir çok yayınlarla, **Junker**'lerin egemen olduğu bir devlette sanayi proleteryasının yoksullaştığını gösteren; buna karşılık, devletin aracılığıyla yönetimi elinde tutan ve sanayi işçilerini baskı altında bulunduran **Junker**lere de bu yoksullaşmadan sınai sermayeyi sorumlu tutan hal ve şartlar bunlardı. Bu durumda, burjuvalar büyük bir saflıkla, ya da çok

hesaplı bir biçimde, yönetici sınıf **Junker**'leri sorumlu tutabilir; buna karşılık onlar da işçilerin sefaletini, işçileri kullanan kapitalistlerin üstüne atabilirdi.

Ama savaşın iyi niyetle yapılan inançlı ve ateşli bir çekişme olması için bazı sebepler de vardı. Çünkü, feodal engellerin sonucu olarak burjuvazi genellikle el emeği ihtiyacını tam olarak karşılayamıyor; öte yanda yarı-feodal **Junker**'ler de emeğin sınai burjuvazi tarafından emilmesinden endişe ediyordu. Yani **bizzat sosyal meselenin nesnesi olan proleterya** *-ki bunun içine, ona katılmaya hazır olan köylüleri ve yanaşma olarak hizmet eden çocuklarını da sayabiliriz-* burjuvazi ile **Junker**'ler arasındaki en aykırı çıkarlar için çekişme konusuydu.

Ayrıca, yukardan beri bütün bu söylediklerimize, özellikle dokumacıların durumunu ele alan bazı romanların katkısını da anmak yerinde olur: R. Prutz'un **Küçük Melek**'i ve Ernest Wilkomm'un **Demir, Altın ve Akıl** ile **Beyaz Köleler** ya da **halkın Acıları**.

Birleşik Devletler de, şartların değişik olması dolayısıyla bu konuda Batı ve Orta Avrupa'dan daha fakirdir. Ama buna mutlak değer bakımından yoksul demek yerinde olmaz.

Bu eserlerin hiçbiri, işçi sınıfının doğuşunun açık bir açıklamasını vermiyor. Bir çoğunun, hayret ya da dehşetle, bu sınıfın gelişmesini anlattığını; ve yine bir çoğunun ise bunun sebeplerini de verdiğini görüyoruz. Ama hiçbiri, bu gelişmenini kendisini incelemeyi konu olarak almıyor. Bizim inceleme konusu olarak aldığımız tema üzerinde o devir edebiyatından pek çok şey öğrenilebilir; çok aramak şartıyla.. Küçük, kısa gözlemlerden, ya da çok zaman bazı başka olayların altından, ya da bazı notlardan, açık-lamalardan çıkarılabilen malzeme; büsbütün başka konularda yazılmış otobiyografi, seyahat notları, özel yazılar, iş yazışmaları da önemli bilgiler verebilir.

İşçilerin durumu, yaşayışlarındaki sefalet, durumlarını düzeltmenin yolları ve hatta **proleteryayı ortadan kaldırmanın çaresi**, sosyo-politik bir çok parçanın işlediği konulardır.

Ama, proleteryanın sefaletle eş anlamda olduğu gerekçesinden yola çıkıp ortadan kaldırmak gerektiği sonucuna varan bir düşünce tarzının tabii ki bu sosyal sınıfın yakından ve dikkatle incelenmesi bakımından pek yardımcı olması beklenemez.

O devir edebiyatından sonra, *Toynbee'nin, Sanayi Devrimi'nin ekonomik ve sosyal gelişmesini çok gerçekçi bir biçimde işleyen ve bugün de okunmaya değer bir eser olan* **Lectures on the Industrial Revolution of the 18th Century in England**'ına kadar, İngiltere'de önemli bir yayına rastlamıyoruz. Kırk yıl boyunca da, Hammond'ların **The Rise of Modern Industry**'sinin yayınlandığı tarih olan 1925'e kadar, değerli eserler özellikle İngiltere'de, Toynbee'nin temeli bakımından Sanayi Devriminin dikkate değer kitaplarından pek farklı olmayan anlayışını benimsemişlerdir.

1926'da, John Clapham'ın **An Economic History of Modern Britain**'ıyla burjuvazi Sanayi Devrimi konusunda yeni bir anlayış geliştirmeye başlar. Bu anlayışa göre, geçmişin anlatımları Sanayi Devrimi çağını ve makinanın proleterya üstündeki etkisini çok daha kötümser bir tarzda ele almışlardır. Bütün olarak göz önünde tutulduğu zaman işçinin durumunun Sanyi Devrimi çağında kötüye gitmiş olduğu hiçbir zaman söylenemez. -*Bu yargı, duygusal burjuva ve marksistlerin olaylarla doğrulanması imkansız bir görüşüdür.*- O zaman, T.S. Ashton ve öğrencilerine varıncaya kadar birçok İngiliz araştırmacısı bu yönde çalışmalar yaptı. Toynbee'nin, Webbs'lerin ve Hammond'ların yetiştirmeleri henüz ortadan kalmış olmamasına rağmen bugün bütün Batı ülkelerinde azınlıktadırlar.

Sanayi Devrimi konusunda **Marksist** adıyla anılmasına alışılmış olan literatür Friedrich Engels'in **İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu**'yla başlar. Bu kitap epey sonraki, tam olarak söylemek gerekirse, Sanayi Devriminin sonundaki durumu anlatmasına rağmen, Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkarmış olduğu sorunlarla ilgili birçok gözlemi kapsar. Sanayi Devrimi konusundaki Marksist görüşün temeli, Engels'in bu açıklamalarıyla, **Anti-Dühring**'deki tamamlayıcı bilgilerle ve Marx'ın bize gerek araştırmalarını, gerekse bu araştırmaların sonuçlarını verdiği

Kapital'iyle ortaya atılmış olmaktadır.

Bunu izleyen yüz yıl boyunca, özellikle Sanayi Devrimini ele alan hiçbir Marksist kitap yayınlanmadı. Başka konularda yayınlanmış olan Marksist kitaplarda bu konuda söylenenler de Marx ve Engels'in söylemiş olduklarından öteye geçmez.

Bir tek istisnayla: V İ. Lenin'in **Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi**. Ama kitabın yarısının tarımsal konulara ayrılmış olması gösteriyor ki bu kitapta Lenin'in en başta ve en munhasıran gözönünde tuttuğu şey, Sanayi Devrimi değildi. Zaten kitabın içinde bu terim de geçmiyor. (268)

Bu durum ancak 1955'e doğru sosyalist ülkelerin tarihçileri, ülkelerinin ekonomik tarihinin başlangıç devirlerine ayıracak daha fazla zaman bulmaya başladıklarında değişmeye başladı. Tabii bu yöndeki değişiklikler için kesin başlangıç tarihi vermek pek doğru olmaz. Bu daha çok, eğer böyle denebilirse, havanın bir çeşit değişmesidir. Dolayısıyla da başlangıç tesadüfen, somut olarak ortaya çıkışını bir açıklamada, bir broşürde, bir eserin bölümlerinden birinde ortaya koymuş olur. İşte biz de bundan dolayı, Sanayi Devrimi konusunda burjuva anlayıştaki değişikliği Clapham'ın kitabıyla başlatmak gerektiğini düşünüyoruz.

Tıpkı bunun gibi, sosyalist blokta Sanayi Devrimine gitgide artan ilginin de 1950'den sonra Gyula, Lederer ve V. Sandor (Macaristan), Klima ve Purs (Çekoslovakya), W. Kula (Polonya) ile en son olarak Kuczynski'nin İngiltere ve Almanya'da Sanayi devrimi konusunda Varşova'da Polonya Bilimler Akademisinin Tarih Enstitüsünde yaptığı bir açıklamayla (269) başlamış olduğu söylenebilir. Bu açıklamada ve Sanayi Devrimi konusunda kabul ettirdiği anlayışta yeni olan yan, Sanayi Devriminin İngiltere'deki **klasik yolu** ile Orta ve Doğu Avrupa'da izlemiş olduğu yol dediği şeyle ilgil olan yolun açık ve seçik olarak birbirinden ayrılmasıdır.

Toynbee'nin önemli kitabıyla da işçi tabakalarının bünyesinin daha ciddi bir analizi başlamıştır. Bizim sorunumuzla ilgili en son önemli kitap da E. P. Thompson'ın 1963'te şu pek kendine özgü adla yayınlanmış olan **The Making of the English Working Class** (İngiliz İşçi Sınıfının Yaratılışı) adındaki eseri-

dir.(271)

Bazı başarılı olamamış kitapların yanı sıra toplumun bütün sınıflarından gelen böylesine çok sayıda ve değerli incelemelere rastlanabilen başka temaların sayısı, İnsanlığın sosyal tarihinde gerçekten azdır. Öyle ki, bugün bile hâlâ, tıpkı yüzyıl önceki gibi, gerek Marksistler gerekse Marksist olmayanlar, haklı olarak birçok kitap adı saymaktadır. Biz ise bu literatürde, sınıflar ilişkisinin özel bir biçimini görüyoruz. Şüphesiz ki, özel görüş açısı ne olursa olsun, yazarı incelemesinin konusuna düşkün olunca aşağı yukarı başarılı bir eser ortaya koyabilir ve böyle pek çok sosyal inceleme de vardır. Ama yazar o sınıfa bir sempati duymuyorsa, işçi sınıfının doğuşu ve durumu konusunda bilimsel bakımdan başarısızlığa uğramamış hiçbir kitap yoktur. Dante'nin **Cehennem**'inde, en korkunç pisliklerle çürümüş en bayağı ayaktakımıyla dolu bölgeler görüyoruz, onları nasıl usta bir elle çizmiş! Ama yoksullar için hiç olmazsa acıma, ya da onların durumu karşısında samimi bir dini sorumluluk duygusu hissetmeyen bir kimse işçi sınıfının bilimsel değer taşıyan bir incelemesini yapmayı ya da durumun bilimsel bakımdan değerli bir tablosunu çizmeyi herhalde başaramaz.

NOTLAR ve BİBLİYOGRAFYA

1. LUJO BRENTANO: "Eine Geschicte der Wirtschaftlichen Entwicklung Englands", **İngiltere'nin İktisadi Gelişmesinin Tarihi, Cilt II**. Iena, 1927, s. 67. ve Bk.: W.J. ASHLEY: "Englische Wirtschatsgeschichte", **İngiltere'nin İktisadi Tarihi, Cilt II**. Leipzig, 1896, s. 269

2. "Landeshauparchiv Potsdam" **Potsdam Ulusal Arşivleri**, Pr. Br. Rep 30 A, Tit, 3, Nr. 3.a.

3. F.L. OLMSTED: "Journey in the Seabord Slave States" **Köleci Deniz Devletlerine Yolculuk**, New York, 1859, s.47

4. Bu çeşit anlayış değişiklikleri konusunda bk.: J. KUCZYNSKI: "Die Geschichte der lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus" **Kapitalizm Altında İşçilerin Durumunun Tarihi, cilt: 22**, "Darstellung der Lage der Arbeiter in England von 1640 bis 1760" **1640'tan 1760'a İngiltere'de İşçilerin Durumunun Tasviri**, berlin, 1964 s. 33 vd.

5. Bu konuda, örneğin bk.: CHRISTOPHER HILL: "The Century of Revolution" Edimburg 1961, s. 131 ve özellikle "Lietunant Colonel John Lilburne's Apologative Narrative, relating to his illegal and just sentence" **Devrimin Yüzyılı. Yarbay John Lilburne'ün haksız ve gayrı meşru mahkum edilişinin hikayesi**, Amsterdam, Nisan 1652.

6. ANATOLE FRANCE: "Les Dieux Ont Soif" **Tanrılar susamışlardı.**

7. FRIEDRICH ENGELS: "Die Lage der Arbeitenden Klasse in England", Berlin, 1952, s.31. **İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu.**

8. G. HEITZ: "Landliche Leinenproduktion in Sachsen 1470-1755" **Saksonya'da şehirlerin dışındaki yün üretimi**, Berlin 1961, s.59.

9. G. MARTIN: "La Grande Industrie a l'epoque de Louis XIV" Paris, A. Rousseau, 1899, p. 115, sg. **XIV. Louis Devrinde Büyük Endüstri.**

10. JULIEN HAYEM: "Mémoirs et Documents", premire série, p. 115 ve devamı. **Anılar ve Belgeler**

11. H. SEE: "Französische Wirtschaftsgeschihte" Cilt I. lena, 1930, s. 244 ve d. **Fransa'nın Ekonomik Tarihi**

12. M. BOUVIER- AJAM ve GILBERT MURY: "Les Classes Sociales en France" **Fransa'da sosyal sınıflar, Cilt I**, Editions Sociales, 1963, s. 286.

13. "Deutsches Zentralarchiv Merseburg" **Merseburg Alman Merkez Arşivleri** Rep 9 C 60 1, 15, 12, 1687

14. H. W. WAGNINTZ: "Historische Nachirichten und Bemeryungen über die merkwürdingsten Zuchthauser in Deutschland" **Almanya'nın en dikkate değer Islah Evleri üstüne tarihi bilgi ve müşahadeler** 2 vol.,

Halle a. d. Saale, 1791-1794 II, 2, p. 22

15. a. g. e. I. s. 347.

16. H. KRÜGER: "Zur Geshichte der Manufakturen und der Manunufakturarbeiter in Preussen" **Prusya'da Manüfaktürlerin ve Manüfaktür İşçilerinin Tarihi Üstüne**, Berlin. 1958, s. 142.

17. "Landeshauptarchiv Dresden, Akte, Landes-Oeconomie-, Manifakturund Commercien- Deputation" **Dresden'de ülkenin merkezi arşivleri, Dosya: Ekonomi, Manüfaktürler ve Ticaret konularında ülkenin temsilcileri** Loc. 6356, vo. I., B. I., 122.

18. a. y.

19. R. FORBERGER: "Die Manufaktur in Sachsen vom Ende des 16. bis uzum Anfang des 19. Jahrhunderts" **XVI. yüzyılın başlangıcından XIX. yüzyılın başlangıcına kadar Saksonya'da Manüfaktür** Berlin, 1958 s. 68.

20. J. E. NEALE: "Elizabeth I. and her Parliaments" **I. Elizabet ve Parlâmentoları** cilt II. Londra, 1957 s. 338

21. R. PAGE ARNOT: "A History of the Scottish Miners from the Earaliest Times" **Başlangıcından beri İskoçyalı Madencilerin Tarihi**, Londra, 1955 s.7

22. G. D. H. COLE: "Studies in Classe Structure" **Sınıf Bünyesi İncelemesi**, Londra, 1955 s. 31

23. "**Teo'ya mektuplar**": Van Gogh

24. a. g. e. Kızı tarafından yayınlanmıştır. Berlin 1868, s. 341.

25. G. SCHMOLLER: "Umrisse und Untersushungen zur Verfassungs-Verwaltungs- und -Wirtschaftsgeschichte" **Ekomoni İdare ve Anayasa Tarihi Üstüne Kroki ve Araştırmalar** Leipzig, 1898, s. 455

26. G. SCHMOLLER: "Zur Geschichte der deutschen Kleinwerbe im 19. Jahrunder" **XIX. Yüzyılda Alman Küçük Sanayii Üstüne Tarih**, Halle, 1870 s. 14.

27. Bu konuda Bk. R. B. MORRIS: "Goverment and Labor in Early America" **İlk Yılların Amerikasında Yönetim ve Çalışma** New York, 1946 s. 38.

28. a. g. e. Paris, 1962 s. 48.

29. S. LE PETRE DE VAUBAN: "Projet d'une dime royale, suvi de deux écrits financiers, par Vauban" **Bir vergi tasarısı ve iki mali yazı Paris**, Alcan 1933

30. "Die soziale Frage in der deutschen Geschichte mit besonderer Berücksichtigung des ehemaligen Fürstentum Waldeck- Pyrmont" **Alman Tarihinde Sosyal mesele ve Özellikle de eski Waldeck-Pyrmont Prensliğiyle ilgili olan yanı** Wiesbaden 1964 s. 3 ve dev.

31. W. CONZE: "Vom 'Pöbel' zum 'Proletariat', Vierteljahreschrift für sozial- und Wirtschaftsgeschichte" **'Pleb'den 'Proletarya'ya**, *Üç aylık Tarih ve İktisat Dergisi*, 41. cilt Wiesbaden, 1954, Kitap 4, s. 355 ve dev.

32. Bu durumda, insanın aklına, kimin sosyal örgütün dışında ya da altında olabileceği sorusu geliyor. Tabii ki, topluma yararlı olmayan, ne faydası ne de zararı dokunmayan ya da zararlı olan bu meslekler veya bu adamlar zararlı olacaktı: Serseriler, çingeneler, orospular; yani gündüzleri ortalıkta pek görünmeyen, günü gününe yaşayan ve çok zaman da hırsızlık, dolandırıcılık, yankesicilikle geçinen ayaktakımı. Çingenelerin ve serserilerin toplu olarak bulunmaları pek kötü durumlara yol açıyordu. Bir kaç tanesine belki tahammül edilebilirdi, ama sayıları çok olunca bütün ülke için bir müsibet durumuna geliyorlardı. Çünkü "hırsızlık ve çapulculuklarıyla, zaten yoksul olan halkı daha da kötü duruma düşürüyorlardı. Ayrıca serseriler yalnız hırsızlıkla yetinmeyerek o devrin insanlarını dehşete düşüren cinayetler de işliyorlardı":

HERMANN ARNOLD: "Vaganten, Komüdüanten, Fieranten und Briganten" **XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Serseriler, Sahne oyuncuları**, İşsizler ve Haydutlar, Stuttgart 1858 s. 24

33. G. ORTES: "Della Economia Nazionale, lib. 6, in Scrittori classici italiani di economia politica," Parte Moderna, Milano 1804.

34. "Deutsches Zentralarchiv Merseburg", Rep. 74 K. 3 VIII, nr. 24, s. 90 ve dev.

35. K. MARX: "Das Kapital" Cilt I. Berlin 1962 s. 647

36. a. g. e. s. 465.

37. a. g. e. s. 455

38. K. BIEDERMANN: "Vorlesungen über Socialismus und soziale Fragen" **Sosyalizm ve Sosyal konular Üstüne Yazılar**, Leipzig 1847.

39. a. g. e. Berlin, 1833 s. 51

40. VON ARNIM: SUEDERUS takma adıyla: a. g. e. s. 39

41. FR. ENGELS: "Herrn Eugen Dührings Unwalzung der Wissenschaft", Berlin, 1948 s. 231. **Bay Dühring Bilimi Altüst Ediyor**

42. FR. SCHLEIERMACHER: "Monologen, Eiene Neujahrgabe, Berlin, 1800 ks. 71 ve dev.

43. D. NİSARD: "Mélanges" Paris, Delleyo, 1838

44. a. g. e. 31

45. Bu konuda Bk. J. KUCZYNSKI: a. g. e. s. 5

46. Bu konuda, son yıllarda yayınlanan eserlerden Bk. : N. J. SMELSER: "Social Change in the Industrial Revolution" Londra 1959 **Sanayi Devriminde Sosyal Değişiklik**

47. FR. ENGELS: "Die Lage...s. 37

48. Bu konuda, Bk. : R. FORBERGER: a. g. e. s. 138 ve dev.; J. KUCZYNSKİ: a. g. e. Cilt I. Berlin, 1961 s. 27 ve dev.; K. MARX: "Das Kapital, Cilt I. a. g. e. s. 450 ve dev.

49. E. P THOMPSON: "The Making of the English Working Classs **İngiliz Emekçi Sınıfının Yaratılışı**, Londra, 1963 s. 287 ve dev.

50. W. BLAKE: "Gedichte" **Şiirler**

51. İngiliz tarihinin en hain ve zalim yargıçlarından biri.

52. 27. 2. 1812 tarihli konuşma: G. G. N. BYRON: Eserleri, Francfurt a. M., 1852 Almanca çevirisi s. 957

54.3. Almanca çevirisinden alınmış metin: A. L. MORTON ve G. TATE: "Die Britische Arbeiterbewegung" **İngiliz İşçi Hareketi** Berlin, 1960 s. 40

54. H. SEE: "Französische Wirtschaftsgeschichte", Cilt II. Iena, 1936 s. 191

55. "Landeshauptarchiv Dresden", "Zwickau" çevirisi, nr. 260, Vota. Plauen'li Tacir Johann Friedrich Haussner jun. tarafından, kendisine mahalli belediye meclisinin adı geçen şehirde, şehrin içinde bir iplik makinası kurmanın yasaklanması üzerine en yüksek yargı merciine yapılan şikâyet.

56. "Deutsches Zentralarchiv", Merseburg kesimi, Rep. 120 B II, I, Nr. 5. Cilt I.

57. L. R. VILLERME: "Tableau de létat physique et moral des ovriers employés dans les manufactures de coton, de laine et de soie", **Pamuk, yün ve ipek Manüfaktürlerinde çalışan işçilerin bedeni ve ruhi durumunun tablosu** Paris, J. Renouard, 1948 Cilt I.

58. V. HUGO: "Ces enfants dont pas und seul ne rit" Melancolie

59. "A Documentary History of American İndustrilal Society" **Amerikan Sınai Toplumunun Belgesel Tarihi** Cilt VI. J. R. Commons, Cleveland, 1910, s. 217

60. FR. ENGELS: "Die Lage...", s. 204 ve dev.

61. "Report by Committee on Education Relative to the Education of Children Employed in Manufacturing Establishments", House of Representatives, Commonwealth of Massachussetts, March 17, 1836

62. E. ABBOTT: " Women in Industry" **Sanayide Kadınlar** Newyork, 1936, s. 209 ve dev.

63. Bk. H. R. WARFEL: "Noah Webster, schoolmaster to America" New York, 1936, s. 209 vd.

64. "Report on the Pruduction and Manufacture of Cotton", 1832, s. 16

Bu araştırmayı yaptırmış olan "Convention of the Friends of Domestic Industry" fabrikalardaki bütün el dokumacılarının erkek olduğunu kabul etmiştir. Bu durumda, 58,1'lik bir yüzde nisbeti bile muhtemelen çok az demektir.

65. "Boston Courier", 27 Haziran 1833.-Yine aynı devir için, (1832) "Trends in the American Economy in the 19th Century", Princeton, 1960 Cilt 24 s. 460- bütün Massachussets pamuk endüstrisinde kullanılan kadınların sayısını yüzde 58 olarak tahmin ediyor.

66. "A Documentary History of American Society", ed. by J. R. COMMONS: a. g. e. Cilt V. s. 64

67. Yukarda sözü edilen eser, s. 62

68. P. S. FONER: "History of the Labor Movement in the United States" **Birleşik Devletler'de İşçi Hareketinin Tarihi**, Newyork, 1947 s. 65

69. K. A. GERLACH: "Die Badeutung des Arbeiterinnenschutzes" **İşçiyi Himayenin Önemi**, lena, 1913 s. 115

70. "Papers Published by the Board of of trade, Cilt IV s. 382 ve dev.; J. R. MC CULLOCH: "A Statistical account for the British Empire" **İngiliz İmparatorluğu'nun İstatistik Açıklaması**, Ticaret Bakanlığı tarafından yayınlanan belgeler, Cilt. II. Londra, 1837 s. 80

71. Ayrıca, Bk.: CH. WILSON: "The Entrepreneur in the Industrial Revolution in Britain" Bölüm: "History" Cilt XLII, Londra, 1957 s. 115

72. Prusya Meclisinin 9 ve 10 Mayıs 1863 günlerinde çocukların çalışmasını sınırlamak amacıyla yaptığı bir görüşme sırasında milletvekili Degenkolb'un konuşması. Kaynak: G. K. ANTON: "Geschichte der preussischen Fabrikengesteztgebung bis zu ihrer Aufnahme durch die Reichsgevebeordnung" **Fabrikalar konusundaki Prusya mevzuatının bu mevzuat İmparatorluğun sanayiine uyar duruma getirilinceye kadar tarihi**, yeni baskı, Berlin, 1953 s. 158

73. TH CARLYLE: "Sozial politische Schriften" **Sosyal Politika Yazıları**, Cilt I. Göttingen, 1895 s. 18

74. a. g. e. s. 416

75. a. g. e. Zürich, 1962, s. 106

76. "Deutsches Zentralarvchiv Merseburg, Rep. 74 K 3 VIII, nr 24, s. 87 ve dev.

77. E. MİCHEL: "Sozialgeschichte der industriellen Arbeitswelt" **Sınai Çalışma Dünyasının Sosyal Tarihi**, Frankfurt, 1960, s. 79

78. "Factory's inspectors reports" Londra, Aralık 1838, Ek. V. s. 98

79. G. NİCHOLLS: "History of the English poor law, Cilt. II. Londra s. 18 ve 58

80. A. REDFORD: "The Economic History of England", 1760-1860, Londra, 1948 s. 79 ve dev.

81. H. SEE: a. g. e. Cilt II. s. 237

82. "Fourteenth Annual Report, Bureau of Statistics of Labor, Massachussetts" Boston, 1883 s. 380

83. J. R. COMMONS: "History of Labor in the United States" Massachussetts emekçilerine hitabın içinde sözü edilen konuşma, 1843

84. ANONYMUS: "Über der vierten Stand und die socialen Reformen" **Dördüncü Tabaka ve Sosyal Reformlar Üstüne**, Magdeburg, 1844, s. 12

85. HEINRICH BETTZIECH Takma adı: BETTA: "Geld und Geist, Versuch einer Sichtung und Erlösung der Arbeitenden Volks-Kraft" **Para ve Akıl, Emekçi Halk Kuvvetlerini Kurtarma ve İnceleme Denemesi**, Berlin 1845 s. 8 ve dev.

86. E. MİCHEL: a. g. e. s. 80 ve dev.

87. a. g. e. s. 105

88. G. WEERTH: "Fragment eines Romans" **Bir Romandan Parça** Bütün Eserleri, B. Kaiser Ed. Cilt II. Berlin 1956, s. 226 ve dev.

89. E. HOBSBAWM: a. g. e.'de s. 397'de sözü edilen Meclis tutanakları.

90. W. COOKE TAYLOR: "Notes of a tour in the manufacturing districts of Lancashire in a series of letters to His Grace the Erchbishop of Dublin" **Lancashire manüfaktür bölgelerinde yapılan bir gezinin Dublin Arşöveki hazretlerine bir mektup serisi halindeki notları**, Londra, 1842. s. 6 ve dev.

91. a. g. e., s. 7

92. H. W. BENSEN: "Die Proletarier, Eine historsche Denkschrift" **Proleterler, Tarihi Hatıra Belgesi**, Stutgart, 1847, s. 17 ve dev.

93. "Landesarchiv Meiningen", Innenes elt. 24, 10, Polizeiverw., s. 10 ve dev.

94. a. g. e. 31 Ekim, 1 Kasım ve 7 Kasım 1845.

95. TH. MUNDT: "Die Geschichte der Gesselischaft in ihren neuen Entwickelungen und Problemen" **Yeni Sorunları ve Gelişmeleri İçinde Toplumun Tarihi**, Berlin, 1844.

96. E. HOBSBAWM: "Europaische Revolutionen 1789 bis 1848, Zürich, 1962 s. 416

97. "Les Châtiments"

98. A. BLANQUI: "Des Classes Ouvrières en France pendant l'Annèe 1848", **1848 Yılı İçinde Fransa'da Emekçi Sınıfları Üstüne** Paris Firmin-Didot 1848.

99. "Pahalı makinaların kullanılmaya başlamasından beri insana gücünün çok üstünde ihtiyaç duyulmaktadır": ROBERT OWEN: "Observations on the effects of the Manufacturing System", 2. ed. Londra, 1817 s. 16

100. K. MARX: "Das Kapital" Cilt I. s. 245 ve dev.

101. J. R. COMMONS: "History of Labor" Cilt. I. s. 159 ve dev.

102. Tabloların Kaynakları: Prusya: REINICK: "1838 ile 1861 arası dönemde hayvan kesimi ve un vergisinin sonuçları" Prusya Kraliyet İstatistik Bürosu Yayınlarından: Yıl III. Berlin, Eylül 1853; ve A. SPIETHOFF: "Die wirtschaftlichen Wechsellagen, Cilt II. Tübingen ve Zürich, 1955

Leipzig: G. GERLACH: "Der Fleiischkonsum Leipzigs," "Jahbücher für Nationalökonomie und Statistik, N. F Cilt II. lena, 1889

Münich: G. MAYR: Die Fleischnahrung der Münchener Bevölkerung, "Zeitschrift des Koniglichen Bayerischen Bureaus, Yıl III. Ursachsen, Diessen, 1911" den. Hamburg: "Beitrage zur Statistik Hamburgs mit besonderer berücksichtigung auf die Jahre 1821-1852, Hamburg, 1854. Lübeck: G. H. SCHMIDT: "Stitistik des Consums in Lübeck von 1836-1868, lena 1891.

103. F DE TAPIES: "La France et L'Angeleterre ou statistique morale et physique de la France comparée à celle de l'Angleterre sous tous les poinfs analoques", Paris, Guillaumin, 1845, s. 54

104. M. A. LEGOY: "La France Statistique, Paris, Berger-Levrault, 1843, "Consommation de la France" tablosunun ikinci eki.

105. Bk. E. J. HOBSBAWM: "Labouring Men, Studies in the History of Labour" **Emekçiler, Emeğin Tarihi Üstüne İnceleme** Londra, 1964 s. 84

106. R. H. HARTWELL: "The Rising Standard of Living in England 1800-1850 **İngiltere'de Hayat Seviyesinin Artışı**. Kaynak: "The Economic History Review, 2. Seri, Cilt XIII., Utrecht, 1961 No. 3.

107. R. O. CUMMINGS: "The American and his Food Habits in the United States" **Amerikalı ve Birleşik Devletler Gıda alışkanlıkları**, Chicago, 1941 s. 55 ve 90

108. H. MAYHEW: "London Labour and the London Poor" **Londra'da Emek ve Yoksullar** Cilt II. Londra, 1861 s. 192.

109. MAKSİM GORKİ: **Ana**

110. KARL MARX, FRIEDRICH ENGELS: Cilt I. Berlin, 1956 s. 417

111. XVIII. yüzyılın ilk kırk yılı içinde alkol tüketimi altı katına çıkmıştır.

112. KUCZYNSKI: "Die Geschichte der Arbeiter" **Emekçilerin Durumunun Tarihi** Cilt. 22 s. 242.

113. M. MOHL: "Uber die Württembergische Gewerbsindustrie" **Vürtemberg Endüstrisi Üstüne**, Stutgart ve Tübingen, 1828 s. 52

114. "Sachsisches Landeshauptarchiv, Ministerium für Volksbildung" **Saksonya Ülkesi Ana Arşivleri**. Milli Eğitim Bakanlığı nr. 3353 Fabrika Okulları Dosyası, s. 133

115. "Journal of the Statistical Society of London", Londra, Cilt II. 1839, s. 74

116. Aynı konuda: Bk. F. A. ARTZ: "France under the Bourbon Restaurations", Cambridge, Mass., s. 139

117. HANSARD-IX. s. 798, Bk.: J. L. ve B. HAMMOND, "The Town Labourer", Londra, 1905 s. 30 ve dev.

119. a. g. e. s. 229 ve dev.

120. FR. ENGELS: "Anti Dühring"

121. a. g. e.

122. MACAULEY'in on saatlik işgünü üstüne konuşması: Almancaya, R. BOEHRINGER'in bir önsözüyle yapılan çevirisinden: "Schweizerische Blatter für Wirtschafts-und Sozialpolitik", Bern, 1905, Defter 23/24.

123. Bk.: "A Documentary History of American Industrial Society", Cilt. 9, s. 279.

124. a. g. e. "A Reduction of Hours, an Increase of Wages" **İş saatlerinde bir Azalma, Ücretlerde bir Artış.**

125. a. g. e. s. 289 ve dev.

126. H. SEE: "Les Origines du Capitalisme Moderne" **Modern Kapitalizmin Kaynakları**, Paris, 1926 s. 190

127. A. HUTT: "British Trade Unionism" **İngiliz Sendikacılığı**, Londra, 1962 s. 8

128. S. ve B. WEBB: "The History of Trade Unionisme", gözden geçirilerek 1920'ye kadar uzatılmış yeni baskısı, Londra, 1926, s. 87

129. FR. ENGELS: "Die Lage..", s. 206

130. "Fourteenth Annuel Report in the Bureau of Statistics of Labor" **İş İstatistikleri Bürosunun 14. Yıllık Raporu**, Boston, Massachussetts, 883, s. 391

131. ST. STİMSON: "The Working Man's Manuel", Filedelfiya, 1831, s. 86

132. Aynı konuda Bk. R. STRAUSS: "Die Lage und die Bewegung der Chemnitzer Arbeiter in der Ersten Halfte des 19. Jahr hunderts" **XIX. yüzyılın ilk yarısında Chemintz işçilerinin durumu ve hareketi**. Berlin, 1960 s. 171 ve dev.

133. HOBSBAWN: "Revolutions Européennes" **Avrupa Devrimleri**, s. 427 ve dev.

134. MAX MORRIS: "Von Cobbett bis zu den Chartisten 1815 1848" **Cobbertt'ten Çartistlere**, Berlin, 1954. çevirisinden, s. 114 ve dev.

135. İlk olarak, K. MARX: "Enthüllungen über den Kommunistenprozess zu Köln" **Köln'de Komünistlerin mahkemesi üstüne ifşaat**

136. James Watson: "A memoir", 1879 s. 14 ve dev.

137. I. R. C. HARRISON: "Learning and Living 1790-1960: Londra, 1961. s. 59

138. A. SMITH: "An Introductory lecture on the past and present state of science in this country as regards the working classes" **Emekçi Sınıflar Bakımından Bu Ülkede Bilimin Geçmiş ve Bugünkü Durumu Üzerine Bir Giriş İncelemesi**, Ripon, 1831 s. 19

139. "The Working Man's Friend and Family Instructor", **Emekçinin Dostu ve Aile Eğitimcisi**, Londra, Cilt. I. Ocak-Mart 1850.

140. "Life and Letters of Frederich W. Robertson", Cilt. I. Londra, 1891, s. 54

141. FR. ENGELS, örneğin: "Die Lage..." de, s. 42.

142. A. TOYNBEE: "Lectures on the Industrial Revolution of the 18 th. Century in England" **İngiltere'deki 18. yüzyıl Sanayi Devrimi Üstüne Konferanslar**, Londra, 1894.

143. P. MANTOUX: "The Industrial Revolution in the eighteenth Century", Londra, 1929 **XVIII. Yüzyılda Sanayi Devrimi**

144. "J. B. ve B. HAMMOND: "The Skilled Labourer, 1760-1832" **Kalifiye İşçi** ve "The Village Labourer, 1760-1832" **Tarım İşçisi**, Londra, 1911.

145. C. R. FAY: "Great Britain from Adam Smith to the Present Days" **Adam Smith'den Bugüne Büyük Britanya**, Londra, 1928. "Revolutions Européennes, 1789-1932"

146. Bu konuda Bk.: E. HOBSBAWM: **Avrupa Devrimleri, 1789-1848**, s. 61 ve T. S. ASHTON: "An Economic History of England: 18th Century" **18. Yüzyıl İngiliz Ekonomi Tarihi**: "The 18th Century" **18. Yüzyıl**, Londra, 1955 s. 125. H. MOTTEK-H. BLUMBERG, H. WUTZMER ve W. BECKER: "Studien zur Geschichte der industriellen Revolution in Deutschlands, Berlin, 1960, s. 12 ve dev. Bununla birlikte Sanayi Devriminin başlangıç tarihini daha gerilere doğru götürmek isteyenlerin sayısı son 20 yıl içinde artmış olmakla birlikte ben bu kimselerin öne sürdükleri delilleri geçerli saymıyorum. Bu konuda benim "**İşçilerin Durumunun Tarihi**" adındaki kitabımda Cilt. 23. s. 10 ve dev

147. a. g. e. Cilt VI Londra, 1965 s. 274 ve dev.

148. Bu konuda Bk. A. P. WANDSWORTH ve J. DE LACY MANN: "The Cotton Trade and Industrial Lancahire, 1600-1780" **Pamuk Ticareti ve Sınai Lancahire, 1600-1780**, 1931 s. 245; ve J. T. WARD: "The Factory Movement, 1830-1855" **Fabrika Hareketleri**, Londra, 1962 s. 8

149. Ama bu durum bazı yün fabrikalarının kurulmuş olmasına engel değildir. Lancashire'de daha yakınlarında Dolphineholme'da bir taranmış iplik fabrikası 1784 yılında makinayla iplik imaline başlamıştı.

150. "A Moderst Proposal for preventing the Children of Poor People from being a burthen to their Parents, or the Country, and for making them Benefical to the Publicks".

151. ARCHİBALD ALISON. High Sheriff of Lanarkshire: "The Principles of Population, and their connection with human happiness" **Nüfus Prensipleri ve Beşeri Mutlulukla İlgisi**, 2. Cilt, 1840. Bu Alison, Fransız İhtilalinin tarihi yazarı ve kardeşi Dr. W. P. Alison gibi dindar bir "tori"dir.

152. FR. ENGELS: "Die Lage...", s. 130.

153. Eski bir İrlanda boyunun adı.

154. TH. CARLYLE: "Chartism", Londra, 1840 s. 28, 31 ve dev.

155. FR. ENGELS: a. g. e. s. 131 ve dev.

156. J. C. DRUMMOND: ve A. WILLBRAHAM: "The Englishman's Food. A History of five centuries of English diet", Londra, 1939 s. 205.

157. L. BRADDON: "The Miseries of the Poor", Londra, 1772, s. 18

158. XIV. ve XVII. yüzyılda "yeoman" sözü rençperleri ve hür köylüleri anlatmak için kullanılıyordu. Arthur Young bu sözü yalnız hür köylüler için kullanmıştır ve XIX. yüzyıl da bu anlamı benimsedi. Ama XVIII. yüzyılın bir çok yazarları ve bu arada da Adam Smith kelimeyi eski ve daha geniş anlamında kullanmıştır.

159. G. M. TRAVELYAN: "Geschichte Englands" **İngiltere Tarihi**, Cilt II. Münih ve Berlin, 1935 s. 93 ve dev.

160. W. COBBETT: "Political Register" **Politik Kronik** 15. 3. 1806, Londra.

161. BRENTANO; a. g. e. Cilt III., 2, lena, 1929 s. 8

162. G. D. H. COLE: "Studies in Class Structure" **Sınıf Bünyesi İncelemesi**, Londra, 1955 s. 31.

163. W. BOWDEN: "Industrial Society in England towards the end of the eighteenth century Newyork, 1925, s. 99

164. F. LE PLAY: "Les Ouvriers Européens", tome III., Les Ouvriers du Nord", Mame, Tours s. 315

165. GUSTAVK SUNDBARG'a göre Avrupa şehirleri: Uluslararası İstatistik Görünüşler, II. yıl Stockholm, 1908. O zamandan beri bu rakamlar tabii ki değişikliğe uğradı, ama birbiriyle nispetleri bakımından büyük değişiklikler göstermemiştir.

166. FR. ENGELS: a. g. e. s. 375

167. MR. BENEDICT: "Farm Policies of the United States 1790-1950" **Birleşik Devletler'in Tarım Politikası**, Newyork, 1963 s. 18

168. Bk.: "A Discourse delivered at Schenectady", 26 July 1826, before the Newyork Alpha of the Phi Beta Kappa, Baliston, Spa., N. Y., 1826

169. D. W. MITCHELL: "Ten Years in the United States" **Birleşik Devletler'de On Yıl** Londra, 1862 s. 93.

170. Örneğin, Bk. Evans'ın sirküleri: "Vote yourself a farm"

171. C. GOODRICH ve S. DAVISON: "The Wage Earner in the Westward Movement" **Batıya Doğru Harekette Gündelikçi**, "Political Science Quarterly"nin 50. ve 52. yıllar (1935-1937) Aynı zamanda Bk. FRED SHANNON'un çalışmaları: "The Homestead Act and the labor surplus", "American Historical Rewiev", 61. yıl (1936), ve "A posmortem on the Labor-safety-valve theory, Agricultural History, 19. yıl Illinois, 1945.

172. W. J. BROMWELL: "History of Immigration to the Unuted States, Newyork, 1856

173. S. LUTHER: "Adress to the Working-Men of New, England" **New England Emekçilerine söylev**, Boston, 1832.

174. CH. A. MURRAY: "Travels in North America" **Kuzey Amerika'da Geziler**, Cilt II. Londra, 1839, s. 298

175. Bu konuda Bk. H. ST. COMMAGER: "Immigration and American History", Minneapolis, 1961, s. 55 ve dev.

176. G. MYERS'in çevirisi: "**Büyük Amerikan Servetlerinin Hikâyeleri**".

177. R. ERNST tarafından sözü edilen "The Economic Status of the Newyork City Negroes 1850-1863, in Negro History Bulletin, XII. Mart 1949. 1900'lerde bile hâlâ, bir şarkının güftesi şöyleydi: "No Irish Need Apply" (İrlandalılar uzak dursun).

178. Aynı zamanda da Bk. L. F. LITWACK: North of Slavery" **Köleliğin Kuzeyinde**, 1961 ve dev.

179. Aynı zamanda da Bk. J. H. FRANKLIN: "From Slavery to Freedom" **Kölelikten Hürriyete**, Newyork, 1947.

180. Aynı zamanda da Bk. R. B. MORRIS: "Government and Labor in Early America" **İlk Yıllarında Amerika'da Hükümet ve Emek**, Newyork, 1947, s. 182 ve dev.

181. H. WISH: "Society and Thought in Early Amerika" **İlk Yıllarında Amerika'da Toplum ve Düşünce**, Newyork 1950, s. 487.

182. H. CLEWS: "Twenty Eight Years in Wall Streat" **Wall Streat'te Yirmi Sekiz Yıl**, Newyork, 1888, s. 47.

183. R. B. MORRIS: a. g. e. s. 47.

184. C. BRIDENBAUCH: "Cities in the Wilderness" **Bakir Ülkelerde Şehirler**, Newyork, 1955, s. 359.

185. "Normal" borçlar için köle durumunda olanları da onlarla aynı durumda saymak gerekir.

186. Kızılderili köleler de vardı -özellikle başlangıçta- ve sayıları bazı bölgelerde

yüksekti. Örneğin 1807'de South Carolina'da 4100 zenci köle ve 1400 de Kızılderili köle vardı.

187 E. B. GREENE: "The Revolutionnary Generation"da (Newyork 1943) benim gibi, hür olmayan nüfusun miktarını üçte bir dolaylarında hesaplıyor.

188. R. B. MORRIS: a. g. e. s. 36

189. Bk. "Historical Statistics of the United States 1789-1945, Washington, D. C. 1949, s. 27.

191. R. G. LAYER: "Earnings of Cotton mill operatives 1825-1914" **Pamuk Fabrikalarında İşçilerin Ücretleri**, Cambridge, 1955 s. 70 ve dev.

192. G. S. GIBB: "The Saco-Lowell Shops" **Saco-Lowell'in Mağazaları**, Cambridge, 1950, s. 53.

193. Bu mektup konusunda Bk.: "A Documentary history of American industrial society", Cilt VIII., s. 169.

194. "The Poor and the Poor Laws of Great Britain" **Büyük Britanya'da yoksullar ve yoksulluk üstüne kanunlar**, "The Biblical Repertory and Princeton Rewiew" XIII., Ocak, 1841.

195. A. BRISBANNE: "Social Destiny of Man", Filedelfiya, 1840.

196. E. KELLOG: "Labor and Other Capital", Newyork, 1849.

197. a. g. e. Londra, 1962 s. 4

198. MICHAEL CHEVALIER: "Society Manners and Politics in the United States", Boston, 1839, s. 143 ve dev.

199. V. M. DALIN "Babeuf Studien" **Babeuf Üstüne İnceleme**, Berlin, 1961, s. 324.

200. FR. ENGELS: "Anti-Dühring"

201. a. e.

202. E. HOBSBAWM: "**Avrupa Devrimleri**"

203. Basın, gelişmesinin en yüksek noktasına 1815'le 1848 arasında varmıştı. Tarihçi Mignet, Thiers ve Thierry gazeteciydi ya da basında düzenli olarak çok yazıyorlardı. Basında büyük edebî eleştiriler çıkıyordu. Sainte Beuve'ün incelemeleri gibi. Alexandre Dumas'nın, Eugène Sue'nün romanları gibi devrim büyük eserleri önce tefrika olarak basında yayınlanıyor, en tanınmış karikatüristler basında ektili oluyordu. Bunların başında Daumier'yi saymak gerekir. Balzac, basın konusunda bir "muhtıra" yayınlıyordu. Basın o devir için o kadar önemliydi ki zamanımızın İngiliz tarihçilerinin biri bunu şöyle anlatıyordu: "Louis Philippe'in Fransızların kralı olması, gazetelerin başlattığı bir devrimin sonucu olmuştur." J. Collins: "The Govermen tand the Newspaper Press in France 1814-1881", Londra, 1959, s. 60.

204. J. P. AUGET: "Les Grèves sous la Monarchie de Juillet", Cenevre Droz, 1954. PAUL GONNET: "Esquisse de la Crise Economique en France de 1827 à 1832" Gonnet, "Revue d'Historie Economique et Sociale" Paris 1955 da çıkan bu yazısında bu dönemin ilk yıllarındaki çeşitli grev ve ayaklanmalardan söz ediyor.

205. P. J. PROUDHON: **Borsa Spekülâtörünün El Kitabı**.

206. P. COMBE: "Niveau de Vie et Progrès Technique en France" 1860-1939 Paris, 1956 **Fransa'da Hayat Seviyesi ve Teknik Gelişme**

207. LYSIS (E. LE TAILLEUR): "Contre l'Oligarchie Financière" **Mali Oligarşiye Karşı,** Paris, 1908.

208. R. E. CAMERON: "France and the Economic Development of Europe 1800-1914", Princeton, 1961; ve "Economic Growth and Stagnation in France, 1815-1914, in Journal of Modern History", Cilt XXX. No. 1, Chicago, mars 1958.

209. D. S. LANDES: "French Entrepreneurship and Industrial growth in the Nineteenth Century, in Journal of Economic Cilt XX., y. 949

210. FR. ENGELS: "Die Bauernfrage in Frankreich und Deutschland", **Fransa'da ve Almanya'da Köylü Sorunu** Berlin, 1951 s. 3

211. JAQUES LAFFITTE: "Reflexions sur la Réduction de la Rente et sur l'Etat du Crédit" Kârın Azalması ve Kredi Durumu Üstüne Düşünceler Paris, 1824.

212. K. MARX, FR. ENGELS: "Kleine ökonomische Schriften" **Küçük Ekonomik Denemeler**, Berlin, 1955 s. 319.

213. Bu konuda Bk.: CH. H. POUTHAS: "La Population Française pendant la première moitié du XIX. siècle", **19. Yüzyılın ilk Yarısı Boyunca Fransız Halkı** Paris, 1956, s. 193.

214. a. g. e. Cilt 2. s. 128.

215. a. e. s. 179.

216. 1848'deki Çalışma Komitelerinin ayaklanmalarıyla ilgili olarak Bk.: AGRICOL: "Mémories d'un Compagnon", Moulins, Classes Ouvrières", Cilt 2, s. 211 ve dev. Paris, Rousseau, 1903-1904

217. a. g. e. Cilt 2 s. 244 ve dev.

218. PAUL LOUS: "Historie du Mouvement Syndical en France" (1789-1910) **Fransa'da Sendika Hareketinin Tarihi** Paris, Alcan 1920

219. J. ALAZARD: "Les Causes de l'Insurrection lyonnaise de novembre" Revue Historique, 1912. LEVY-SCHNEIDER: "Le Gouvernement insurrectionnel de l'Hotel de Ville" ve L.:, PIERENON, "Revue d'Historie de Lyon, année 1910, p. 161 sq. et 241 sq. ve E. TARLE: "Lyon İşçi Ayaklanması" Marx Engels Archiv, Cilt II. Frankfurt, 1927. Tarlé haklı olarak 1831 Kasım ayaklanmasının yankılarına dikkat çekiyor ve Meclis Tutanakları Dergisinden bir yazının parçalarını alıyor. Bu makalede, gerçek bir sınıf mücadelesinin müşahade edilmiş olmasından dehşete düşüldüğünü görüyoruz. Tarlé ayrıca, "Globe"dan parçalar da veriyor ve bu karışıklığın üstünde süzülen Saint-Simon çömezlerinin tutumunu gösteriyor. Ayrıca Bk.: F. DUTACO: "Les Journées Lyonnaises de novembre 1831; "La Révolution Française", Haziran-Ağustos 1932 ve JUSTIN GODART: "Les Evénements de novembre 1831 à Lyon, Révolution de 1848, No. 143, decembre 1932"

220. H. SEE: a. g. e. s. 259

221. J. W. GOTEHE: "Jubilaumsausgabe" Stutgart ve Berlin, Cilt 4. s. 228.

222. K. IMMERMANN: a. g. e. Düsseldorf 1836, Cilt I. s. 8 ve dev.

223. a. g. e. s. 280

224. a. g. e. s. 334

225. a. g. e. s. 35 ve dev.

226. K. IMMERMANN: "Münchausen", Berlin, 1955, s. 17

227. CARL OTFRIED MÜLLER: "Briefe aus einem Gelehrtenleben 1797-1840" S. Reiter, Berlin, 1950, s. 1 ve dev.

228. L. GEIGER: "Therese Huber 1674 bis 1829, Leben une Briefe einer deutschen Frau" **Therese Huber, 1674'den 1829'a, Bir Alman kadının Hayatı ve Mektupları**, Stuttgart, 1901, s. 235.

229. "Briefe von Alexander von Humboldt an Varnhagen von Enseaus den Jahren 1827 bis 1858" **von Humboldt'un von Ense'e 1827'den 1858'e mektupları**, Leipzig, 1860, s. 90

230. Bu konuda By.: K. HEGF ..: "Leben und Erinnerungen" Hayatı ve Anıları, Leipzig, 1900 s. 38 ve V. HUMBOLDT: a. g. e. s. 118.

231. Mari de Helene Christiane, Johann Caspar Harkort III'ün kızı (1716-1761).

232. E. SOEDING: "Die Karkorst"

233. HEINRICH SIMON: "Ein Geenbuch für das deutsche Volk.", **Alman halkı için bir muhtıra**, J. Jacoby. 1. kısım, Berlin, 1865, s. 140 ve dev.

234. "Hundert Jahre Mech. Baumwoll-Spinnerei und- Weberei Augsburg" **Augsburg'ta yüz yıl pamuk eğirme ve dokuması**, s. 68.

235. "Deutsches Zentralarchiv, Abt. Merseburg, Rep. 89 H. Abt. XIII., nr. I, Bd. II.

236. K. LARMER, "Geschichte der Archeitsordmungen im Mansfelder Kupferschieferberghau vom feudalen, 18, Jahrhundert bis zum Jahre 1945. Berlin, 1958, s. 147.

237. "Landeshauptarchiv Magdeburg", Rep. F8, XX, 18. Cilt 1. s. 58.

238. a. y.

239. "Deutsches Zentralarciv", Merseburg, Rep. 121, Abt. B, Tit. XI., Sekt 6, nr. 1, s. 13.

240. No. 109'la a. y.

241. No. 1'le a. y.

242. "Landeshauptarchiv Magdeburg", Rep. F8, XXIII, 19, Cilt 3, S. 85-88.

243. a. y.

244. K. LARMER: a. g. e. s. 152 ve dev.

245. H. PAUL: "Zur Frage der Ubereinstimmung der Produktionsverhaltnisse mit dem Charakter der Produktivkrafte beim Ubergang vom Feudalismus zum Kapitalismus in der Landwirtschaft Preussens" **Prusya'da Feoda-**

liteden Kapitalizme geçişte üretim şartlarıyla üretici güçlerin niteliği arasındaki uyum üstüne, Leipzig, 1957 s. 263.

246. D. EICHOLZ: "Junker und Bourgeoisie vor 1848 in der Preusischen Eisenbahngeschichte" **Prusya Demiryollarının tarihinde 1848'den önce Junkerler ve burjuvazi**, Berlin, 1962, s. 184.

247. 1844 yılı, No. 97,4 Aralık.

248. K. V. BASILEVITCH, S. V. Bakhruchin, A. M. PANKRATOVA, A. V. FOKHT: "**S. S. C. B. Tarihi**", Moskova, 1950, s. 8 ve dev.

249. B. B. LILJEGREN, "Aspects of Australia in Contemporary Litterature"da Upsala ve Copenhagen, 1962, s. 17 savunduğu aksi tezin tersini ispat etmiyor.

250. Bu konuda Genel Vali L. Macquarie'nin J. T. Bigge'ye 1819 tarihli mektubu için Bk.: R. WARD: "The Australian Legend", Melburn, 1958, s. 30. Ward aynı eserde s. 41 bu sorunla ilgili olarak bazı çağdaş kaynaklar da veriyor.

251. G. C. MUNDY, "Our Antipodes or residence and rembles in the Australian colonies with a glimpse of the gold fields"ta zenginlerle yoksullar arasındaki seyyaliyet konusunda açıklamalar vermektedir. Tabii ki bu çeşit bir seyyaliyeti nüfus çoğunluğu Beyazlardan meydana gelen bütün kolonilerde buluruz. Ama durumun, köleci bir toprak aristokrasisine ve gerek sınaî, gerekse malî bir burjuvaziye sahip olmayan Avusturalya'da da görülmesi dikkati çekicidir.

252. W. E. MURPHY: "The History of Capital and Labour in all Lands and Ages" **Bütün Ülkelerde ve Bütün Devirlerde Emeğin ve Sermayenin Tarihi**, Syeney, 1888, s. 132.

253. Daha fazla bilgi için, örneğin Bk.: D. PIKE: "Paradise of Dissent, South Australia 1829-1857" **Muhalefet Cenneti, Güney Avusturalya**, Londra, 1957, Bölüm XVIIII.

254. "South Australian Archives" için Bk.: D. PIKE: a. g. e. s. 332.

255. A. A. PURCELL ve J. HALLWORTH: "Report on Labour Office B. I. T. Cenevre ve S. C. AGGARVAL:" International Housing in India" New-Delhi, 1952; K. N. SRIVASTAVA: Industrial Peace and Labour in India", Allahabat, 1955 Böl. VII.

257. "The Indian Labour Year Book 1959" Delhi, 1960.

258. B. R. MISRA: "Report on Socie-Economic Surrvey of Jamsshedpur city, Patha, 1959, s. 127'ed, 1954-1955 arası yaptığı araştırmalara göre devamsızlıkların %44'ünün sebebinin hastalık olduğunu belirtiyor.

259. R? SINGH: "Movement of Industrial Wages in India", Bombay ve Calcutta, 1955 s. 73.

260. Z. KENNESSEY: "Zur geschichtlichen Entwicklung des Stichin der Amtlichen Statistik, in Allgemeines Statistisches Archiv, yıl, Wiesbaden, 1964, s. 315.

261. K. MARX, FR. ENGELS: "Werke", Cilt. 10, Berlin 1961 s. 648'deki çeviriden.

262. TH. MORIN: "Essai sur l'Organisation du Travail et L'Avenir des Classes Laborieuses", Paris, Maurel, 1845 s. 1.

263. P. LEROUX: "De la Ploutocratie ou du Gouvernement des Riches", Paris, Sandre, 1848, s. 181.

264. CH. DUPONT-WHITE: "Essai sur les relations du travail avec le Capital", Paris, Riviere, 1846, s. 433.

265. "Plan de réforme à introduire dans l'organisation du travail", Paris, 1844, s. 39.

266. Bk.: H. RIGAUDIAS-WEISS: "Les Enquetes ouvrières en France entre 1830 et 1848", Paris, Alcan, 1936, s. 238.

267. Bu konuda Bk.: RUTH HOPPE: 1820 ile 1850 arasında yayınlanmış olan burjuva edebiyatının bibliyografyası için J. KACZYNSKI: a.g.e. Cilt 9.

268. Lenin'in uyarıcı etkisiyle, Rus Kapitalizminin başlangıç yılları konusunda örneğin Strumilin çalışmaları gibi bazı yayınlar oldu; ama bunlar da özel olarak Sanayi Devrimini ele alan eserler değildir.

269. Bu konferans daha geniş bir şekliyle "Zeitschrift für Geschichtswissenchaft"ta (Berlin, 1956) benim "Studien zur Geschihte des Kapitalismus" (Berlin, 1957) adlı kitabımda (**Kapitalizmin Tarihi Üstüne İncelemeler**) yayınlanmıştır.

270. Bu konular üstünde daha çok bilgi için Bk.: J. KUCZYNSKI: a.g.e. s. 11 ve devamı.

271. Londra, 1963, 848 sayfa.

İŞÇİ SINIFI TARİHİ

Dünyaca tanınmış bir toplumbilimci olan profesör **Jurgen Kuczynski** işçi sınıfı tarihçilerinin öncülerindendir. Bu alanın en yetkin uzmanlarının başında gelen ve araştırmalarıyla bütün dünyada haklı bir üne kavuşan Jurgen Kuczynski'nin yaşamının ana çalışma konusu işçilerin durumunun tarihini araştırmak olmuştur.

J. Kuczynski'nin şimdiye kadar yayınlanan, kendi deyimiyle "sadece 100 kadarı kitap ya da kalınca broşür" olan 3000 civarında yapıtı vardır. Ana yapıtı **İşçilerin Durumunun Tarihi** 40 cilt olarak yayınlanmış olup, konusunun temel kaynaklarından biridir. J. Kuczynski daha sonraki yıllarda, 70-75 yaşlarında bir diğer ana yapıtı ve olgunluk dönemi eseri olan 10 ciltlik **Toplum Bilimlerinin Tarihi Üzerine Tezler**'i yayınladı. Bunun arkasından son çalışmaları **Alman Halkının Günlük Yaşamının Tarihi** 5 cilt olarak yayınlandı.

İşçi Sınıfının Tarihi'ni J. Kuczynski konuyla ilgili zengin bir literatürü ve orjinal belgeleri inceleyerek hazırlamış olup, çeşitli ülkelerdeki işçi sınıfının doğuşu ve tarih sahnesine çıkışı, toplumsal koşulları ve sınıf karakterinin özgünlükleri çarpıcı ve özlü bir biçimde verilmektedir. Konusunda temel bir başvuru kitabıdır.

J. Kuczynski'nin türkçede yayınlanmış iki kitabı daha bulunmaktadır: **Nazi Yönetimi Altında İşçi Sınıfı ve Çalışma Koşulları** (Bilim yayınları, 1979), **Torununa Mektuplar** (De yayınevi, 1988)

Sosyalist Yayınlar